सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठान : सङ्क्षिप्त अध्ययन

(सुब्बा नाथु र प्रल्हाद गुरुङको स्मृतिमा स्थापित प्रतिष्ठान)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह इतिहास विषयको छैठौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

प्रकाशराज सापकोटा

कक्षागत रोल नं ०७/०६२

परीक्षा रोल नं ३०४३

त्रि.वि.वि. दर्ता नं. ९३६५-९५

इतिहास तथा संस्कृति विभाग

पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस, पोखरा

२०६५

सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठान : सङ्क्षिप्त अध्ययन

(सुब्बा नाथु र प्रल्हाद गुरुङको स्मृतिमा स्थापित प्रतिष्ठान)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह इतिहास विषयको छैठौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

प्रकाशराज सापकोटा

कक्षागत रोल नं ०७/०६२

परीक्षा रोल नं ३०४३

त्रि.वि.वि. दर्ता नं. ९३६५-९५

इतिहास तथा संस्कृति विभाग

पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस, पोखरा

२०६५

सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय इतिहास विषयको स्नातकोत्तर तहको पाठ्यक्रम अनुरुप श्री **प्रकाशराज सापकोटा**द्वारा **सुब्बा नाथु प्रल्हाद प्रतिष्ठान : सङ्क्षिप्त अध्ययन** (सुब्बा नाथु र प्रल्हाद गुरुङको स्मृतिमा स्थापित प्रतिष्ठान) शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशन तथा सुपरीवेक्षणमा तयार पारिएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु । तसर्थ प्रस्तुत शोधकार्यको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति :- २०६५।०६।२७

....

डा. ज्ञानबहादुर कार्की

(उपप्राध्यापक)

इतिहास तथा संस्कृति विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
इतिहास तथा संस्कृति विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस
पोखरा

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय इतिहास विषयको स्नातकोत्तर तहको पाठ्यक्रम अनुरुप श्री **प्रकाशराज सापकोटा**द्वारा **सुब्बा नाथु प्रल्हाद प्रतिष्ठान : सङ्क्षिप्त अध्ययन** (सुब्बा नाथु र प्रल्हाद गुरुङको स्मृतिमा स्थापित प्रतिष्ठान) शीर्षकमा तयार पारिएको प्रस्तुत शोत्रपत्रलाई स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति :- २०६५।०७।०७

१. बाह्य परीक्षक :- **श्री डा. दिल बहादुर क्षेत्री**
२. शोध-निर्देशक :- **श्री डा. ज्ञानबहादुर कार्की**
३. विभागीय प्रमुख :- **श्री गुणाखर जैसी भट्टराई**

कृतज्ञता ज्ञापन

सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठान : सङ्क्षिप्त अध्ययन (सुब्बा नाथु र प्रल्हाद गुरुङको स्मृतिमा स्थापित प्रतिष्ठान) विषयक प्रस्तुत शोध-प्रस्ताव त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत इतिहास विषयको छैटौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति तयार पारिएको हो । यस शोधप्रस्तावमा गुरुङ जातिको सामान्य चिनारी, सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठानका गतिविधि तथा कास्की जिल्लाको रिभान र चौर गाउाका ङेह्रों पैंगिलामा परिवारका सुब्बा नाथु गुरुङ तथा सुब्बा प्रल्हाद गुरुङले नेपालको एकीकरण तथा नेपाल अंग्रेज युद्धका क्रममा खेलेको भूमिका तथा योगदान एवं सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठानका गतिविधिहरुका बारेमा चित्रण गर्ने प्रयास गरिएको छ । नेपालको एकीकरण अभियान एवं नेपाल अंग्रेज युद्धका क्रममा राष्ट्रको सार्वभौमिकता र राष्ट्रिय अखण्डताको संरक्षणमा सुब्बा नाथु गुरुङ र सुब्बा प्रल्हाद गुरुङले पुऱ्याएको योगदानका बारेमा अझसम्म प्रकाशमा आएको छैन । तसर्थ केही हदसम्म भए पनि प्रस्तुत अध्ययनले यस बारेमा प्रकाश पार्ने आशा गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयारी गर्ने क्रममा सर्वप्रथम **सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठान : सङ्क्षिप्त अध्ययन (सुब्बा नाथु र प्रल्हाद गुरुङको स्मृतिमा स्थापित प्रतिष्ठान**) शीर्षकमा शोध अध्ययन गर्ने अवसर प्रदान गरिएकोमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत इतिहास तथा संस्कृति विभाग पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखराप्रति आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । यसै गरी प्रस्तुत विषयमा शोधकार्य गर्न विशेष प्रोत्साहन दिनुहने इतिहास तथा संस्कृति विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखराका विभागीय प्रमुख गुणाखर जैसी भट्टराई तथा यस शोधपत्रका निर्देशक तथा आदरणीय गुरु पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखराका उपप्राध्यापक डा. ज्ञानबहादुर कार्कीज्यूप्रति हृदयदेखि नै आभार तथा कृतज्ञता जाहेर गर्दछु । उहााले आफ्नो अमूल्य समय दिएर यस शोधपत्रमा जुन रुपले मार्गनिर्देशन गर्नुभयो त्यो अति नै अतुलनीय रहेको छ । साथै पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखराका इतिहास तथा संस्कृति विभागका सहप्राध्यापक डा. दिल बहादुर क्षेत्री एवं नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठानका अध्यक्ष कृष्णबहादुर गुरुङ प्रति पनि म आभारी छु । त्यसै गरी यस शोधकार्यमा आवश्यक शोधसामग्री जुटाउने क्रममा प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष सहयोग पुऱ्याउनु हुने महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, बागलुङका क्याम्पस प्रमुख रामप्रसाद उपाध्याय एवं अन्य आदरणीय गुरुजनप्रति पनि आभार एवं कृतज्ञता प्रकट गर्न चाहन्छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र लेखनका क्रममा आवश्यक सन्दर्भ-सामग्री जुटाउन सहयोग गर्नुहुने एवं आवश्यक सल्लाह सुझाव दिनुहुने नवराज पौडेल, महेन्द्र उपाध्याय, रोशन कार्की, भीमसेन पन्त, तेजप्रसाद निउरे आदि पनि धन्यवादका पात्रहरु हुनुहुन्छ । यसका अतिरिक्त पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस पोखराका मेरा सहपाठी साथीहरु वविता थापा, सुरज गुरुङ, कुलप्रसाद खनाल, ताराप्रसाद

बस्याल आदि साथीहरुले पठन-पाठन एवं लेखनका क्रममा आवश्यक पाठ्य एवं शोधसामग्री उपलब्ध गराई पुऱ्याउनुभएको सहयोग झनै अविस्मरणीय रहेको छ । यसै गरी प्रस्तुत शोधपत्रमा अन्तर्वार्वार्ताका माध्यमबाट सहज रुपमा सूचना तथा तथ्य उपलब्ध गराइदिनु हुने महानुभावहरु एवं यस शोधपत्रमा सन्दर्भसामग्रीका रुपमा प्रयोग गरिएका विभिन्न पुस्तक तथा लेख रचनाका लेखक महानुभावहरुसमेतलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । त्यस्तै गरी यस प्रस्तुत शोधलेखनको भाषिक त्रुटिहरु औंल्याई शुद्धतामा सहयोग पुऱ्याउनुहुने महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, बागलुङका सहप्रध्यापक श्री हरिप्रसाद शर्मा प्रति पनि कृतज्ञ रहेको छु । त्यस्तै गरी यस शोधपत्रको सुरुदेखि अन्त्यसम्म प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष सहयोग पुऱ्याउनु हुने अन्य मेरा शुभचिन्तक तथा समस्त परिवारजनप्रति पनि सधन्यवाद कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रलाई सहज रुपमा टङ्कण गर्ने कार्यमा आवश्यक सहयोग पुऱ्याउने मेरा मित्र हरिनारायण उपाध्याय एवं सहोदर भाइ दीपकराज सापकोटालाई पनि म धन्यवाद प्रकट गर्न चाहन्छु । साथै यो शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि इतिहास तथा संस्कृति विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

प्रकाशराज सापकोटा

त्रि.वि.वि. दर्ता नं. ९३६५-९५

कक्षागत रोल नं ०७/०६२

परीक्षा रोल नं ३०४३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।

मिति :- २०६५।०६।२७

विषयसूची

परिच्छेद - एक

परिचय

१.१	परिचय	१
१.२	समस्याको कथन	४
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	५
१.४	पूर्वअध्ययनको समीक्षा	५
१.५	अध्ययनको महत्व	८
१.६	अध्ययनको सीमा	८
१.७	अध्ययनको विधि	९
१.८	अध्ययनको सङ्गठन	९

परिच्छेद - दुई

अध्ययन क्षेत्रको भौगोलिक अवस्थिति

२.१	कास्की जिल्लाको भौगोलिक परिचय	१०
२.२	सुब्बा नाथु गुरुङको जन्मस्थल रिभान गाउाको भौगोलिक परिचय	११
२.३	सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको जन्मस्थल चौर गाउाको भौगोलिक परिचय	१३

परिच्छेद - तीन

जातीय परिचय

३.१	गुरुङ जातिको परिचय	१४
३.२	गुरुङ जातिको नेपाल प्रवेश	१८
३.३	गुरुङ जातिमा जातीयता	२१
३.४	संस्कार	२२
३.५	भेषभुषा एवं गरगहना	२३
३.६	चाडपर्व	२४
३.७	नाचगान	२५
३.८	भाषा	२७
३.९	पेसा/व्यवसाय	२७

३.१० धर्म २८

परिच्छेद - चार

नेपाल अंग्रेज युद्ध र सुब्बा नाथु-प्रल्हाद गुरुङको योगदान

४.१ नेपालको सैनिक सेवामा गुरुङहरुको प्रवेश र योगदान ३०
४.२ नेपालको एकीकरण अभियान ३१
४.३ नेपाल अंग्रेज युद्ध (सन् १८१४-१६) ३४
४.४ नेपालको सार्वभौमिकता र राष्ट्रिय अखण्डताको संरक्षणका लागि सुब्बा नाथु गुरुङ र प्रल्हाद गुरुङले खेलेको भूमिका तथा योगदान ३६
४.५ सुब्बा नाथु-प्रल्हाद गुरुङको वंशावली ४३

परिच्छेद - पाँच

सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठान

५.१ सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठान एक परिचय ४५
५.२ प्रतिष्ठानबाट सञ्चालन गरिने कार्य तथा गतिविधिहरु ४७
५.२.१ सुब्बा नाथु गुरुङ स्मृति दिवस ४८
५.२.२ सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ स्मृति दिवस ५०
५.२.३ सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठानको साधारण सभा ५२
५.३ सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठानको कोष ५३
५.४ सङ्गठित समाज निर्माणमा प्रतिष्ठानले खेलेको भूमिका ५३

परिच्छेद - छ

निष्कर्ष ५५
सन्दर्भ सामग्री ६०
परिशिष्ट ६३

परिच्छेद - एक

परिचय

१.१ परिचय :

नेपाल एक भू-परिबेष्टित राष्ट्र हो । यसको उत्तरतिर चीनको अधीनस्थ तिब्बत रहेको छ भने पूर्व, पश्चिम र दक्षिण तीनतिरबाट भारतले घेरेको छ । नेपालको कुल क्षेत्रफल १,४७,१८१ वर्ग किलोमिटर रहेको छ । यसको पूर्व-पश्चिम औसत लम्बाइ ८८५ किलोमिटर र उत्तर दक्षिण औसत चौडाइ १९३ किलोमिटर रहेको छ ।[१] प्रशासनिक हिसाबले नेपाललाई ५ विकास क्षेत्र, १४ अञ्चल र ७५ जिल्लामा विभाजन गरिएको छ । यसका साथै भौगोलिक रुपमा पनि नेपाललाई हिमाल, पहाड र तराई गरी तीन भागमा बााडेर हेर्ने गरिएको छ ।

नेपालको कुल जनसंख्या २,३१,५१,४२३ रहेको छ जसमध्ये १,१५,६३,९२१ पुरुष र १,१५,८७,५०२ महिला जनसंख्या रहेको छ । नेपालको जनसंख्याको स्वरुपलाई हेर्दा यहाा विशेषतः आर्यन र मङ्गोल मूलका मानिसहरुको बसोबास उल्लेखनीय रुपमा रहेको पाइन्छ । जातीय हिसाबले हेर्ने हो भने नेपालमा कुल जनसंख्याको १२.७४ प्रतिशत ब्राहृमण, १५.८० प्रतिशत क्षेत्री, ७.१४ प्रतिशत मगरहरुको बसोबास रहेको छ भने २.३९ प्रतिशत मात्र गुरुङहरुको बसोबास रहेको छ ।[२]

नेपालको फरक-फरक भू-धरातलीय क्षेत्रहरुमा बसोबास गर्ने समुदायहरुको जनजीवनसमेत फरक-फरक रहेको छ । हिमाली क्षेत्रमा विशेष गरी शेर्पा, भोटे, थकाली आदि बसोबास गर्दछन् भने पहाडी क्षेत्रमा ब्राहृमण, क्षेत्री, राई, लिम्बु, तामाङ, मगर, गुरुङ आदि र तराई क्षेत्रमा दनुवार, सतार, राजवंशी, मुसहर, यादव आदि बसोबास गर्ने गर्दछन ।[३]

कास्की जिल्ला पश्चिमाञ्चल विकासक्षेत्रअन्तर्गत पर्ने गण्डकी अञ्चलको सदरमुकामका रुपमा समेत रहेको जिल्ला हो । यस जिल्लाको कुल जनसंख्या ३,८०,५२७ रहेको छ जसमध्ये १,८४,९९५ पुरुष र १,९५,५३२ महिला रहेका छन् ।[४] नेपालमा गुरुङ जातिको जनसंख्या ५,४३,५७१ अर्थात कुल जनसख्याको २.३९ प्रतिशत रहेकोमा यस जातिको घना बस्ती रहेको यस कास्की

---

१ ***स्टाटिस्टिकल इयर बुक अफ नेपाल,*** काठमाडौंः केन्द्रीय तथ्याङ्क, इ.सं. २००५, पृष्ठ १ ।

२ ***पपुलेसन अफ नेपाल,*** काठमाडौंः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, इ.सं. २००१, पृष्ठ ३० ।

३ नारायण प्रसाद संग्रौंला, ***आधुनिक नेपालको इतिहास,*** काठमाडौंः विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०५४, पृष्ठ १-२ ।

४ ***पपुलेसन अफ नेपाल, पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं. २, पृष्ठ १०३ ।

जिल्लामा मात्रै यिनीहरुको जनसंख्या ६९,०३८ रहेको छ जुन नेपालमा बसोबास रहेको कुल गुरुङ जातिको जनसंख्याको १२.७० प्रतिशत हुन आउादछ ।[छ]

गुरुङ जातिको पुरानो बासस्थान अन्नपूर्ण, मनास्लु तथा हिमालचुली पहाडको दक्षिण क्षेत्र हो । आज पनि धेरै मात्रामा गुरुङहरुको बसोबास यही क्षेत्रमा भएको पाइन्छ । यसका अतिरिक्त पूर्वी पहाडी क्षेत्र, काठमाडौं उपत्यका र मधेसका नयाा बस्तीहरुमा पनि गुरुङहरुको बसोबास रहेको पाइन्छ ।[ट]

तत्कालीन गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाहद्वारा गोरखा राज्यको विस्तारकार्यको थालनी हुनुभन्दा अगाडि नेपाल पचास भन्दा बढी स-साना राज्यहरुमा विभाजित थियो । कर्णाली क्षेत्रमा मात्रै बाइसी नामले चिनिने करिव बाइस र गण्डकी क्षेत्रमा चौबिसी नामले चिनिने करिब चौबिसवटा स-साना राज्यहरु अवस्थित थिए । नेपालको पूर्वतर्फ मकवानपुर, चौदण्डी र विजयपुर जस्ता सेन राज्यहरु अवस्थित थिए भने काठमाडौं उपत्यकामा समेत कान्तिपुर, ललितपुर र भक्तपुर गरी तीन स्वतन्त्र मल्ल राज्यहरु रहेका थिए । यी विभिन्न राज्यहरुमा विभिन्न राजवंशका राजाहरुले शासन गरिरहेका थिए । आफ्नो प्रभुत्व विस्तारका लागि सधैं एक राज्यले अर्को राज्यका विरुद्धमा आक्रमण प्रत्याक्रमण गर्ने गर्दथे । यसैक्रममा यी स-साना राज्यहरुलाई विजय गरी तत्कालीन गोरखा राज्यका राजा पृथ्वीनारायण शाहले सन् १७४३ अर्थात बि.सं. १८०० देखि आफ्नो राज्यलाई विस्तार गर्ने अभियानको थालनी गरेका थिए । यस क्रममा उनले आफ्नो राज्यको सैन्य शक्तिलाई सुदृढीकरण गरी लडाकु प्रकृति एवं मजबुत शारीरिक संरचना भएका विशेष गरी पहाडिया खस क्षेत्री, मगर एवं गुरुङहरुलाई आफ्नो सेनामा नियुक्त गरी विशाल नेपालको निर्माण कार्यको थालनी गरेका थिए ।[ठ] तसर्थ हामी के भन्न सक्दछौ भने यस मुलुकको निर्माण अभियानलाई मूर्तरुप दिन तथा राष्ट्रिय एकता कायम राख्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्ने विविध जातिहरुमध्ये गुरुङ जातिको भूमिका र योगदान पनि ज्यादै महत्त्वपूर्ण रहिआएको छ ।

साास्कृतिक सम्पदा र प्राकृतिक श्रोतहरुले सम्पन्न हाम्रो मुलुकको प्रमुख विशेषता भन्नु नै अनेकतामा एकता हो । बहुजातीय, बहुभाषिक एवं बहुधार्मिक सम्प्रदायका मानिस तथा समुदायहरुको बसोबास रहेको नेपालको आफ्नो छुट्टै मौलिक विशेषता रहेको छ । तसर्थ यस देशलाई

---

[५] हर्क गुरुङ र अन्य, ***नेपाल एटलस अफ इथ्निक एण्ड काष्ट ग्रुप्स,*** काठमाडौं: नेशनल फाउण्डेशन फर डेभलपमेण्ट अफ इन्डिजिनियस नेशनालिटिज, ई.स. २००६, पृष्ठ ५८ ।

[६] डोरबहादुर बिष्ट, ***सबै जातको फुलबारी,*** काठमाडौं: साझा प्रकाशन, २०५५, पृष्ठ ६२ ।

[७] तुलसीराम बैद्य र त्रिरत्न मानन्धर, ***आधुनिक नेपालको प्रशासनिक इतिहास***, प्रकाशन स्थान उल्लेख नभएको: नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र, २०५३, पृष्ठ १ ।

समुन्नत एवं स्वतन्त्र राज्यका रुपमा राखिरहन हाम्रा धेरै पुर्खाहरुले रगत र पसिना बगाएका छन र तिनीहरुको योगदानका बारेमा नेपाली इतिहासको प्रत्येक पानामा सुनौलो अक्षरले लेखिएको पाइन्छ ।

नेपालको एकीकरण अभियान तथा नेपाल अंग्रेज युद्धका क्रममा राष्ट्रको सार्वभौमिकता, राष्ट्रिय अखण्डता र राष्ट्रिय एकताका खातिर आफ्नो अमूल्य जीवनलाई बलिदान दिने कास्की जिल्ला, चौर र रिभान गाउा निवासी सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ र सुब्बा नाथु गुरुङलाई तत्कालीन नेपाली सेनामा वि.सं. १८६२ आश्विन २ शुदी मंगलबार सुखेत राज्य र चार कम्पनीको तैनाथी दिएर कागडा खटाएको पाइन्छ । सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ र सुब्बा नाथु गुरुङलाई सुब्बाङ्गी दिएको उपरोक्त मितिको लालमोहरमा “सुरखेत भर मुलुक” भनिएको छ तापनि उक्त क्षेत्र नेपालको वर्तमान दाङ, सुरखेत नभई कागडा प्रान्तको सुखेत राज्य हो ।[ड] यो थप सहायताका निम्ति गएको सैनिक डफ्फामा सैनिक समेत जम्मा १५०० जवान गोर्खाली रहेका थिए ।[ढ] नेपाल-अंग्रेज युद्धका क्रममा पश्चिम नेपालको तत्कालीन राजगढ क्षेत्र (हाल भारतीय क्षेत्र) मा भएको अंग्रेजसंगको लडाइमा सुब्बा प्रल्हाद गुरुङले वि.सं. १८७२ को बैशाख ६ गतेका दिन मृत्युवरण गरेका थिए भने अर्का योद्धा सुब्बा नाथु गुरुङको मृत्युका सम्वन्धमा आधिकारिक प्रमाण प्राप्त गर्न सकिएको छैन ।[ज्ञण] तापनि सुब्बा नाथु गुरुङले सरकारबाट वि.सं. १८४७ मा कास्कीको पुरानो रिभानमा प्राप्त विर्ता जग्गा वि.सं. १८७९ को माघ ४ मा कालु गुरुङ र कृष्ण गुरुङले प्राप्त गरेको पाइएकाले यस मितिसम्म आइपुग्दा सुब्बा नाथु गुरुङको मृत्यु भइसकेको अनुमान गर्न सकिन्छ ।[ज्ञज्ञ]

यसरी नेपाली सेनामा भर्ती भएपछि नेपाल अधिराज्यको सार्वभौमिकता, राष्ट्रिय अखण्डता र राष्ट्रिय एकताका लागि आफ्नो जीवनको प्रवाह नगरी प्राण उत्सर्ग गर्ने ती नेपाली वीर सपुत सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ र सो युद्धमा बहादुरीका साथ शत्रुहरुसाग मुकाबिला गर्ने अर्का योद्धा सुब्बा नाथु गुरुङको सम्झनामा उनीहरुका सन्ततिहरुले वि.सं. २०५७ सालमा सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठान नामक एक सामाजिक संस्था गठन गरी आफ्ना वीर पूर्खाहरुको जन्मदिनको अवसर पारेर ती सपुतहरुको स्मृतिमा आफ्ना समस्त दाजुभाइ तथा चेलीबेटीबीच एक आपसमा परिचय तथा शुभकामना आदान प्रदान गर्नुका साथै विभिन्न रचनात्मक कार्यक्रमहरु आयोजना गरी आफ्ना पूर्वजहरुप्रति समर्पण गर्दै आइरहेको पाइन्छ । तसर्थ नेपालको राष्ट्रियता र सार्वभौमिकताको

---

८ जगमान गुरुङ, ***नेपालको एकीकरणमा गुरुङहरुको योगदान,*** पोखराः श्री बौद्ध अर्घौ सदन, २०४१, पृष्ठ ८४ ।

९ सोमध्वज बिष्ट, ***साही सैनिक इतिहास,*** बाराणसीः चौ. नारायणजङ्ग साह एण्ड नरेन्द्रमान सिंह बस्न्यात, २०२०, पृष्ठ७५ ।

१० जगमान गुरुङ र अन्य (सं), ***रिभान-चौर डेह्रों पैंगिलामाहरुको वंशबृक्ष,*** पोखराः रिभान-चौर नाथु-प्रल्हाद परिवार समिति, २०५४, पृष्ठ ४३ ।

११ गुरुङ, **पूर्ववत,** पादटिप्पणी नं. ८, पृष्ठ ८६ ।

संरक्षणका लागि आफ्नो प्राण उत्सर्ग गर्न समेत तत्पर कास्की जिल्ला रिभान र सार्दीखोला गाउा विकास समितिका डेढ्रों पैंगिलामा परिवारका पूर्वज यी ऐतिहासिक व्यक्तित्वका बारेमा खोज एवं अध्ययन गरी आमजनसमुदाय समक्ष प्रकाशमा ल्याउन आवश्यक देखी यो शोध प्रस्तुत गर्न लागिएको हो ।

१.२ समस्याको कथन :

नेपाल-अंग्रेज युद्धमा यस राष्ट्रको सार्वभौमिकता, राष्ट्रिय अखण्डता र राष्ट्रिय एकताका लागि आफ्नो प्राण आहुतिका लागि समेत तत्पर नेपाली वीर सपुतहरु अमरसिंह थापा, भक्ति थापा, बलभद्र कुावरका अतिरिक्त कास्की जिल्लाको पुरानो रिभान र चौर गाउा निवासी सुब्बा नाथु गुरुङ र सुब्बा प्रल्हाद गुरुङसमेतले त्यस युद्धका क्रममा उल्लेखनीय भूमिका पुर्‍याएको भए तापनि नेपालको इतिहासमा मुख्य नायकका रुपमा चित्रित व्यक्तिहरु अमरसिंह थापा, भक्ति थापा, बलभद्र कुावर आदिको जीवनी, भूमिका र योगदानका बारेमा विभिन्न व्यक्तिहरुले अध्ययन, अनुसन्धान गरी प्रस्तुत समेत गरिसकेको भए तापनि सोही युद्धमा तत्कालीन नेपाली सेनामा भर्ती भई यस मुलुकको स्वतन्त्र अस्तित्व संरक्षणका खातिर सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ र सुब्बा नाथु गुरुङले खेलेको भूमिका तथा उनीहरुले पुर्‍याएको योगदानका बारेमा हालसम्म पनि अध्ययन अनुसन्धान गर्ने कार्य कसैले पनि गरेको पााइदैन । तसर्थ नेपाल अंग्रेजबीच सन् १८१४-१६ मा महाकालीपारि नेपालको सुदुर पश्चिमी सीमाक्षेत्रको सुरक्षाका लागि विभिन्न गढ, किल्ला तथा मोर्चामा भएको युद्धका क्रममा खटिएका ती वीर नेपाली आमाका सपुतहरुले पुर्‍याएको योगदान तथा भूमिकाको बारेमा केही खोज एवं अध्ययन गरी प्रकाशमा ल्याउने प्रस्तावित अध्ययनको उद्धेश्य रहेको छ ।

अतः सुब्बा नाथु गुरुङ र सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको परिचय दिने तथा उनीहरु तत्कालीन नेपाली सेनामा प्रवेश गरेर के कस्तो भूमिका निर्वाह गरे ? उनीहरुका सन्ततिहरुले उनीहरुको स्मृतिमा स्थापित सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठानले के कस्ता क्रियाकलापहरु गरिरहेको छ ? सो का बारेमा अनुसन्धान गर्नु र प्रकाश पार्नु यस अध्ययनको समस्याको कथनका रुपमा रहेको छ ।

१.३ अध्ययनको उद्धेश्य :

यस अध्ययनका प्रमुख उद्धेश्यहरु निम्न बमोजिम रहेका छन् :

क) गुरुङ जातिको बारेमा सामान्य परिचय प्रस्तुत गर्ने,

ख) नेपालका ऐतिहासिक व्यक्तित्वहरु सुब्बा नाथु गुरुङ एवं सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको परिचय दिनु र उनीहरुले यस मुलुकको राष्ट्रिय अखण्डता र सार्वभौमिकताको संरक्षणमा खेलेको भूमिका एवं योगदानका बारेमा चित्रण गर्ने,

ग) सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठानका गतिविधि/कार्यहरु र संगठित समाज निर्माणमा यस प्रतिष्ठानले खेलेको भूमिकाका बारेमा खोज गर्ने ।

१.४ पूर्वअध्ययनको समीक्षा :

गुरुङ जातिको जातीय इतिहासका बारेमा अनेकौं विद्वान तथा लेखकहरुले कलम चलाएको पाइन्छ । यस शोधपत्र तयार गर्दा विशेष रुपमा आधार लिइएका श्रोत सामग्रीहरु यस प्रकार रहेका छन् :

रिभान-चौर डेह्रों पैंगिलामाहरुको वंशबृक्ष (२०५४) - रिभान-चौर नाथु-प्रल्हाद परिवार समिति

रिभान-चौर नाथु-प्रल्हाद परिवार समितिबाट प्रकाशित यस पुस्तकमा पैंगिलामा अर्थात लामा थरका गुरुङहरुको वंशजका बारेमा चित्रण गर्नुका अतिरिक्त वि.सं १८६२ मा तत्कालीन नेपाली सेनामा भर्ती भई नेपाल-अंग्रेज युद्धका क्रममा नेपालको पशिचमी सिमाना अर्थात सुखेत राज्य (कागडा प्रान्तको शतरुडाको दायाा भागमा अवस्थित) र चार कम्पनीको तैनाथी पाई लडाइमा खटिएर गएका तत्कालीन नेपाली सेनाका सुब्बा नाथु गुरुङ र प्रल्हाद गुरुङ एवं उक्त युद्धका कमाण्डर अमरसिंह थापा, भक्ति थापा र उनीहरुले देउथल, किल्ला कागडाअन्तर्गत पर्ने विभिन्न गढी (नालागढ, रामगढ, मलाऊ अर्थात राजगढ) आदिमा गरेको लडाइको घटना अवस्थाका बारेमा उल्लेख गरिएको छ । तसर्थ प्रस्तुत अध्ययनका सन्दर्भमा यो पुस्तक अत्यन्त सहयोगी पुस्तकका रुपमा रहेको छ ।

कास्की राज्यको इतिहास (२०६०) - प्रा. डा. राजाराम सुवेदी

यस पुस्तकमा लेखकले चौबीसे राज्यअन्तर्गत पर्ने तत्कालीन कास्की राज्यका शासक एवं सो क्षेत्रमा बसोबास गर्ने विभिन्न जाति तथा समुदायका अतिरिक्त कास्की जिल्ला अन्तर्गतका महत्त्वपूर्ण क्षेत्रहरु समेतका बारेमा चित्रण गरेको पाइन्छ । यसका अतिरिक्त लेखकले नेपाली सेनाले किल्ला-कागडामा प्राप्त गरेको विजय र त्यहााबाट ल्याइएका नगर निशाना र यसको नियमित पूजा-अर्चनाको व्यवस्था मिलाउनका लागि सरकारले गरेको ब्यवस्था आदिका बारेमा समेत चित्रण गरेको पाइन्छ । यसर्थ यस पुस्तकलाई पनि प्रस्तावित शोधका क्रममा महत्त्वपूर्ण सहयोग पु¥याउने पुस्तकका रुपमा लिइएको छ ।

नेपालको सैनिक इतिहास (२०४९) - शाही नेपाली जंगी अड्डा

नेपाली सेनाको सैन्य इतिहास, संगठन, सैन्य नीति र व्यवस्था, नेपाली सेनाको लडाकु प्रवृति एवं नेपाली सेनाले सन् १८१४-१६ मा अंग्रेजसंग गरेको युद्ध र सो युद्धमा नेपाली सेनाका वीर योद्धाहरुले खेलेको भूमिका तथा योगदानका बारेमा स-बिस्तार जानकारी प्राप्त गर्न सकिने हुादा यस पुस्तकलाई पनि यस अध्ययनका क्रममा महत्त्वपूर्ण सामग्रीका रुपमा लिन सकिन्छ । यति हुादाहुादै पनि यस पुस्तकमा किल्ला कागडामा अंग्रेजहरुसंग भएको युद्धका क्रममा तत्कालीन सुब्बा नाथु गुरुङ र सुब्बा प्रल्हाद गुरुङले सो लडाइमा खेलेको भूमिका अर्थात पु¥याएको योगदानका बारेमा भने

केही उल्लेख गरिएको छैन । तापनि नेपालको सैनिक इतिहासका बारेमा जानकारी पाउनका लागि यो पुस्तक ज्यादै उपयोगी रहेको छ ।

हाम्रो समाज एक अध्ययन (२०५८) - जनकलाल शर्मा

यस पुस्तकमा लेखकले पृथ्वीको उत्पत्ति, जीवको विकास, मानवीय विकासक्रमका बारेमा उल्लेख गर्दै नेपाली समाज एवं नेपाली समाजमा हालसम्म अस्तित्वमा रहेका विविध जात-जातिहरुको परिचय र तिनीहरुको विविध पक्षका बारेमा वर्णन गरिएको पाइएको हुादा गुरुङ र गुरुङ जातिको रहन सहन लगायतका विविध पक्षका बारेमा जानकारी राख्न यो पुस्तक महत्त्वपूर्ण मानिन्छ ।

द गुरुङस् (सन् १९९३) - बर्नार्ड पिगनेड

प्रस्तुत पुस्तक गुरुङ जाति, गुरुङ जातिको बसोबासस्थल एवं उनीहरुको सामाजिक, आर्थिक, साास्कृतिक, धार्मिक आदि विविध पक्षका बारेमा स-विस्तार उल्लेख गरिएको पुस्तक हो । यस पुस्तकको अध्ययनबाट गुरुङ जातिका बारेमा जो कोहीलाई पनि विस्तृत जानकारी प्राप्त गर्न धेरै मद्दत पुग्नेछ । यसका अतिरिक्त यस पुस्तकमा सुब्बा नाथु-प्रल्हाद गुरुङले नेपालको पश्चिम विजय अभियानअन्तर्गत कुमाउा, अल्मोडा र गढवाल विजयमा उल्लेखनीय योगदान पुर्‍याएका कारण नेपाल सरकारबाट निजहरुले पुरस्कार स्वरुप केही बिर्ता जग्गा प्राप्त गरेको कुरासमेत उल्लेख भएको छ । तसर्थ प्रस्तुत शोधकार्यका लागि यस पुस्तकलाई महत्त्वपूर्ण सामग्रीका रुपमा लिइएको छ ।

६

नेपालको एकीकरणमा गुरुङहरुको भूमिका (२०४९) - जगमान गुरुङ

लेखकले प्रस्तुत पुस्तकमा गोरखा राज्यको स्थापना, पृथ्वीनारायण शाहले सुरु गरेको राज्य विस्तार अभियान, युद्धमोर्चा र उनका उत्तराधिकारीहरुको समयमा राज्य सञ्चालनका क्रममा राष्ट्रको स्वतन्त्रता, राष्ट्रियता र सार्वभौमिकतामाथि आइपरेका विभिन्न सङ्कटपूर्ण अवस्थाहरुमा राष्ट्रिय स्वाभिमान कायम गर्न गराउन नेपाली सेनाका विभिन्न ओहोदामा रही कार्यरत गुरुङ सैन्य जवानहरुले पुऱ्याएको योगदानका बारेमा उल्लेख गरेका छन् । तसर्थ यस पुस्तक प्रस्तावित अध्ययनका क्रममा एक महत्त्वपूर्ण स्रोतका रुपमा लिन सकिन्छ ।

तमु (गुरुङ) वंशको परिचय (२०४६) - डिल्लीजङ गुरुङ

डिल्लीजङ गुरुङद्वारा लेखिएको यस तमु (गुरुङ) वंशको परिचय नामक पुस्तकमा विशेषतः तमु (गुरुङ) जातिको वंश, धर्म, भाषा एवं तमु संस्कारहरुका बारेमा स-बिस्तार चित्रण गरिएको हुादा नेपालमा बसोबास गर्ने तमु (गुरुङ) जातिका बारेमा जानकारी प्राप्त गर्न खोज्नेहरुका लागि अत्यन्तै उपयोगी पुस्तकका रुपमा रहेको पाइन्छ । तसर्थ यस पुस्तकबाट तमु (गुरुङ) जातिको सामाजिक तथा सांस्कृतिक पक्षका बारेमा जानकारी हासिल गर्न उपयोगी देखिएको हुादा यस पुस्तकलाई पनि स्रोत सामग्रीका रुपमा लिइएको छ ।

नेपालको सिमाना (२०५७) - बुद्धिनारायण श्रेष्ठ

नेपालको एकीकरण तथा सीमाविस्तार अभियानका साथै नेपाल अंग्रेजबीच भएको युद्ध, सुगौली सन्धि एवं सुगौली सन्धि पछिको नेपालको भौगोलिक सीमारेखा आदिका बारेमा लेखकले यस पुस्तकमा प्रकाश पारेका छन् । तसर्थ प्रस्तुत अध्ययनका सन्दर्भमा यो पुस्तकलाई पनि एक सहयोगी सामग्रीका रुपमा लिइएको छ ।

साही सैनिक इतिहास (२०२०) - सोमध्वज बिष्ट

लेखक सोमध्वज बिष्टले यस पुस्तकमा नेपाली सैनिक तथा वीर जवानहरुले नेपालको एकीकरण, सुदूरपूर्वी एवं पश्चिमी क्षेत्र विजय अभियान तथा नेपाल- अंग्रेज युद्धका क्रममा विभिन्न युद्धमोर्चामा देखाएको वीरता, साहसिक कदम, लडाकुपन एवं जुझारुपन आदिका बारेमा विस्तारित रुपमा वर्णन गरेको पाइन्छ । तसर्थ यस पुस्तकलाई प्रस्तुत शोधकार्य लेखनका क्रममा एक महत्त्वपूर्ण श्रोत सामग्रीका रुपमा लिइएको छ ।

यसरी एकीकृत नेपालको निर्माण तथा सन् १८१४-१६ मा हुन गएको नेपाल-अंग्रेज युद्धमा सहभागी भई वीरगति प्राप्त गरेका वीर नेपाली सेनाका बारेमा विभिन्न विद्वानहरुले आफ्ना लेख, रचना तथा पुस्तकहरु प्रकाशित गरेको पाइएतापनि सोही युद्धमा वीरगति प्राप्त गरेका सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ र राष्ट्रको रक्षार्थ लडेका अर्का योद्धा सुब्बा नाथु गरुङले लडाइका क्रममा खेलेको भूमिकाका बारेमा प्रकाश पार्ने यथेष्ट मात्रामा प्रकाशित एवं अप्रकाशित सामग्रीहरु उपलब्ध हुन सकिरहेका छैनन् । तसर्थ प्रस्तुत अध्ययनमा उक्त युद्धमा उनीहरुले पुऱ्याएको योगदानका अतिरिक्त उनीहरुको स्मृतिमा स्थापित प्रतिष्ठानले पुऱ्याएको योगदानका बारेमा समेत प्रकाश पार्ने प्रयास गरिएको छ ।

१.५ अध्ययनको महत्त्व :

प्रस्तुत अध्ययन नेपाल-अंग्रेज युद्ध (सन् १८१४-१६) का क्रममा विभिन्न युद्धमोर्चामा रही शत्रु पक्षसाग लडाइ लड्ने क्रममा वीरगति प्राप्त गरेका कास्की चौर गाउा निबासी सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ एवं अर्का वीर योद्धा रिभान गाउा निबासी सुब्बा नाथु गरुङकले यस राष्ट्रको राष्ट्रिय अखण्डता कायम राख्ने क्रममा पुऱ्याएको योगदान र उनीहरुको स्मृतिमा स्थापित प्रतिष्ठानबाट सञ्चालन हुने गतिविधिहरुका बारेमा केन्द्रित रहने हुनाले यस अध्ययनको विशेष महत्त्व रहेको छ । यसका अतिरिक्त यस अध्ययनले इतिहासका जिज्ञासु, अध्ययनकर्ता, विद्यार्थी एवं अन्य विज्ञहरुलाई समेत जातीय, क्षेत्रीय एवं राष्ट्रिय इतिहास लेखन कार्यमा थप उत्प्रेरणा गराउनुका साथै ऐतिहासिक धरोहरका रुपमा रहेका व्यक्तिहरुको व्यक्तित्वका बारेमा गहन अध्ययन मनन् एवं खोज गरी वास्तविकतालाई आम जनमानससमक्ष प्रस्तुत गर्न थप प्रेरणा गराउने विश्वास लिइएको छ ।

१.६ अध्ययनको सीमा :

कुनै पनि विषयवस्तुउपर खोज, अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने क्रममा निश्चित रुपमा केही सीमाङ्कनहरु रहने गर्दछन् । यस अध्ययनमा समग्र गुरुङ जाति तथा नेपाल अंग्रेज युद्धका बारेमा सबै पक्ष समेट्न सम्भव छैन । तसर्थ सुब्बा नाथु र सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको जीवनी, उनीहरुले नेपाल-अंग्रेज युद्धका क्रममा खेलेको भूमिका तथा सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठानका गतिविधिहरुमा मात्र यो अध्ययनलाई सीमाङ्कन गरिएको छ ।

१.७ अध्ययनको विधि :

यस अध्ययनमा मूलतः विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । विभिन्न माध्यमहरुबाट प्राप्त सत्य एवं तथ्य विवरण तथा सूचनाहरुलाई उल्लिखित विधिका माध्यमबाट व्याख्या एवं विश्लेषण गरी आमजनमानसले सहज, सरल र स्पष्ट रुपले बुझ्ने गरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस अध्ययनमा मुख्यतः प्राथमिक तथा मौलिक श्रोतहरुको प्रयोग गरिएको छ भने विषयको सान्दर्भिकता एवं आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी केही मात्रामा द्वितीय श्रोतहरु समेतको प्रयोग गरिएको छ ।

- प्राथमिक श्रोतअन्तर्गत सनद, सवाल, वंशावली, लालमोहर, शिलालेख, स्थलगत अध्ययन-अवलोकन एवं अन्तर्वार्ताका माध्यमबाट आवश्यक तथ्य/सूचना संकलन गरिएको छ ।
- द्वितीय श्रोतअन्तर्गत लिखित रुपमा रहेका प्रकाशित तथा अप्रकाशित अवस्थामा रहेका विभिन्न लेख, रचना, पुस्तक, पत्रपत्रिका आदि जस्ता सामग्रीहरुको प्रयोग गरिएको छ ।

१.८ अध्ययनको संङ्गठन :

प्रस्तुत शोधपत्रलाई निम्नानुसारका परिच्छेदहरुमा विभाजन गरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद १ मा शोधपत्रको परिचय खण्ड रहेको छ ।

परिच्छेद २ मा कास्की जिल्लाको परिचयका साथै सुब्बा नाथु र प्रल्हाद गुरुङको जन्मस्थल रिभान गाउा विकास समितिको पुरानो रिभान गाउा एवं सार्दीखोला गाउा विकास समितिको चौर गाउाको परिचय प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद ३ मा गुरुङ जातिको सामान्य जानकारीका बारेमा चित्रण गरिएको छ ।

परिच्छेद ४ मा सुब्बा नाथु गुरुङ र प्रल्हाद गुरुङको परिचय एवं उनीहरुले नेपालको सार्वभौमिकता र राष्ट्रिय अखण्डताको संरक्षणका लागि पुऱ्याएको योगदानका बारेमा विश्लेषण गरिएको छ ।

परिच्छेद ५ मा सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठानको क्रियाकलाप एवं गतिविधहरुका बारेमा उल्लेख गरिएको छ ।

परिच्छेद ६ मा अध्ययनको निष्कर्षलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद - दुई

अध्ययन क्षेत्रको भौगोलिक अवस्थिति

२.१ कास्की जिल्लाको भौगोलिक परिचय :

कास्की जिल्ला नेपाल अधिराज्यको मध्य भागमा स्थित विश्वप्रसिद्ध अन्नपूर्ण हिमश्रृङ्खलाको दक्षिणी काखमा अवस्थित छ । कास्की जिल्लाको भूगोल समुन्द्र सतहको न्यूनतम ४५० मिटरदेखि अधिकतम ८०९१ मिटर उचाइसम्म फैलिएको छ ।[ज्ञ] कास्की जिल्ला २८फ २७' उत्तर आक्षांश देखि २८फ ३६' उत्तरी आक्षांश र ८३फ ४०' पूर्व देखि ८४फ १२' पूर्वी देशान्तरमा फैलिएको छ । २६.१फ देखि १५.९फ सेन्टिग्रेडको बीचमा तापक्रम रहने यस कास्की जिल्लामा सरदर ३३०.३ मिलिलिटर वार्षिक वर्षा हुने गर्दछ । यस जिल्लाको कुल क्षेत्रफल २०१७ वर्ग किलोमीटर रहेको छ । कास्की जिल्लाको पूर्वमा लमजुङ र तनाहू, पश्चिममा स्याङ्जा र पर्वत, उत्तरमा म्याग्दी र मनाङ, र दक्षिणमा स्याङ्जा जिल्ला पर्दछन ।[द्द]

गण्डकी अञ्चलअन्र्तगत पर्ने कास्की जिल्लामा १ उप-महानगरपालिका, १ नगरपालिका र ४३ गाउविकास समितिहरु रहेका छन् । प्राकृतिक सौन्दर्यले युक्त रहेको पोखरामा स्वदेशी एवं विदेशी पर्यटकहरुको घुइचो लाग्ने गर्दछ । यस जिल्लामा फेवा, रुपा, वेगनास, दिपाङ जस्ता प्रसिद्ध तालहरु, कुमारी चुचुरोको नामले चिनिने माछापुच्छ्रे हिमाल, अन्नपूर्ण हिमश्रृङ्खला, गुरुङहरुको पुरानो रहन-सहन, संस्कृति तथा परम्परा झल्काउने घान्द्रुक, सिक्लेसको बस्ती एवं अन्नपूर्ण बेस क्याम्प आदिले गर्दा कास्की जिल्ला पर्यटकहरुको आकर्षणस्थलको रुपमा रहन पुगेको छ ।[घ]

कास्कीको नामकरणका सम्वन्धमा विविध धारणा/मतहरु अघि सारिएको पाइन्छ जसमध्ये केही बुद्धिजीवीहरुका अनुसार "कास्यप" ऋषिले कास्कीकोटमा बसी काश्यप संहिता नामक अमूल्य आयुर्वेदिक ग्रन्थ रचना गरेका थिए र अन्ततः उनै ऋषि कास्यपको नाम अपभ्रंश भई कास्यपबाट कास्की रहन गएको हो" भन्ने भनाइ प्रचलित रहेको पाइन्छ । यसै गरी तमु बुद्धिजीवीहरुका अनुसार कास्कीको नामकरण यस प्रकार भएको मानिन्छ जसअनुसार तमु भाषामा "कास" भन्नाले "कछाड"

---

[१] *जिल्ला प्रोफाइल,* कास्की: जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, २०५८, पृष्ठ १२ ।

[२] *ऐजन,* पृष्ठ ५ ।

[३] *ऐजन,* पृष्ठ १२ ।

र “खिब” भन्नाले “लगाउने” हुन आउादछ । यसरी “कास खिव” अर्थात कछाड लगाउने मानिसहरु बस्ने स्थान जनाउने शब्दबाट कास्की नामकरण हुन गएको हो ।[४]

कास्की जिल्ला पश्चिमाञ्चल विकासक्षेत्रअन्तर्गत पर्ने गण्डकी अञ्चलको अञ्चल सदरमुकामका रुपमा पनि रहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०५८ अनुसार यस जिल्लाको कुल जनसंख्या ३,८०,५२७ रहेको छ जसमध्ये पुरुष जनसंख्या १,८४,९९५ र महिला जनसंख्या १,९५,५३२ रहेको छ । नेपालका अन्य जिल्लाहरुको तुलनामा गुरुङ जातिको बस्ती घना भएको यस जिल्लामा गुरुङ जातिको जनसंख्या ६९,०३८ रहेको छ ।[५] यस जिल्लामा ब्राहृमण, क्षेत्री, सुनार, दमाइ, कामी, मगर, गुरुङ, गाईने, बाा़डा, नेवार, पोडे आदि जातिको बसोबास रहेको छ ।

भौगोलिक रुपबाट कास्की विभिन्न भागमा बाा़डिएझैं यहाा़का जनताको रहनसहन एवं बसोबास पनि त्यहीअनुसार रहेको पाइन्छ । जसअनुसार प्रायः अग्ला पहाडका काखमा गुरुङ, त्यसभन्दा तल ब्राहृमण, क्षेत्री र मैदान एवं उपत्यकामा नेवारको बसोबास रहेको पाइन्छ ।[६] तर आधुनिकीकरण र सहरीकरणको प्रभावले गर्दा अहिले सबै जातजाति उक्त क्षेत्रबाट पोखरा सहर / उपत्यकामा बसाई सरी बसोबास गर्न थालेको पाइन्छ ।

२.२ सुब्बा नाथु गुरुङको जन्मस्थल रिभान गाउँको भौगोलिक परिचय :

सुब्बा नाथु गुरुङको जन्म कास्की जिल्लाको पुरानो रिभान गाउा अर्थात हालको रिभान गाउा विकास समितिको वडा नं. १ मा भएको थियो । यो रिभान गाउा पोखराबाट उत्तरतर्फ माछापुच्छ्रे हिमालको काखमा अवस्थित छ । जुन पोखरादेखि करिव ११ किलोमिटर उत्तरमा पर्दछ ।

पुरानो रिभानलाई गुरुङ भाषामा “हिामि तिस्यु” भनिन्छ । यो ठाउामा विगतदेखि नै “तिस्या ल्होा” अर्थात मुसलेंडीको घारी/झाडी रहेको थियो । पार्जे लेम नाम गरेका एक व्यक्ति पश्चिमतिर बसाइा सर्ने क्रममा उक्त तिस्या ल्होालाई फाा़डेर आवाद गरी गाउा बसालेका थिए । यसरी तिस्या ल्होालाई फाा़डेर बस्ती आवाद गरेको हुनाले त्यस गाउालाई तिस्यु नाास भन्दाभन्दै हिमी तिस्यु

---

४ *ऐजन,* पृष्ठ ४ ।

५ हर्क गुरुङ र अन्य, ***नेपाल एटलस अफ इथ्निक एण्ड काष्ट ग्रुप्स,*** काठमाडौं: नेशनल फाउण्डेशन फर डेभलपमेण्ट अफ इन्डिजिनियस नेशनालिटिज, इ.सं. २००६, पृष्ठ ५८ ।

६ राजाराम सुवेदी, ***कास्की राज्यको इतिहास,*** काठमाडौं: बिद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६०, पृष्ठ ६ ।

अर्थात पुरानो रिभान भन्न थालियो ।[ठ] जुन समुन्द्र सतहदेखि करिब २००० मिटरको उचाइमा पर्दछ । हालको रिभान गाउा पुरानो रिभानदेखि करिब ३५० मिटर तल दक्षिण-पश्चिमतर्फ अवस्थित छ । यो समुन्द्र सतहदेखि करिब १६५० मिटरको उचाइमा रहेको छ ।[ड]

रिभान गाउा विकास समितिको कुल जनसख्या १,६१७ रहेको छ जसमध्ये पुरुष जनसख्या ७४३ र महिला जनसख्या ८७४ रहेको छ भने यस गाउा विकास समितिको जम्मा घरधुरी संख्या ३७२ रहेको छ ।[ढ] मुख्य गरी गुरुङ, ब्राहृमण र मगर आदि जातिको बाहुल्यता रहेको यस रिभानमा कुल जनसंख्याको ३१.७ प्रतिशत गुरुङ, २६.७ प्रतिशत ब्राहृमण, १३.९ प्रतिशत मगर जाति र बााकी अन्य जात जातिका मानिसहरुको बसोबास रहेको छ ।[ज्ञण]

यहाा बसोबास गर्ने मानिसको मुख्य पेसाका रुपमा कृषि तथा पशुपालन व्यवसाय नै रहेको पाइन्छ तापनि हालका दिनहरुमा आएर केही व्यक्तिहरु सरकारी नोकरी, व्यापार-व्यवसाय एवं विदेशी रोजगारीमासमेत संलग्न भएको पाइन्छ । कृषि उत्पादन अन्तर्गत यहााका कृषकहरुले मुख्य गरी धान, कोदो र मकै उत्पादन गर्ने गर्दछन् भने पशुपालनमा गाई, भैसी, भेडा-बाखा एवं हाास-कुखुरा आदि पाल्ने गर्दछन् । यहााका अधिकांश घरहरु ढुङ्गाको गाह्रोमा ढुङ्गा, टिन तथा खरले छाइएको देखिन्छ ।[ज्ञज्ञ]

७ जगमान गुरुङ र अन्य (सं), ***रिभान-चौर डेह्रों पैंगिल...... वंशबृक्ष,*** पोखराः रिभान-चौर नाथु प्रल्हाद परिवार समिति, २०५४, पृष्ठ ६ ।

८ ***ऐजन,*** पृष्ठ १ ।

९ ***पपुलेसन अफ नेपाल,*** काठमाडौंः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, इ.सं. २००१, पृष्ठ १०३ ।

१० ***गा.वि.स. प्रोफाइल,*** कास्कीः रिभान गाउँ विकास समितिको कार्यालय, २०५८, पृष्ठ १ ।

११ ***ऐजन*** तथा शोधकर्ताको प्रत्यक्ष ***अवलोकन*** ।

२.३ सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको जन्मस्थल चौर गाउँको भौगोलिक परिचय :

सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको जन्म कास्की जिल्लाको चौर गाउामा भएको थियो । जुन सार्दीखोला गाउा विकास समितिको वडा नं. ९ मा पर्दछ । सार्दीखोला गाउा विकास समिति अर्न्तगत पर्ने यस चौर गाउा पोखरादेखि उत्तरतर्फ करिव १४ किलोमिटरको दुरीमा सेती नदी र सार्दीखोलाको दोभानमा अवस्थित छ । यस चौर गाउालाई पुरानो रिभानबाट बसाइसराइ गरी आएका डेह्रों पैंगिलामाका सन्तानहरुले बस्तीयोग्य बनाएको मानिन्छ । तसर्थ यस स्थानमा डेह्रों पैंगिलामा गुरुङहरुले बस्ती बसाएपश्चात् मात्र चौर गाउाका नामबाट प्रख्यात भएको हो ।[१२]

यस सार्दीखोला गाउा विकास समितिको कुल जनसंख्या ३,११२ रहेको छ जसमध्ये पुरुष जनसंख्या १,४७६ रहेको छ भने महिला जनसंख्या १,६३६ रहेको छ भने यस गाउा विकास समितिको जम्मा घरधुरी संख्या ६७९ रहेको छ ।[१३]

यस गाउामा मुख्यतः गुरुङ जातिको घना बस्ती रहेको छ । गुरुङ जातिका अतिरिक्त ब्राह्मण, मगर, नेवार एवं अन्य जातजातिका मानिसहरुको समेत यहाा बसोबास रहेको छ ।[१४] यहााका मानिसको मुख्य पेसाको रुपमा कृषि तथा पशुपालन व्यवसाय रहेको छ । तर हाल आएर केही व्यक्तिहरु सरकारी नोकरी, व्यापार-व्यवसाय एवं विदेशी रोजगारीमा समेत संलग्न भएको पाइन्छ । कृषि उत्पादन अन्तर्गत यहााका कृषकहरुले मुख्य गरी धान, कोदो र मकै उत्पादन गर्ने गर्दछन् भने पशुपालनमा गाई, भैसी, भेडा-बाखा एवं हाास-कुखुरा आदि पाल्ने गर्दछन् । यहााका अधिकांश घरहरु ढुङ्गाको गाह्रोमा ढुङ्गा, टिन तथा खरले छाइएको पाइन्छ ।[१५]

---

१२ गुरुङ र अन्य (सं), ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं. ७, पृष्ठ १० ।

१३ ***पपुलेसन अफ नेपाल, पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं. ९, पृष्ठ १०३ ।

१४ ***गा.वि.स. प्रोफाइल,*** कास्कीः सार्दीखोला गाउँ विकास समितिको कार्यालय, २०५८, पृष्ठ १ ।

१५ ***ऐजन*** तथा शोधकर्ताको प्रत्यक्ष ***अवलोकन*** ।

परिच्छेद - तीन

जातीय परिचय

३.१ गुरुङ जातिको परिचय :

नेपाल विविध जात-जाति तथा भाषा-भाषी बोल्ने समुदायहरुको बसोबास भएको देश हो । त्यसैले हाम्रो देश नेपाललाई बहु-जाति तथा बहु-भाषी बोल्ने समुदायहरुको सङ्गमस्थलका रुपमा लिइन्छ । जहाा विभिन्न समयमा उत्तर एवं दक्षिण तर्फबाट बसाइा सरी आएका मङ्गोल तथा आर्य मूलका मानिसहरु आफ्ना भिन्न सामाजिक मूल्य-मान्यता तथा संस्कारका वावजुद पनि एक आपसमा मिलेर सहिष्णुतापूर्वक बसोबास गरेको पाइन्छ ।

नेपालका यिनै विविध जात-जातिहरुमध्ये एउटा महत्वपूर्ण जातिका रुपमा गुरुङ जाति रहेको छ । पश्चिम नेपालको उच्च पहाडी भेकमा आफ्नो पुर्ख्यौली थलोका रुपमा बसोबास गर्दै आएका गुरुङहरु, लडाकु र वीर जातिको रुपमा समस्त विश्वलाई परिचय दिन सफल भएका छन् । गुरुङहरुको मूल बसोबासस्थल अन्नपूर्ण र मनास्लु पर्वतको दक्षिणी भू-भाग हो । खास गरी पश्चिम नेपालको गण्डकी प्रदेश उनीहरुको बाहुल्यता रहेको क्षेत्र हो ।[ज्ञ] तापनि गुरुङहरु को हुन् ? यो जाति शुरुमा कहाा थियो ? त्यहााबाट कतातिर छरियो ? यो एउटा शोधको विषय रहेको छ र यसका लागि गहिरो अध्ययन मनन र चिन्तनको आवश्यकता पर्दछ ।

गुरुङ जातिलाई गुरुङ भाषामा ‘तमु’ भन्ने गरिन्छ । ‘तमु’ मङ्गोल मूलको वंशमध्ये एउटा हाागा हो जुन भोट-बर्मेली भाषापरिवारभित्र पर्दछ ।[द] ‘तमु’ शब्दको उत्पत्तिका बारेमा विभिन्न विद्वान्हरुले विभिन्न तर्कहरु प्रस्तुत गरेका छन् जसअनुसार अग्लो पहराको टाकुरालाई ‘ताङ्ग’ र मृत आत्माको पूजा गर्ने व्यक्तिलाई ‘म’ भन्ने गरिन्छ । यसर्थ मृत आत्माको पूजा गर्ने पहरा तथा टाकुरामा बसोबास गर्ने बासिन्दालाई ‘तमु’ भन्ने गरिन्छ ।[घ] यस क्रममा तेजप्रकाश श्रेष्ठले आफ्नो पुस्तक “नेपाली लोक संस्कृतिः केही सम्पदा केही परम्परा” नामक पुस्तकमा ‘त’ को अर्थ घोडा र ‘मु’ को अर्थ राजा भनी उल्लेख गर्नु भएको छ । यसर्थ घोडचढी गर्ने राजालाई ‘तमु’ भनिन थालियो र कालान्तरमा ती राजाका वंशहरु नै तमुबाट ‘तमु’ हुन पुगेका हुन् ।[ढ]

यसै गरी तमु शब्दलाई उपाधिका रुपमा पनि लिइने गरिएको छ । जसअनुसार ‘त’ को अर्थ बज्र र ‘मु’ को अर्थ आकाश मानिन्छ । यसरी यस अभिमतका अनुसार मानिसहरुले आफूलाई

---

[१] मधुसूदन पाण्डेय, ***नेपालका जनजातिहरु,*** काठमाडौंः पैरवी प्रकाशन, २०६० पृष्ठ १३ ।

[२] डिल्लीजङ गुरुङ, ***तमु जातिको लुकेको इतिहास,*** काठमाडौंः देवीजङ गुरुङ, २०५६, पृष्ठ १२६ ।

[३] बृषमान गुरुङ र पानिसरा गुरुङ, ***गुरुङ जाति केही ऐतिहासिक परिचर्चा (भाग-२),*** मोरंगः श्री तमु छोंज धिं, प्रकाशन मिति उल्लेख नभएको, पृष्ठ ९ ।

[४] तेजप्रकाश श्रेष्ठ, ***नेपाली लोक संस्कृति केही सम्पदा केही परम्परा,*** काठमाडौः साझा प्रकाशन २०६०, पृष्ठ १०७-१०९ ।

आकाशको बज्रसाग तुलना गरी तमु उपाधि धारण गरेका हुन् ।[छ] 'तमु' को अर्थ खोज्ने क्रममा गुरुङभाषामा प्रचलित एउटा भनाइ यस प्रकार रहेको छ 'तैग तमु तजि' जसले सामर्थ्यवान व्यक्तिलाई जनाउादछ । यसबाट के ज्ञात हुन्छ भने जति पनि सामर्थ्यवान् व्यक्तिहरु छन ती सबै 'तमु' हुन् ।[ट]

कतिपय विद्वान्हरुले नेपालका तमुहरुलाई मध्य एशियाका एक प्राचीन 'ततर' जातिसाग जोडेर हेरेका छन् भने कतिपयले तमुहरुलाई ठकुरी र खसजस्तै एउटा लडाकु जातिको रुपमा मूल्याङ्कन गर्दै 'तमु' जातिलाई राजपूत र क्षेत्रीसरह चित्रण गर्ने गरेको पाइएको भए तापनि तमुहरु भने हिन्दू सामाजिक सङ्गठनको मूल आधार वर्ण व्यवस्था अन्तर्गतका जाति भने होइनन् ।[ठ]

गुरुङहरुको पहिचानका सन्दर्भमा विद्वान जनकलाल शर्माको अभिमत यस्तो रहेको पाइन्छ । गुरुङहरुका पुर्खाहरु कन्नौजबासी रहेका र उनीहरुको गोत्र भारद्वाज रहेको पाइन्छ । कन्नौजबासी गुरुङका प्रथम पुर्खाको नाम चन्द्रसिंह थियो । चन्द्रसिंह नाम गरेका सूर्यवंशी राजाले कन्नौजमा राज्य गर्दथे । कन्नौजपछि चन्द्रसिंहका वंश बुादेलखण्डमा गई बसेको पाइन्छ । बुादेलखण्डमा गई राज्य सञ्चालन गर्ने राजा शेरचन्द्र थिए भने उनका छोरा विष्णुचन्द्र त्यहााबाट पनि मारवाड पुगी शासन गरेको पाइन्छ । मारवाडमा विष्णुचन्दपश्चात् उनका आठ पुस्ताले शासन सञ्चालन गरेका थिए । यसै क्रममा यिनका सन्ततिहरुले चन पदवी लिएर आफ्नो पूर्व सूर्यवंशबाट अलग भएको मानिन्छ ।[ड] चन पदवी लिएका मध्येका एक माणिक चन कुमाउामा गएर राज्य गर्न थाले । यिनका सन्ततिहरुले पच्चीस पुस्तासम्म यही कुमाउामा नै रही शासन गरेका थिए भने कुमाउाका पच्चीसौं राजा वीरसिंहका तीन पुत्र थिए । वीरसिंहका तीन भाइ छोराहरु नै महत्त्वाकाङ्क्षी भएका कारण अलग-अलग राज्य खडा गरी शासन गर्न थाले । जसमध्ये जेठाले कुमाउामा, माहिलाले डोटीमा र कान्छा बीलचनले षुमरी समरभमरमा राज्य खडा गरी बसेको मानिन्छ ।[ढ]

बीलचनका माणिकचन, गोपिचन र महाचन नाम गरेका तीन पुत्र थिए । माणिकचनले पिउठानामा र कान्छा महाचनले अर्घामा छुट्टाछुट्टै राज्य स्थापना गरे भने माहिला गोपिचन भने राजकाजबाट विरक्त भई जोगी बन्न पुगे । अर्घाका राजा महाचनका अटलचन र मेघचन गरेका दुई पुत्र थिए तर कारणवश राज्यको शासन अभिभारा जेठा अटलचनको हातमा नगएर केही समय

---

[५] जगमान गुरुङ, ***गुरुङ जाति तथा संस्कृति,*** पोखराः पोखरा सेन्टर प्रेस, २०३४, पृष्ठ ३० ।

[६] ***ऐजन,*** पृष्ठ २९ ।

[७] ------------ ***तमु संस्कृतिः एक समिक्षा,*** प्रत्युष वन्त एण्ड एट अल, ***छापामा जनजाति,*** काठमाडौंः एकता बुक्स २०५८, पृष्ठ २३९ ।

[८] जनकलाल शर्मा, ***हाम्रो समाज एक अध्ययन,*** काठमाडौंः साझा प्रकाशन, २०५८, पृष्ठ २३३ ।

[९] ***ऐजन,*** पृष्ठ २३३ ।

कान्छा मेघचनका छोराहरु नुपचन र लोचनतिर गयो । तर पिउठानाका राजा माणिकचनले भने महाचनका जेठा छोरा अटलचनको पक्ष लिएको हुादा अटलचनले पुनः अर्घाको राज्य हात पार्न सफल भएका थिए । राज्य सञ्चालनको अभिभारा आफूमा आएपछि अटलचनले आफ्ना विरोधी नुपचन र लोचनलाई अर्घाबाट निष्काशन गरेका थिए । तसर्थ अर्घाबाट निष्काशित भएपछि नुपचन र लोचन कालीगण्डकीको किनार अर्थात् बेनीघाट पुगी त्यहाा बस्न सुरु गरे । तर त्यहाा पनि उनिहरुको पर्वत, गल्कोट र थन्थापका राजाहरुसंग युद्ध हुन पुग्यो र युद्धमा हार भएपछि उल्लिखित राजाहरुले नुपचन र लोचनलाई शिखासूत्रविहीन गराइदिएकाले उनीहरु त्यहााबाट कुमाउा गई बस्न थालेको पाईन्छ ।[ञण] त्यहाा यिनीहरुका हारचन, लोहाचन र हूलोचन नाम गरेका पुत्रहरुको जन्म भयो । कालान्तरमा यिनीहरुको ङावल थरका घलेसंग युद्ध हुादा युद्धमा हूलोचनको जित हुन पुग्दछ र तत् पश्चात तिनै ङावल थरका घलेकी छोरीसित हूलोचनका तीन वटा भाइहरुले विवाह गरी राज्य सञ्चालन गर्दछन् । यता घलेका सन्ततिहरुले पनि युद्धमा हूलोचनसाग भएको हारको बदला लिनका लागि मौकाको पर्खाइमा रहेका थिए । तसर्थ घलेहरुले आफूमा निहित तान्त्रिक विधिद्वारा हूलोचनका पाांच भाइ पुत्रलाई पुतला गाड्ने अभिचारको प्रभावका कारण मृत्यु हुन पुग्यो भने बााकी दुई थोर्चन र फैचनलाई औतरी नाम गरेका लामाले घलेले गाडेको पुतलालाई तान्त्रिक विधिद्वारा झिकी बचाएका थिए । यसैका कारण कान्छा फैचन लामाविद्या अध्ययनतर्फ आकृष्ट हुन पुगे भने अन्ततः उनी लामाबिद्या अध्ययन गरी लोकबाट महागुरु कहलिन पुगे ।[ञञ] उनका नोचन नाम गरेका पुत्र थिए, जसको लालनपालन मावली घले राजाहरुबाट भएको थियो । मावलीले उनको नाम रणभीम राखेका थिए उनी साह्रै वीर एवं वलवान थिए । उनले पनि पोजोका घले राजाकी छोरी अमास्यो (राजकुमारी) साग विवाह गरेका थिए । उनका शराज, लामा, थोरचन, झाज, फैचन र लेवो नाम गरेका छोराहरु थिए । यीमध्ये फैचनका सन्तानहरु लमजुङ्मा बसोबास गर्नुका साथै यिनीहरु लामा कहलाउन पुगे । यिनै लामाका छोराहरु टंगी, कोंगी, पुंगी र भेंगी नामले प्रसिद्ध भए । साथै उल्लेखित चार भाइका सन्तान चार थरे गुरुङका नामले चिनिन पुगे ।[ञद]

गुरुङ शब्दको उत्पत्तिका सम्वन्धमा प्रचलित एउटा किंबदन्ती पनि रहेको छ । जसअनुसार कास्कीका राजा जक्तिखान (जगतिखान) लाई उनका गुरु भोजराजले सुनाएको मानिन्छ ।[ञघ]

---

[१०] *ऐजन,* पृष्ठ २३३ ।

[११] *ऐजन,* पृष्ठ २३४ ।

[१२] *ऐजन,* पृष्ठ २३७ ।

[१३] *ऐजन,* पृष्ठ २३७ ।

जसअनुसार पिउठाना भन्ने राज्यका भारद्वाज गोत्री सूर्यवंशी राजा, गर्ग गोत्रका राजगुरु र तिनीहरुका कमाराहरु नै गुरुङका पूर्वज हुन भन्ने पनि पाइन्छ । किंवदन्तीअनुसार पिउठानाका राजा गौचनका दुई छोरामध्ये जेठा लोचनले आफ्नी पत्नीसहित गर्ग गोत्री गुरु पुरोहितका छोरा बाली नाम गरेका आचार्य ब्राह्मण तथा केहेरसिंह नामका आफ्नै दास अर्थात कमारो समेतलाई साथमा लिई कैलाशरुपी हिमालको भ्रमणमा जाादा बाटोमा निज राजपुत्र र गुरुपुत्रको दुईवटी बेश्यासाग भेट भई तीन रातसम्म ती वेश्याहरुसाग बिताएछन् । तेश्रो दिनको राति ती बेश्याहरुले राजपुत्र र गुरुपुत्रको जनै झिकी मद अर्थात रक्सी खुवाई भागेछन् । बिहान ब्याुझदा आफूहरुको शरीरमा रहेको जनै पनि झिकिएको साथै आफूहरुलाई रक्सी पनि खुवाइएको अवस्थामा रहेको पाएपछि राजपुत्र र गुरुपुत्र साह्रै विरक्त भई हिमाल पर्वतमा गएर घनघोर तपस्या गर्न लागेछन् । तपस्याको बलले राजपुत्र र गुरुपुत्र लोकबाट महागुरु भनिन थाले । राजपुत्र र गुरुपुत्रहरुले बेश्याहरुको हातबाट आफूहरु जातिच्युत भई रक्सीसमेत खाएकाले महागुरु भनिनु भन्दा महागुरुमा 'ङ' थपेर महागुरुङ भन्न बढी रुचाउन थाले । यसरी नै कालान्तरमा महागुरुबाट महागुरुङ र महागुरुङबाट 'गुरुङ' मात्र हुन पुगेका हुन् ।[ज्ञढ] हिमालयमा रहादा राजपुत्र लोचनका घले गुरुङ, घोदाने गुरुङ र लामा गुरुङ गरी तीन पुत्र जन्मिए भने गुरुपुत्र बाली आचार्यका दुई पुत्र लामिछाने महागुरुङ र प्लोने लामिछाने महागुरुङको जन्म भयो भने दास केहरसिंहका सोह्र भाइ छोराहरुको जन्म भयो । राजपुत्र लौचनका घले, घोदाने, लामा तथा गुरुपुत्र बालीका छोरा लामिछाने आदिले आफूलाई उच्च चार जाते गुरुङ मान्न थाले भने केहरसिंहका सोह्र भाइ छोराहरु सोह्र जाते गुरुङका रुपमा चिनिन थाले ।[ज्ञछ]

"गुरुङ बंशावली" नामक पुस्तकअनुसार गुरुङहरु भारद्वाजगोत्री सूर्यवंशका वंशजहरु हुन् । यिनै सूर्यवंशी राजाहरुमध्ये शेरचन नाम गरेका राजाले कन्नौजको बुादेलखण्डमा शासन गरी बसेका थिए । त्यसै वेलादेखि यिनका सन्तानहरुले चन्द पदवी प्राप्त गरे र कालान्तरमा यही चन्द थर अर्थात पदवी लिएका महाचन्दका सन्ततिहरुले आफ्नो संस्कारबाट अलग भई आफ्नो शरीरमा रहेको शिखासुत्र अर्थात जनै त्यागी आफ्नो संस्कारले सेवन गर्न वर्जित गरेको पेय पदार्थ रक्सीसमेतको सेवन गर्नाले समाजमा तल्लो वर्गको नागरिकसरह हुन पुगेकाले कालान्तरमा यिनैका वंशजहरु नै गुरुङ जातिका रुपमा चिनिन् पुगेका हुन् ।[ज्ञट]

---

[१४] श्रेष्ठ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं. ४, पृष्ठ १०५ ।

[१५] ***ऐजन,*** पृष्ठ १०८ ।

[१६] शिखरनाथ सुवेदी, ***गुरुङको बंशावली,*** बनारसः प्रकाशक उल्लेख नभएको, इ.सं. १९५१, पृष्ठ ३७ ।

गुरुङ जातिको उत्पत्तिका सम्वन्धमा विविध मतहरु अघि सारिएको भए तापनि नेपालमा बसोबास गर्ने विविध जातिजातिहरुमध्ये गुरुङहरु एक महत्त्वपूर्ण जातिका रुपमा रहिआएका छन् । गुरुङहरु मध्य एशियादेखि चिन-तिब्बत हुदै विभिन्न कालखण्डमा नेपाल प्रवेश गरेको मानिन्छ । गुरुङहरु नेपालको विशेष गरी पश्चिमी पहाडी क्षेत्रमा बसोबास गर्ने मुख्य जाति भए तापनि हाल यिनीहरु नेपाल अधिराज्यको पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्म छरिएर बसोबास गरेका छन् ।

३.२ गुरुङ जातिको नेपाल प्रवेश :

विभिन्न दस्तावेज अनुसार यस गुरुङ जातिको उत्पत्तिका बारेमा खोजी गर्नका लागि मध्यएशियाको पुरातन इतिहासलाई बुझ्नु आवश्यक रहेको छ । ईशापूर्व तेश्रो शताब्दीदेखि पाचौं शताब्दी बीचको ऐतिहासिक खण्डलाई विश्व इतिहासमा प्राचीन युग मानिन्छ ।

प्राचीनकालमा मध्यएशियामा विविध जनजातिहरुको बसोबास रहेको थियो । तीमध्ये ‘शक’ र ‘हुण’ मुख्य जनजाति थिए । ईशापूर्व तेश्रो शताब्दीदेखि ईशाको तेश्रो शताब्दीसम्म मध्यएशियाको पश्चिमी भागमा शकहरु बस्दथे भने पूर्वी तथा उत्तरी भाग अर्थात वर्तमान मङ्गोलिया, मन्चुरिया र यसको उत्तरमा पर्ने साईवेरियाको भू-भागमा हूण नामक जाति निवास गर्दथे ।[ज्ञठ] यी दुई जातिबीच संधै संघर्ष चलिरहन्थ्यो । यस क्रममा अन्ततः हुण जातिले शक जातिलाई युद्धमा पराजित गरी शकहरुलाई धपाएर आफ्नो प्रभाव विस्तार गरेका थिए । यिनै हुणहरुले शकहरुलाई हटाई समस्त मध्यएशियामा मात्र नभएर चीन हुदै कोरियासम्म पनि आफ्नो प्रभुत्व कायम गरेका थिए ।[ज्ञड]

> चीनको प्रथम राजवंश अर्थात ईसापूर्व २५५ देखि २०६ सम्म शासन गर्ने “चीन” वंश रहेको थियो । चीन वंशका संस्थापक “चिन-शी-ह्वाङ-ती” हुन् । उनको राज्यकाल इसापूर्व २५५ देखि २५० इसापूर्वसम्म रहेको थियो । चीन वंशका संस्थापक यिनैले स-साना ठकुराईमा विभक्त भएको चीनलाई एक सूत्रमा आवद्ध गरेका हुन् । चिन-शी-ह्वाङ-तीले चीनलाई एकसूत्रमा आवद्ध नगरेसम्म चीन यायावर हूणजातिको लीलाभूमि थियो । त्यस समय हूण यायावरहरु चीनका नगर र गाउाहरुमा खूब लुटपाट मचाउाथे । हूणहरुको खास निवासस्थान वर्तमान मङ्गोलिया, मन्चुरिया र यसको उत्तरमा पर्ने साइबेरियाको भूभाग थियो । यसै हूण यायावर जातिबाट चीनलाई बचाउने चिन-शी-ह्वाङ-तीले चीनको अनेक भागमा चीनको

---

१७ शर्मा, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं. ८, पृष्ठ २३० ।

१८ एम.एम.गुरुङ, ***गुरुङ संस्कृति, लोकगीत र परम्परा, निर्माण संस्कृति बिशेषाङ्क*** दक्षिण सिक्किमः निर्माण प्रकाशन, इ.सं. १९९९, पृष्ठ ४८५ ।

महान् पर्खाल खडा गराउन लगाएर त्यसको आडामा रक्षापङ्क्ति राखे । यसै समयदेखि चीनबाट धपाइएका हूणहरु उत्तर-पश्चिमतिर बढे । पहिले हूणहरु यायावर भए पनि पछि चीनको छेउदेखि मध्यएशियासम्म अर्थात् सिरदरिया हुदै अराल सागरसम्म साम्राज्य खडा गरेर राज्य गर्न थाले । चीनले महान् पर्खाल लगाएर आफ्नो सीमा सुरक्षित गरेको भए तापनि चीन र हुणहरुबीच बारम्बार सङ्घर्ष चलिरहन्थ्यो । तर कालान्तरमा हुण जातिभित्र नै आपसमा गृहकलह शुरु भयो । हुण जातिको साम्राज्यमा भएको यस गृहकलह मन्चुरियादेखि इस्सिकुलसम्म रह्यो । ईसाको प्रथम शताव्दीको अन्त्यसम्ममा हूणहरुको आपसी सङ्घर्ष अत्यन्त उग्र भएर आयो । चीनले यस गृहकलहबाट लाभ उठाउदै हुणहरुको अनेक प्रान्त लिन सफल भयो भने हूणहरु आफ्नो भूमि छोडेर अन्यत्र भाग्न बाध्य भए ।[१९]

यसरी आफ्नो भूमिबाट धपाइएका हुणहरु उत्तरतर्फबाट हिमालय पार गरेर क्रमश दक्षिणतिर लागे । यसरी नेपाल प्रवेश गरेका हुणहरुमध्ये केही हुणहरु दक्षिणको मैदानी भाग अर्थात भारतीय प्रायद्वीपको पश्चिमी भागमा बसोबास गरे भने केही हूणहरु मेषपालक (भेडापालक) भएर पहाडी भागमा बसे । यिनै हूणका सन्ततिहरु आजका गुरुङहरु हुन् ।[२०]

गुरुङहरु तिब्बतबाट नेपालको उत्तरी भाग हुदै आएको मानिन्छ । गुरुङ अर्थात तमु जाति 'फु' को बाटो भई नेपाल आएको पाइन्छ । 'फु' भन्ने ठाउा मनाङ जिल्ला अन्तर्गतको सवै भन्दा उच्च तिब्बती भू-भागको सिमानामा पर्दछ ।[२१] तर गुरुङ जातिको नेपाल आगमनका सम्वन्धमा प्रमाणित आधार भने कतै पाइएको छैन तापनि तिनीहरुको भाषा, परम्परा र रहन-सहन आदिले उनीहरुका पूर्वज तथा पुर्ख्यौली स्थल नेपालको उत्तरी हिमालयपारि रहेको सङ्केत मिल्दछ ।[२२] गुरुङहरु तिब्बती भूमिबाट पश्चिमी नेपालको उत्तरी सीमाका रुपमा रहेका मुस्ताङ एवं मनाङ क्षेत्रबाट भित्रिएर गण्डकी अञ्चलको पश्चिमी सीमा कालीगण्डकी देखि बाग्मती अञ्चलको धादिङ जिल्लाको आाखु खोलासम्मको मध्य नेपालको उच्च पहाडी क्षेत्रसम्ममा फैलिएका हुन् भन्ने भनाइ पनि रहेको छ । त्यतैबाट पछि पूर्वको अरुण र तमोर नदीका क्षेत्रहरु एवं ओखलढुङ्गाको रुम्जाटारतिर उनीहरु

---

[१९] शर्मा, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं. ८, पृष्ठ २३१ ।

[२०] ***ऐजन,*** पृष्ठ २३२ ।

[२१] गुरुङ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं २, पृष्ठ १५ ।

[२२] हरिप्रसाद श्रेष्ठ, ***ग्रोथ अफ अर्वन कल्चर इन पोखरा,*** त्रि.वि.वि.: अप्रकाशित शोधपत्र अफ पि.एच.डी., इ. २०००, पृष्ठ ७५ ।

सर्दै गए । हाल गुरुङ जातिका मानिसहरु अधिराज्यका विभिन्न भागका साथै भारतको दार्जीलिङदेखि आसामसम्म फैलिसकेको पाइन्छ ।[२३]

उपर्युक्त आधारहरुमा मझौला कद, गहुगोरो वर्ण र सुगठित शरीरका धनी गुरुङहरु नेपालको उत्तरी उच्च हिमाली क्षेत्र पार गरी नेपाल प्रवेश गरेको मानिन्छ । यसरी नेपाल प्रवेश गरेका गुरुङहरुको मुख्य आदिथलोका रुपमा पश्चिमाञ्चलको गण्डकी अञ्चलका विभिन्न जिल्लाहरु रहेका छन् ।[२४] विगतमा उच्च पहाडी क्षेत्रमा खेतीपाती तथा पशुपालन व्यवसाय गरी जीवन व्यतित गर्न रुचाउने गुरुङ जातिहरु वर्तमान समयमा सहर बजारमा बढी बसोबास गर्न रुचाउने एवं परम्परागत पेसा व्यवसायको सट्टा देश विदेशका विविध रोजगारीका क्षेत्रमा संलग्न हुन बढी रुचाउने गरेको पाइएको छ ।

३.३. गुरुङ जातिमा जातीयता :

अन्य समुदायमा जस्तै यस गुरुङ समुदायमा पनि जातीय विभाजन रहेको तथ्य स्पष्ट रुपमा देख्न सकिन्छ । समग्र गुरुङ समुदायलाई दुई जातीय समूहमा विभाजित गर्न सकिन्छ । ती हुन्: चार जात र सोह्र जात ।[२५]

चार जात गुरुङअन्तर्गत घले, लामा, घोताने र लामिछाने पर्दछन । तर यिनीहरुको गोत्र भने फरक फरक रहेको पाइन्छ । वंशावलीको अध्ययन गर्दा घले र लामा यी दुईको भारद्वाज गोत्र रहेको पाइन्छ भने लामिछानेको गोत्र गर्ग र घोतानेको आत्रेय गोत्र रहेको पाइन्छ । राजपुत्र लौचनका पुत्रहरु घले, लामा, घोताने एवं गुरुपुत्र लामिछाने आदिका सन्तानहरुलाई चार जाते गुरुङ मान्न थालियो ।[२६]

यसैगरी दासपुत्र केहरसिंहका सन्ततिहरु अर्थात केहरसिंहका सोह्र भाइ छोराहरु सोह्र जाते गुरुङका रुपमा चिनिन पुगे । **सोह्र जाते गुरुङहरु**मा पन्यू, केप्चे, घयाब्रिङ, दोचे, प्रौचे, थिचै, खुलाल, तान्थै, लङ्गै, डोरे, क्रोचे, योचे, भयचे, कोके, कुप्चे र रोप्चे थरहरु पर्दछन् । परम्परागत रुपमा यी उल्लेखित चार जात र सोह्र जातका गुरुङहरु बीच विवाह हुने गरेको पाइदैन ।[२७]

---

[२३] श्रेष्ठ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं. ४, पृष्ठ १०७-१०९ ।

[२४] गुरुङ जाति बसोबास बाहुल्य रहेका जिल्लाको नक्सा परिशिष्ट ४ 'क' मा रहेको छ ।

[२५] बर्नाड पिगनेड, ***द गुरुङ्स, अ हिमालयन पपुलेसन अफ नेपाल,*** काठमाडौं: रत्न पुस्तक भण्डार, इ.सं. १९९३, पृष्ठ१५७ ।

[२६] श्रेष्ठ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं. ४, पृष्ठ १०८ ।

[२७] ***ऐजन,*** पृष्ठ १०८-१०९ ।

विभिन्न विद्वान महानुभावहरुले माथि उल्लेख भए बमोजिम आफ्ना पुस्तकहरुमा गुरुङहरुलाई चार जात र सोह्र जात गरी दुई जातीय समूहमा विभाजन गर्ने गरेको भए तापनि वास्तवमा गुरुङ आफैमा एउटै जाति भएको हुादा विभिन्न पुस्तकमा उल्लेख भए बमोजिम गुरुङको दुई जातीय समूह नभएर केवल गुरुङ जातिको थर वर्गिकरण मात्र भएको कुरा सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठानका अध्यक्ष कृष्णबहादुर गुरुङ बताउनु हुन्छ । उहााका अनुसार “क्होला वस्ती” जसलाई नेपालका गुरुङ जातिको सभ्यताको केन्द्रका रुपमा मानिन्छ । जुन वस्ती लमजुङमा पर्दछ र सोही क्होला वस्तीमा कुंगी अर्थात नौं घरे र प्ल्हीगीं अर्थात चार घरेका सन्तानहरु बसोबास गर्दथे । प्ल्हीगींहरु पहिलाका राजा तथा भारदारहरु हुन भने कुंगीहरु रैती अर्थात सेवकका रुपमा गाउा वस्तीमा रहने गर्दथे । कालान्तरमा यिनै चार घरे र नौं घरेबाट अप्रभंश भएर चार घरेबाट चार थरे र नौं घरेबाट नौं थरे हुादै सोह्र थरे हुन पुगेको हो ।[२८]

३.४. संस्कार :

नेपालको जातीय संरचनालाई केलाउने हो भने यहाा विविध जातजाति एवं विविध जातीय संरचनाहरु फेला पर्दछन् । यस्ता विविध जातीय संरचना आ-आफ्नै भिन्न प्रवृतिका संस्कार, मूल्य र मान्यताहरु समाजमा व्याप्त रहेका हुन्छन् जसले प्रत्येक जातिको जातीय पहिचानलाई झल्काउने गर्दछन् । यसैक्रममा गुरुङ जातिभित्र पनि व्याप्त सामाजिक संस्कारलाई हेर्ने हो भने हामीहरुले जीवनपर्यन्त अर्थात नाम राशि जुराउनेदेखि लिएर जीवनको अन्त्येष्टि चरणसम्म गरिने विविध संस्कारहरु प्रचलनमा रहेको पाइन्छ ।

जसअनुसार गुरुङ जातिमा आफ्नो बच्चा जन्मेको ३ दिनमा आफ्नो शास्त्र बमोजिम गुरु पुरोहितबाट राशि जुराएर नाम राख्ने गर्दछन भने छैटौं दिनको राति विधिपूर्वक छैठीको पूजा गर्ने गर्दछन् । यसै गरी बच्चा जन्मेको क्रमिक रुपमा ७औं एवं ९औं दिनका दिन क्रमश छोरी र छोराको न्वारन गर्ने प्रचलन गुरुङ जातिमा रहेको पाइन्छ भने छोरीलाई ५औं महिना र छोरालाई छैठौं महिनामा अन्नप्रासन अर्थात भात खुवाउने गरिन्छ ।[२९] अन्नप्रासन पछि गुरुङहरुले गर्ने अर्को संस्कारलाई क्षौर/क्षवर भनिन्छ, जसमा ८ देखि १३ वर्ष उमेरका बालकको शिर मुण्डन गर्ने कार्य गरिन्छ जसलाई अर्को अर्थमा कर्मकाण्ड पूरा गर्ने कार्यका रुपमा समेत चिनिन्छ । यो विशेष गरी

---

[२८] कृष्णबहादुर गुरुङ, अन्तर्वार्ता मिति २०६५।५।९, अध्यक्ष, सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठान, कास्की, पोखरा ।

[२९] गुरुङ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं. ५, पृष्ठ ३२ ।

पुरुषहरुको लागि गरिन्छ अर्थात महिला अर्थात छोरीको क्षौर कर्म गरिदैंन तर साइत जुराएर यस उमेर समूहका छोरीलाई गुन्यु चोलो दिने भने गरेको पाइन्छ ।[घण]

गुरुङ संस्कारमा विवाहलाई एक महत्त्वपूर्ण संस्कारका रुपमा लिइन्छ । गुरुङहरुले विवाह गर्दा आफ्नो जातिभित्र तर गोत्रबाहिर गर्ने गर्दछन् । तर यस गुरुङ जातिमा मामाचेली र फुपूचेला बीचमा विवाह हुने गरे तापनि प्रायः एकलगामी विवाह हुने गर्दछ । गुरुङ जातिको अन्तिम संस्कार मृत्युसंस्कार हो । मृत्युसंस्कार गर्दा ग्रह नक्षत्र हेरेर मृतकलाई गाड्ने वा जलाउने निश्चित गर्दछन् । मृतकलाई गाड्नका लागि साझा चिहान क्षेत्र छुट्टाइएको हुन्छ । यस क्रममा गरिने अर्को संस्कारलाई गुरुङहरुले अर्घु नामकरण गरेका छन् । यस अर्घु संस्कारमा मृतकको घरको आर्थिक अवस्था हेरेर कम्तीमा १ दिनदेखि बढीमा ३ दिनसम्ममा विधिपूर्वक यो संस्कार सम्पन्न गरिन्छ । साधारणतः गुरुङहरुमा अन्त्येष्टिक्रिया समाप्त भएको एक वर्षमा अर्घु अर्थात् बरखी फुकाउने प्रचलन समेत रहेको छ । तर गुरुङ समाजमा प्रायः गरी अन्त्यष्टिक्रिया समाप्त हुनासाथ अर्घु गर्न बढी रुचाउादछन् ।[घञ]

मङ्गोल मूलका मानिने गुरुङहरुले जन्मदेखि मृत्युसम्म सम्पन्न गर्ने संस्कारहरु आर्यमूलका समुदायहरुको संस्कारसाग मिल्दोजुल्दो देखिए तापनि संस्कार सम्पन्न गर्ने तरिका, माध्यम र विधिमा भने केही भिन्नता रहेको छ । गुरुङ जातिले आफ्नो परम्परागत रीतिरिवाज अर्थात साास्कृतिक मूल्य, मान्यता अनुसार नै आफ्नो जातीय संस्कार सम्पन्न गर्ने गर्दछन् । तर हालका वर्षहरुमा आएर गाउाको बसाइको सट्टा सहरी बसाइ एवं आधुनिकताको प्रभावले गर्दा गुरुङ जातिको मौलिक संस्कृतिमा भने केही परिवर्तन आउन थालेको पाइन्छ ।

३.५ भेषभुषा एवं गरगहना :

गुरुङ महिलाहरुले लगाउने परम्परागत भेष-भुषाहरुमा भोटो, ङ्ही (गुन्यू), टिकिस (मक्कर पछाडि पट्टिको भाग केही तलसम्म तीनकुने आकारको कालो मखमलको कम्मरमा बााध्ने कपडा), क्रमू (पछ्यौरा), फगी (पटुका), घलेक (कााध देखि छड्के पारेर लगाउने घुाडासम्म आउने कपडा) आदि रहेका छन् भने पुरुषहरुले कुले वा मल्खु (टोपी), भोटो, न्हेंगा (भाङग्रा), कास (कछाड), फगी (पटुका) आदि रहेका छन् । तर हाल युवा पिढींहरुले आफ्नो परम्परागत पहिरनको सट्टा आधुनिक अर्थात पाश्चात्य शैलीका कपडाहरु जस्तै पाइन्ट, सर्ट, कोट, ब्लाउज, टि-सर्ट, कुर्ता सुरुवाल आदिको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ ।

---

[३०] *ऐजन,* पृष्ठ ३३ ।

[३१] *ऐजन,* पृष्ठ २९ ।

गुरुङ समुदायमा सुन एवं भीरु अर्थात मुगाको गहनालाई विशेष महत्त्व दिइन्छ । गहनामा प्रायः सबै महिलाहरुले सुनका गहना नै लगाएका पाइन्छन् । गुरुङ महिलाहरुले प्रयोग गर्ने परम्परागत गहनाहरुमा मारवाडी, सूमिली (कानमा लगाउने), ना-खु (नाकमा लगाउने), ढुङ्ग्री, भिरु (मुगा), असर्फी (घाटी र औलामा लगाउने), चुरा, हमेलामाला (घााटीमा लगाउने सुनकोमाला), बुलाकी, नौगेडी आदि रहेका छन् ।[घद] विशेष गरी विभिन्न चाड-पर्व, संस्कार एवं उत्सव तथा मेलाहरुमा गुरुङ महिला उल्लिखित गहनाहरुमा सजिने गर्दछन् । तर वर्तमानमा महिलाहरुले परम्परागत गहनाका अतिरिक्त सुनका चुरा, बाला, औंठी, सिक्री, तिलहरी, सिरमुन्द्री, मङ्गलसूत्र आदि लगाउन बढी रुचाउादछन भने पुरुषहरु समेतले सुनका विभिन्न गहनाहरु बाला, औठी, सिक्री आदि लगाउने गरेको देखिन्छ ।

३.६ चाडपर्व :

गुरुङहरुले पनि आम नेपाली तथा हिन्दु धर्मावलम्वीहरुले मनाउने चाड पर्व दशै, तिहार, चैत्राष्टमी, माघे सङ्क्रान्ति, शिवरात्रि, फागुपूर्णिमा, जस्ता चाडपर्वहरु मनाउनुका अतिरिक्त केही आफ्ना विशिष्ट चाडपर्वहरु पनि मनाउने गर्दछन् । ती हुनः ल्होसार/लोछार, बुद्ध जयन्ती अर्थात बैशाख पूर्णिमा, ट्होंटे, सोरठी, श्रीपञ्चमी, घाटु नाच र रोदी आदि ।[घघ]

ल्होसारलाई नयाा वर्षको आगमनका रुपमा प्रत्येक वर्षको पुस महिनाको पन्ध्र गतेका दिन मान्ने गरेको पाइन्छ ।[घद्ध] तर तमुहरुले भने लोछारलाई नयाा वर्गको सुरुआत हुने दिनका रुपमा लिने गर्दछन् । जसअनुसार “ल्हो” को अर्थ वर्ग र “छार” को अर्थ नयाा हुन आउादछ, तसर्थ गुरुङहरुले ल्होछारलाई नयाा वर्ग आउने दिनका रुपमा लिने गरेको पाइन्छ । नयाा वर्गको सुरुवातको खुशियालीमा गुरुङहरुले यस दिन हर्षोल्लासपूर्वक विविध नाचगान एवं खानपानका साथ मनाउने गर्दछन् ।[घछ] ल्होसार र ल्होछार शव्दको शाव्दिक उच्चारणमा विविधता आउन गए तापनि यस पर्वको खास अर्थ नयाा वर्ष अर्थात् नयाा वर्ग हुने हुनाले जुन शव्दले सम्बोधन गरिए तापनि यसको आशय नयाा वर्ष नै हो ।[घट]

---

[३२] रेनुका गुरुङ, ***गुरुङ समुदायको सामाजिक, साँस्कृतिक तथा आर्थिक अवस्था,*** त्रि.वि.वि.: अप्रकाशित एम.ए.समाजशास्त्रको शोधपत्र, २०५८, पृष्ठ ३१ ।

[३३] ज्ञान बहादुर कार्की, ***गुरुङ संस्कृतिमा ल्होसार पर्व,*** २०५९, अप्रकाशित कार्यपत्र ।

[३४] गुरुङ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं. २, पृष्ठ ११४ ।

[३५] गुरुङ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं ३२, पृष्ठ ३१ ।

[३६] दिलबहादुर क्षेत्री र अन्य, ***ल्होसार पर्व :सङ्क्षिप्त अध्ययन,*** पोखराः पार्वती क्षेत्री, शान्ति कार्की र मीना गुरुङ, २०५८, पृष्ठ ३१ ।

त्यसै गरी श्रीपञ्चमी र बैशाख पूर्णिमा पनि उनीहरुका अर्का महत्त्वपूर्ण चाडपर्वका रुपमा रहेका छन् किनभने श्रीपञ्चमीका दिनबाट गुरुङहरुको जातीय संस्कृति र विशेषता झल्काउने घाटु नाच शुरु हुन्छ भने बैशाख पूर्णिमाका दिन यसलाई विसर्जन गर्ने गरिन्छ । यसका अतिरिक्त गाउा तथा बस्तीमा भूतप्रेत एवं रोगब्याधि नलागोस् भन्ने उद्धेश्यले गुरुङहरुले विशेष उल्लासका साथ मनाउने अर्को चाडपर्व हो ट्होंटे । ट्होंटे पर्व प्रत्येक वर्षको चैत्र महिना र श्रावण महिनाको अन्तिम मंगलवार अन्तिम हुने गरी ३ मंगलवार खेलीने तथा मनाइने पर्व हो । यो पर्व वर्षमा एक देखि तीन पटकसम्म पनि मनाउने गरिन्छ ।[घठ] यस क्रममा १० वर्ष देखि १६ बर्ष उमेर समूहका युवाहरुमध्ये एक जनाले सिम्रिक धुप (धुपी सल्लाको पातबाट बनेको) बालेको भााडा र अर्कोले ढ्याङ्ग्रो बजाउादै गाउा घुमेपछि त्यस वर्षको ट्होंटे सकिन्छ ।[घड]

यसरी गुरुङ जातिका मानिसहरुले आ-आफ्नो मूल्यमान्यता र परम्पराअनुसार आफ्ना चाडपर्वहरु मनाउदै आएको पाइन्छ । जसले गर्दा वर्तमान समयसम्म पनि उनीहरुले आफ्नो जातीय संस्कार तथा संस्कृतिलाई अक्षुण्ण रुपमा जर्गेना गर्न सक्षम रहेको पाइन्छ ।

३.७ नाचगान :

गुरुङ जातिको प्रसिद्ध नाचमध्ये एक घाटु नाच हो । यो एउटा साधनासिद्ध नाचका रुपमा रहेको पाइन्छ । मादलको विभिन्न तालमा घाटुनीहरु भावविभोर भई नाच्ने गर्दछन् । यस नृत्यमा नाच्ने घाटुनीहरु सबै कुमारी हुनुपर्दछ भन्ने मान्यता रहेको छ । घाटु नृत्यलाई शास्त्रीय नाचका रुपमा समेत लिने गरिन्छ । जसमा घाटुनीहरुले आफ्ना शरीरका विभिन्न अङ्गहरुलाई चलाएमान पारी भाव प्रकट गर्ने गर्दछन् ।[घढ] धार्मिक एवं साास्कृतिक भावनाले ओतप्रोत रहेको घाटुनाच गुरुङ समाजको जीवन्त संस्कृति हो । यसमा तत्कालीन सामाजिकता एवं ऐतिहासिकता पनि छिपेको हुन्छ । घाटु नाच दुई प्रकारका छन् । ती हुन्: सती घाटु र बाह्रमासे घाटु । सती घाटु प्रत्येक बर्ष श्रीपञ्चमीदेखि प्रारम्भ गरी बैशाख पूर्णिमाका दिन यसलाई विसर्जन गरिन्छ भने बाह्रमासे घाटु जहिले पनि र जहाा पनि अर्थात बाह्रै महिना नृत्य गर्न मिल्ने भएकोले यसलाई बाह्रमासे घाटु भनिएको हो ।[द्धण]

---

३७ पिगनेड, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं.२५, पृष्ठ १५७ ।

३८ गुरुङ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं ३२, पृष्ठ ५० ।

३९ गुरुङ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं १८, पृष्ठ ४९१ ।

४० श्रेष्ठ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं.४, पृष्ठ ११४-११५ ।

सोरठी गुरुङहरुको भिन्न किसिमको नाच हो । यो नाच विजयादशमीको साझ नाच्ने गरिन्छ । यस नाचमा केटा एवं केटीको भूमिकामा अभिनय गर्ने पात्र दुवै पुरुष नै हुने गर्दछन् । यस नाचले पनि गुरुङहरुको संस्कृतिको एक पक्षलाई उजागर पार्ने प्रयास गरेको पाइन्छ ।[४१] मारुनी नृत्यका धेरै अङ्गहरुमध्ये सोरठी नृत्य गुरुङ जातिको आफ्नै श्रृजना मानिन्छ । यो नृत्य एउटा गीति नाटक हो जुन नयसिंह राजा र हेमैती रानीको जीवनकथासाग सम्बन्धित मानिन्छ ।

गुरुङ समाजमा रोदीको चलन प्रचलित रहेको पाइन्छ तर धेरै ठाउाबाट यो चलन हराइ सकेको पनि छ । 'रो' भनेको सुत्ने र 'धिं' भनेको घर हो । त्यही रोधिं शब्दबाट रोदी भएको हो ।[४२]सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठानका अध्यक्ष कृष्ण बहादुर गुरुङका अनुसार 'रो' अर्थ धागो र 'दी' को अर्थ घर हो यसर्थ रोदी भनेको धागो कात्ने वा वनाउनका निम्ति जम्मा हुने घर नै रोदी घर हो ।

रोदी गुरुङ समाजमा रहेको एउटा सामूहिक सङ्गठन हो जुन युवा समूहमा मात्र सीमित रहन्छ । युवा युवतीहरु सङ्गठित हुने पवित्र सङ्गठन हो रोदी । रोदी युवायुवतीका छुट्टा-छुट्टै हुन्छन् । रोदीभित्र नेतृत्व दिन र अनुशासन कायम राख्न केटाका लागि नेवा आवा र केटीका लागि नेवा आमा रहेका हुन्छन् ।[४३] रोदीले केटा र केटीको मानसिक विकास गर्न मद्दत पुऱ्याउादछ भने एक आपसमा मेल-मिलाप, माया, प्रेम, स्नेह, सद्भाव आदि जागृत गर्ने अवसर पनि प्रदान गर्दछ ।[४४]

समाजमा बेलाबखत घट्ने छिटपुट घट्ना एवं सहर तथा बजारमा बसाइ सर्ने प्रवृति आदिले गर्दा कुनै समयमा गुरुङ समाजमा ब्यापक रुपमा प्रचलित उल्लेखित नाचगानहरु क्रमशः लोप हुादै गइरहेको आभास मिल्दछ । तसर्थ समग्र गुरुङ जातिले आफ्नो परम्परागत संस्कृतिको संरक्षणका लागि समाजमा घट्ने नकारात्मक किसिमका घटना तथा दृष्टिकोणहरुलाई निरुत्साहित गर्दै जातीय गौरवका रुपमा रहेका आफ्नो सांस्कृतिक मूल्य-मान्यताका सकारात्मक पक्षहरुलाई आत्मसात गरी तिनीहरुको संरक्षणमा विशेष ध्यान दिनु आवश्यक हुन्छ । जातीय साास्कृतिक मूल्य-मान्यताहरु सम्वन्धित जातिका धरोहर हुन् ।

३.८ भाषा :

---

४१ गुरुङ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं ३२, पृष्ठ ५२ ।

४२ गुरुङ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं. ५, पृष्ठ ५८ ।

४३ डोरबहादुर बिष्ट, ***सबै जातको फुलवारी,*** काठमाडौं: साझा प्रकाशन, २०५५, पृष्ठ २२ ।

४४ श्रेष्ठ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं. ४, पृष्ठ ११० ।

विशेषतः नेपालको मध्यपश्चिमी पहाडी क्षेत्रमा बसोबास गर्ने तिब्बत बर्मेली भाषा परिवारअन्तर्गत पर्ने जाति गुरुङ हो । गुरुङ भाषामा मोनखमेर र टिबेटो बर्मन भाषाको प्रभाव देखिन्छ । तर पनि मोनखमेर भन्दा टिबेटो बर्मन भाषाको प्रभाव अधिक देखिन्छ ।[४५] गुरुङहरुको भाषा तिब्बतबर्मेली भए तापनि अधिकांश गुरुङहरुले राष्ट्रभाषा नेपालीलाई नै मातृ भाषाका रुपमा स्वीकार गरिसकेका छन् भने आफ्नो पुर्ख्यौली थलो अर्थात मूलथलो मै बसिराखेका तमु अर्थात गुरुङहरुले भने तिब्बत-बर्मेली भाषा नै बोल्दछन् ।[४६]

३.९ पेसा / व्यवसाय :

परम्परागत रुपमा कृषि र पशुपालन नै गुरुङहरुको प्रमुख पेसा थियो । खेतीमा धान, मकैं कोदो, जौं, आलु मुख्य अन्नबाली थिए भने पशुपालनमा मुख्य गरी भेडा पालिन्थ्यो । यसका अतिरिक्त गाई, भैंसी, बाखा आदिको पालन पनि गरिन्थ्यो ।[४७] कृषि पेसामा आवद्ध गुरुङहरुले खेतीबाली सामूहिक रुपमा मिलेर अर्थात पर्म प्रथाद्वारा गर्ने गरेको पाईन्छ भने पशुपालनका लागी खर्क एवं खर्चरी (मौसम अनुसार विभिन्न क्षेत्रमा गोठ एवं पशुलाई स्थानान्तरण गर्ने) जग्गाहरु छुट्याइएका हुन्छन् । त्यस्तै गरी व्यावसायिक रुपमा घरेलु उद्योगका रुपमा रहेका चोयाबाट भकारी, मान्द्रो, डोको, डालो, थुन्से, नाम्लो, ढाकार, कोठा, स्याखु, प्यारुङ्गो, नाङ्ला, चाल्नी आदि निर्माण गर्ने गर्दछन् ।[४८] तर हालका दिनहरुमा गुरुङहरुले आफ्ना उल्लिखित मुख्य पेसाहरुलाई निरन्तर दिन भन्दा सैन्यसेवा एवं अन्य क्षेत्रलाई अधिक रुचि दिन थालेका छन् । विशेषतः भारतीय एवं बृटिश सेनामा गुरुङहरुको ठुलै सङ्ख्या रहेको छ । सैन्य सेवाबाट आर्जित रकमले गुरुङहरुको आर्थिक स्थिति निकै मजबुत भएको छ भने राष्ट्रले निकै ठूलो धनराशि भित्र्याउन पाएको छ ।[४९]

३.१० धर्म :

गुरुङ जातिको मूल धर्म बोन अर्थात बोन्बो धर्म हो । बोन धर्मअनुसार सबभन्दा ठूलो वस्तु प्रकृति हो ।[५०] तसर्थ बोन धर्म मान्ने गुरुङहरुले प्रकृतिको पुजा गर्ने गर्दछन् । गुरुङहरुले देवी, देवता,

---

४५ शर्मा, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं. ८, पृष्ठ २३० ।

४६ पाण्डेय, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं १, पृष्ठ १३ ।

४७ दीर्घमान गुरुङ, ***गुरुङ समुदायको समस्या र युवा वर्गको चुनौती : एक विवेचना,*** २०६१, अप्रकाशित कार्यपत्र ।

४८ गुरुङ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं ३२, पृष्ठ ५४ ।

४९ पाण्डेय, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं १, पृष्ठ १३ ।

५० गुरुङ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं.२, पृष्ठ २५ ।

राक्षस, भूत, प्रेत जे भने पनि प्रकृतिलाई नै मान्दछन् । उनीहरुका अनुसार प्रकृति भनेका देवता पनि हो र राक्षस पनि हो । तसर्थ यसलाई खुशी बनाउन सकियो भने मनले सोंचेका सम्पूर्ण कार्य सफल हुने अन्यथा बिफल हुने विश्वास गुरुङ जातिमा व्याप्त रहेको पाइन्छ । त्यसैले यी दुवै कार्य गर्न सक्ने प्रकृतिलाई खुशी पार्न गुरुङ जातिले बोन धर्म अर्थात प्रकृतिको पूजा गर्ने गर्दछन् । यस बोन धर्म अनुसार कर्मकाण्ड गर्ने व्यक्ति अर्थात् पुरोहितहरुमा घ्याब्री र झाक्री आदि पर्दछन् ।[छज्ञ]

हिमालय भेकतिर बसोबास गर्न पुगेका गुरुङहरुमा बौद्ध धर्मको प्रभाव परेको पाइन्छ । तसर्थ पश्चिम नेपालतिर बसोबास गर्ने गुरुङहरु बौद्धमार्गी रहेका छन् । बौद्धमार्गीहरुले हिंसालाई आत्मसात नगरी पूजापाठ, मन्त्र एवं जपतपमा विश्वास गर्ने गर्दछन भने भने मैदानी क्षेत्र अर्थात पूर्वी नेपालमा बसोबास गर्ने अधिकांश गुरुङहरुमा भने वैदिक धर्मको प्रभाव परेको पाइन्छ र उनीहरुले वैदिक धर्म अनुसारको रीति-थिति चाल चलन एवं संस्कारहरु मान्ने गर्दछन् ।[छद्द]

बसोबासका भौतिक स्थिति र छिमेकमा बहुसंख्यक मानिसका सङ्गतका प्रभावले स्थान-स्थानका गुरुङहरुको आचार-व्यवहारमा फरक देखिन्छन् । जहाा उत्तरी भेकका हिमाली जनजातिका निकट बस्ने गुरुङहरु लामावाद अर्थात बोन-पो (बौद्ध धर्म) बाट प्रभावित रहेको पाइएको छ भने पहाड तथा तराईमा खसहरुको प्रभाव क्षेत्र भित्र बस्ने गुरुङहरु हिन्दु आचार व्यवहार अनुसार चलेको पाइन्छ ।

---

[५१] गुरुङ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं ३२, पृष्ठ ४५ ।

[५२] गुरुङ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं. १८, पृष्ठ ४८७ ।

परिच्छेद - चार

नेपाल-अंग्रेज युद्ध र सुब्बा नाथु-प्रल्हाद गुरुङको योगदान :

४.१ नेपालको सैनिक सेवामा गुरुङहरुको प्रवेश र योगदान :

द्रव्य शाहले वि.स.१६१६ भाद्र २५ गते गोरखामा शाहवंशीय शासनको स्थापना गरेपछि गोरखाका केही गुरुङहरुलाई “उमरा” कं २९ दिई राखिएका पाईन्छ ।[१] “उमरा” पदमा कार्यरत व्यक्तिले गढी, गौडा एवं थुम क्षेत्रको सैनिक प्रमुख अर्थात सरदारका रुपमा रही काम गर्नु पर्दथ्यो । राजा राम शाह एवं पृथ्विपति शाहले पनि आफ्नो शासनकालमा राज्यमा शान्तिसुरक्षा कायम राख्नका लागि पहाडिया खस, मगर एवं गुरुङ आदि जातिका युवाहरुलाई सैन्य सेवामा भर्ती गरेका थिए । यसबाट प्रष्ट हुन आउादछ कि पृथ्वीनारायण शाहभन्दा १० औं पुस्ता अघिदेखि नै गुरुङहरुले नेपालको सैनिक सेवामा रही कार्य गर्दै आएको पाइन्छ ।[२]

पृथ्वीनारायण शाहले पनि गोरखाको सैन्य सुदृढीकरण गरी सीमाविस्तारका क्रममा आफ्नो सैन्य सेवामा खस, मगर एवं गुरुङ जातिलाई प्राथमिकता दिएका थिए । सोही अनुसार नेपाल राज्यको स्वत्रन्त्रता र सार्वभौमिक संरक्षणका लागि नेपालका गुरुङ जातिहरुले पनि अमूल्य योगदान पुऱ्याउादै आएको तथ्य छर्लङ्गै छ ।[३] यसै गरी वि.सं. १८६२ मा तत्कालीन कास्की जिल्लाको पुरानो रिभान र चौर गाउा निवासी नाथु गुरुङ र प्रल्हाद गुरुङले तत्कालीन नेपाली सैन्य सेवामा कार्यरत रहादा नेपाल सरकारबाट सुब्बाङ्गी अर्थात सुब्बाको पदवी प्राप्त गरी सुखेत राज्यमा (हाल भारतको काागडा क्षेत्रको दााया भागमा रहेको स्थल) ४ कम्पनी फौजको तैनाथीका साथ किल्ला काागडाको युद्धमा खटी गएका थिए ।[४]

यसै गरी वि.सं १८७१ अर्थात इ.सं १८१४ नोभेम्बर १ का दिनबाट नेपाल अंग्रेज युद्ध प्रारम्भ हुन गएको थियो । यस क्रममा निर्णायक एंव अन्तिम युद्ध नेपालको सुदूरपश्चिम क्षेत्रअन्तर्गत नालापानी, देउथल लगायतका गढीहरुमा भएको थियो जहाा अमरसिह थापा नेपाली सैन्य कमान्डरका रुपमा रहेका थिए भने उनको सहयोगका निम्ति कप्तान बलभद्र कुंवर, सरदार भक्ति थापा आदिकासाथ सुब्बा नाथु गुरुङ, प्रल्हाद गुरुङ एवं अन्य सैन्य पदाधिकारी तथा जवानहरु

---

१ देवीप्रसाद भण्डारी, ***द्रव्य शाह देखि रुद्र शाह सम्मका निश्चित संवत र तिथि मितिहरु*** " काठमाडौं: पूर्णिमा, बर्ष १ अंक २, बि.सं. २०२१ पृष्ठ ५० ।

२ जगमान गुरुङ, ***नेपालको एकीकरणमा गुरुङहरुको योगदान,*** पोखराः श्री बौद्ध अर्घौ सदन, २०४१, पृष्ठ १२ ।

३ ***ऐजन,*** पृष्ठ १८ ।

४ सुब्बा नाथु गुरुङ र प्रल्हाद गुरुङको फोटो परिशिष्ट ३ 'ख' मा रहेको छ ।

पनि खटिएका थिए । जसमा वीर गोर्खाली योद्धाहरुले ठूलो सैन्य रणकौशलको प्रर्दशन गर्न सफल भएका थिए ।[छ]

नेपालको सैन्य सेवामा विभिन्न जातजातिका साथै गुरुङ जातिका युवाहरुले पनि उल्लेख्य मात्रामा प्रवेश गरी देशको सेवाको लागि खटिदै आइरहेका छन् । यसरी राज्य विस्तार एवं नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमिकता एवं राष्ट्रिय अखण्डताको संरक्षण गर्ने सिलसिलामा आइपरेका विभिन्न संकट, बाधा अडचन एवं लडाइ आदिमा नेपालका गुरुङहरुले आफनो वीरता, चातुर्यता एवं बफादारीपूर्ण तवरले कार्य गरी समग्र नेपाल एवं नेपालीको हितमा समर्पित हादै आएको पाईन्छ ।

४.२ नेपालको एकीकरण अभियान:

इसाको १८ औं शताब्दीको मध्यसम्म नेपाल विभिन्न राज्यहरुमा विभक्त भएको थियो । जहाा विभिन्न राजवंशका राजाहरुले शासन गरिरहेका थिए । काठमाडौं उपत्यकामा मात्रै तीन मल्ल राज्यहरु थिए भने कर्णाली क्षेत्रमा बाइसी नामले चिनिने करिब बाइस राज्य र गण्डकी क्षेत्रमा चौविसी नामले चिनिने करिब चौवीस राज्यहरु र नेपालको पूर्वतर्फ मकवानपुर, विजयपुर र चौदण्डीमा सेन राज्य कायम रहेको थियो । उल्लिखित राज्यहरुले आफ्नो सीमाविस्तार एवं शक्ति सुदृढ गर्नका लागि एक अर्को राज्यमाथि बारम्बार आक्रमण प्रत्याक्रमण गर्ने गर्दथे ।

राज्यहरु विखण्डित हादै जाने क्रममा १८ औ शताब्दीमा नेपाल भन्ने शब्द विश्व मानचित्रमा मात्र सीमित हुन पुगेको थियो । नेपालको समग्र भौगालिक क्षेत्र भित्र रहेका यी समग्र राज्यका शासक एवं जनतासमेतमा नेपाल एउटै मुलुक हो भन्ने भावना रहेको थिएन । त्यस कालखण्डमा नेपाल भन्नाले केवल काठमाडौं उपत्यकालाई मात्र बुझ्ने गरिन्थ्यो ।[ट] यसरी सिङ्गो नेपालको भूगोलभित्र करिव ५० भन्दा बढी सङ्ख्यामा अस्तित्वमा रहेका राज्यहरुमा एक अर्कावीचमा शक्तिको प्रतिस्पर्धा थियो । बलिया राज्यहरु आफ्नो राज्य विस्तार गर्न चाहान्थे । यही परिवेशमा तत्कालीन गोरखा राज्यका राजा पृथ्वीनारायण शाहले आफ्नो राज्यको सेना सुदृढीकरण गरी सन् १७४३ अथार्त वि.सं. १८०० देखि आफ्नो राज्य विस्तार अभियान प्रारम्भ गरेका थिए ।

यसरी प्रारम्भ भएको गोरखा राज्यको विस्तार अभियान तीन चरणमा पूरा भएको मानिन्छ । पहिलो चरणमा पृथ्वीनारायण शाहले वि.सं. १८०१ मा नुवाकोटमाथि विजय प्राप्त गरी सुरुआत

---

[५] ***नेपालको सैनिक इतिहास,*** शाही नेपाली जंगी अड्डा, २०४९, पृष्ठ ३८२ ।

[६] श्रीरामप्रसाद उपाध्याय, ***नेपालको प्राचीन तथा मध्यकालीन इतिहास,*** काठमाडौं: रत्न पुस्तक भण्डार, २०६१, पृष्ठ २६७ ।

गरेका थिए । त्यस्तै गरी वि.सं. १८२६ सम्म आइपुग्दा मकवानपुर, कान्तिपुर, भक्तपुर, ललितपुर, लगायतका राज्यहरुलाई एक बनाई कान्तिपुरलाई आफ्नो राजधानी बनाई गोरखा राज्यको सट्टा नेपाल राज्यको नामकरण गरिएको घोषणा गरेका थिए ।[७] पृथ्वीनारायण शाहले वि.सं. १८२६ देखि आफ्नो मृत्युपर्यन्त वि.सं. १८३१ सम्ममा क्रमशः विजयपुर एवं चौदण्डी आदि राज्यहरुलाई युद्धमा परास्त गराई नेपाल अधिराज्यमा समाहित गरेका थिए ।

दोश्रो चरण अन्तर्गत तत्कालीन नेपालका नाबालक राजा रणबहादुर शाहको नायवीका रुपमा राजेन्द्र लक्ष्मीदेवी शाह र बहादुर शाहले राज्यसत्ता सञ्चालन गरेका थिए । राजेन्द्रलक्ष्मीले आफ्नो नायवीकालमा चौवीसे राज्य अन्तर्गतका लमजुङ, तनहु, कास्की, गरहु, रिसिङ, भिरकोट, सतहु, नुवाकोट राज्यहरु र बहादुर शाहले आफ्नो समयमा चौवीसे एवं बाइसी राज्य अन्तर्गत पर्ने गुल्मी, अर्घा, खााची, धुरकोट, पर्वत, दैलेख, अछाम, डोटी, जुम्ला आदि राज्यहरुलाई आफ्नो सैनिक अभियानबाट युद्धमा परास्त गरी एकीकृत नेपाल राज्यमा गाभेका थिए । गोरखा राज्य तथा नव एकीकृत नेपालको सैन्यसाग युद्ध नै नगरी गोरखाको अधीनस्थ राज्यका रुपमा बस्न चाहने बझाङ, जाजरकोट, मुस्ताङ आदि जस्ता राज्यहरुलाई समेत गोरखा राज्यको सम्प्रभुता मान्न लगाई उनीहरुलाई उक्त राज्यको प्रशासन स्वतन्त्र रुपमा चलाउने छुट दिई नव एकीकृत नेपालको भौगोलिक सिमानालाई विस्तार गरेका थिए । बहादुर शाहकै समयमा नेपाल अधिराज्यको सिमाना विस्तार गर्ने उद्धेश्यले नेपाली सेनाले वि.सं. १८४७ मा कुमाउाको राजधानी अल्मोडा र वि.सं. १८४८ मा तत्कालीन गढवाल राज्यको राजधानी श्रीनगर विजय गर्दै अलकनन्दासम्मको भू-भागलाई नेपाल अधिराज्यभित्र पार्न सफल भएका थिए । यसै गरी वि.सं. १८४९ मा नेपालले भारतअन्तर्गत पर्ने सिक्किमको टिस्टा नदीसम्मसमेत नेपालको भौगोलिक सीमाना पुऱ्याएको थियो ।[८] यसै समयमा नेपाल र तिब्बतबीच दोश्रो युद्धको वातावरण श्रृजित हुन गएकोले नायव वहादुर शाहले नेपालको भर्खर विस्तारित पश्चिमी सीमा क्षेत्रमा स्थिर शान्ति कायम राख्नका लागि गढवालका राजासाग सम्झौता गर्नु परेको थियो । जुन सम्झौताअनुसार गढवाल राज्यले नेपालको आश्रयतालाई स्वीकार गर्दै बार्षिक नौं हजार रुपैयाा समेत बुझाउन सहमत भएको थियो भने नेपालले पनि त्यहाा रहेका आफ्ना फौजः ३२ फिर्ता बोलाउन सहमत भएको थियो ।[९]

---

[७] बुद्धिनारायण श्रेष्ठ, ***नेपालको सिमाना,*** काठमाडौं: युनाईटेड ग्राफिक प्रिन्टर्स प्रा.लि., २०५७, पृष्ठ ७ ।

[८] ------------------ ***राष्ट्रिय सुरक्षाका सन्दर्भमा सीमा व्यवस्थापन,*** काठमाडौं: भूमिचित्र कम्पनी प्रा.लि.,२०५९, पृष्ठ २ ।

[९] पेशल दाहाल, ***नेपालको इतिहास,*** काठमाडौं: एम.के.पब्लिशर्स एण्ड डिस्ट्रिब्यूटर्स, इ.सं. २००५, पृष्ठ ३१० ।

तेश्रो चरण अन्तर्गत रणबहादुर शाहको समयमा तत्कालीन अवस्थामा शक्तिशाली भारदारका रुपमा उदाएका भीमसेन थापाको सक्रियतामा सम्पन्न भएको मानिन्छ ।[ज्ञण] भीमसेन थापाको निर्देशनमा तत्कालीन समयमा शक्तिशाली चौवीसे राज्यअन्तर्गत रहेको पाल्पा राज्यलाई नेपाल राज्यभित्र समाहित गरेपछि नेपालको एकीकरण अभियान पनि सकिन पुग्यो ।[ज्ञज्ञ] साथै वि.सं. १८६३ मा विगतमा गढवालले नेपालसाग गरेको सहमति बमोजिमको बार्षिक रकम नबुझाएको निहुमा गढवालमाथि आक्रमण गर्न नेपाली फौज पठाएकोमा नेपाली फौजले गढवालमाथि पुनः दोश्रो पटक समेत विजय प्राप्त गर्न सफल भयो । साथै सोही समयमा गढवाल राज्य आसपासका अन्य स-साना राज्यहरु समेतलाई अधीनमा पार्दै नेपालको पश्चिमी सीमा सतलजबाट समेत अगाडिको कागडासम्म विस्तार गर्न सफल भएका थिए । तर कागडाका तत्कालीन राजा संसार चन्दले पन्जावका शिख महाराज रणजितसाग सैनिक सहयोग मागेकोले नेपाली फौजले कागडामाथि विजय प्राप्त गर्न सकेन । तसर्थ यसैको परिणाम स्वरुप नेपालको सिमाना पूर्वमा टिष्टा नदीदेखि पश्चिममा सतलज नदीसम्म पुग्न गएको थियो ।[ज्ञद्द] टिस्टादेखि सतलजसम्म फैलिएको तत्कालीन विशाल नेपालको चौबन्दी सीमारेखाको लम्बाइ करीब ३,७७६ किलोमिटर र यसको क्षेत्रफल २,०४,९१७ वर्ग किलोमिटर थियो भने टिस्टादेखि कागडासम्मको बृहत नेपालको सीमारेखा ४,८१६ किलोमिटर र ३,६७,५७५ वर्ग किलोमिटर भू-भाग ओगटेको थियो ।[ज्ञघ]

यसरी कुनै समयमा पूर्वमा टिस्टा र पश्चिममा सतलज हुादै कागडासम्म पुगेको विशाल नेपालको सिमाना नेपालका तत्कालीन भारदारहरुको वेमेल, आन्तरिक सुरक्षाको कमी, केन्द्रीय निर्देशनको फितलोपना, सेनाको सङ्ख्यामा कमी, हातहतियारको कमी एवं राज्य सञ्चालनका प्रमुख राजा नावालक हुनु एवं नेपाल अंग्रेज युद्धमा अंग्रेजसाग हार स्वीकार गरी विवश भएर सन्धिपत्रमा हस्ताक्षर गर्नु आदि कारणले नेपालको सीमारेखा खुम्चादै पूर्वमा मेची, पश्चिममा महाकाली, उत्तरमा हिमालय र दक्षिणमा समतल तराई खण्डमा सिमित हुन पुगेको छ । यसर्थ वर्तमानमा नेपालको सीमारेखा केवल २,८८९.४७ किलोमिटर र क्षेत्रफल १,४७,१८१ वर्ग किलोमिटरमा फैलिएर रहेको छ ।[ज्ञढ]

३३

---

१० *ऐजन,* पृष्ठ २९५ ।

११ *ऐजन,* पृष्ठ ३१२ ।

१२ श्रेष्ठ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं. ८, पृष्ठ ४ ।

१३ विशाल नेपालको फोटो परिशिष्ट ४ 'ख' मा रहेको छ ।

१४ श्रेष्ठ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं. ७, पृष्ठ २ ।

४.३ नेपाल-अंग्रेज युद्ध (सन् १८१४-१६) :

विश्वको सैनिक इतिहासको रङ्गमञ्चमा नेपाली सेना अर्थात गोर्खाली सेनाले ठूलो कीर्ति, ख्याति एवं नाम कमाएका छन् । देशमा शान्तिसुरक्षा, अमनचयन कायम राख्ने कार्यदेखि लिएर देशको राष्ट्रियता, अखण्डता, सार्वभौमिकता र स्वतन्त्रताको जर्गेनाका लागि विभिन्न रणभूमिहरुमा वीर नेपाली जवानहरुले आफ्नो जीवन उत्सर्ग गर्न पछि नपरेको तथ्य हाम्रो इतिहासले बताउाछ ।

पृथ्वीनारायण शाहबाट सन् १७४३ अर्थात वि.सं. १८०० बाट सुरु गरिएको नेपालको एकीकरण तथा विस्तार कार्यको अभियान उन्नाइसौं शताब्दीको सुरुसम्म ज्यादै अगाडि बढिसकेको थियो । विजय हासिल गर्दै अगाडि बढेको नेपाली फौजले सन् १७९० मा कुमाऊा, १८०३ मा गढवाल राज्यलाई नेपालको अधीनमा पार्न सफल भएका थिए । साथै सन् १८०६ मा नेपाली सेना सतलज नदी पार गरी आसपासका स-साना राज्यहरुलाई आफ्नो अधीनमा पार्दै कााङडामा आक्रमण गर्न पुगेका थिए । नेपाली फौजले सन् १८०६ देखि नै कााङडा विजयका लागि कााङडाको किल्लालाई घेरेर राखेको भए तापनि सन् १८०९ मा भएको निर्णायक युद्धमा विजय हासिल गर्न नसकेपछि नेपालको पश्चिमी सिमाना सतलजसम्म मात्र निर्धारित हुन पुगेको थियो ।

यसै समयमा नेपालको छिमेकी मुलुक भारतमा ब्रिटिश इष्ट इण्डिया कम्पनीले आफ्नो साम्राज्य विस्तार गरिरहेको थियो । यसरी भारतमा आफ्नो प्रभाव विस्तार गर्ने क्रममा यस कम्पनीले भारतका विभिन्न राज्यहरुलाई एक पछि अर्को गर्दै आफ्नो अधीनमा पार्दै नेपालको तराई क्षेत्रसाग जोडिएका सम्पूर्ण भारतीय क्षेत्र र पश्चिममा कुमाउा र गढवाल राज्यको दक्षिणी सिमानासम्म आफ्नो आधिपत्य कायम गरिसकेको थियो । यसप्रकार पूर्व देखि पश्चिमसम्म दुवै शक्तिका सिमाना जोडिन पुगेकाले कुनै पनि समयमा दुवै ३४ ाच सिमाना सम्वन्धी विवाद उठी संघर्ष हुन सक्ने सम्भावना प्रवल थियो ।[ञछ] तसर्थ विस्तारवादी सोंच लिएर अगाडि बढेको साम्राज्यवादी अंग्रेज शक्तिले आफ्नो उत्तरी सीमाक्षेत्रमा तत्कालीन अवस्थामा एकीकृत र शक्तिशाली राष्ट्रका रुपमा उभिएको नेपाललाई आफ्नो वाणिज्य व्यापार एवं उपनिवेश विस्तारमा एक ठूलो बाधकका रुपमा लिएकाले नेपाललाई कुनै न कुनै माध्यमबाट आफ्नो अधीनमा पार्न खोजेको पाइन्छ । शान्तिपूर्ण माध्यमबाट विभिन्न कुटनीतिक मिशनहरुबाट यस कार्यमा सफलता नमिलेपछि अंग्रेजहरुले नेपालको अधीनमा रहेका बुटवल, स्युराज एवं रौतहटका २२ गाउामाथि दावी गर्दै उल्लेखित क्षेत्र नेपालले २५ दिन भित्र खाली नगरेमा नेपाल विरुद्ध युद्ध गर्ने धम्कीपत्र समेत नेपालमा पठाइएको भए तापनि

---

[१५] शाही नेपाली जंगी अड्डा, ***पूर्ववत,*** पाददटिप्पणी नं ५, पृष्ठ ३८० ।

नेपालले उक्त क्षेत्रमाथिको आफ्नो अधीनतालाई त्याग्न अस्वीकार गरेकाले सन् १८१४ नोभेम्वर १ गतेका दिन अंग्रेजले नेपालका विरुद्ध विधिवत् युद्धको घोषणा गरेको थियो ।[ज्ञट]

सीमित एवं सामान्य हात हतियारहरु लिएर युद्धमोर्चामा अघि बढेका नेपाली सैन्यहरुको आधुनिक हातहतियारहरुले सु-सज्जित अंग्रेज फौजसाग मुकाबिला गर्नु परेको थियो तसर्थ यस युद्ध अंग्रेजहरुका लागि आक्रमक र नेपालका लागी प्रतिरोधात्मक रहेको थियो । निर्णायक युद्धहरु नेपालले विजय गरी लिएका सुदूर पश्चिम एवं दक्षिण-पूर्वी क्षेत्रमा लडिएका थिए । सन् १८१५ को अप्रिल देखि मे महिनासम्म नालापानी (अक्टुवर १८१४), मलाउा (मार्च १८१५), देउथल (अप्रिल १८१५) र अलमोडा (अप्रिल १८१५) मा लडिएका युद्धहरु ज्यादै नै नृशंस एवं निर्णायक रहेका थिए । यद्यपि उल्लिखित किल्लाहरुमा भएको लडाईमा नेपाली सेनाले अदम्य र अद्भूत साहसकासाथ लडेका थिए तापनि अंग्रेजको शक्तिशाली फौजको सामु नेपाली फौजको केही जोर चलेन । तसर्थ नेपालले अंग्रेजहरुका तर्फबाट प्रस्तुत गरिएको असमान एवं अपमानजनक सन्धिपत्रमा २ डिसेम्वर १८१५ मा हस्ताक्षर गरी उक्त हस्ताक्षरित सन्धिको पत्रलाई सन् १८१६ मार्च ४ गतेका दिन अंग्रेज प्रतिनिधिलाई बुझाएपछि २ बर्षसम्म चलेको युद्धको अन्त्य हुन पुगेको थियो ।[ज्ञठ] यस सन्धिअनुसार नेपालले आफ्नो समतल एवं उर्वर भूमिका रहेको सम्पूर्ण तराई एवं सामरिक दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण रहेका कुमाउा-गढवाल क्षेत्र सहित कुल भू-भागको करिव एक तिहाई भू-भाग अंग्रेजहरुलाई सुम्पनु परेकोले नेपालको सिमाना पूर्वमा मेचीदेखि पश्चिममा महाकाली नदीसम्म सीमित हुन पुगेको थियो ।[ज्ञड]

३५

४.४ नेपालको सार्वभौमिकता र राष्ट्रिय अखण्डताको संरक्षणका लागि सुब्बा नाथु गुरुङ र प्रल्हाद गुरुङले खेलेको भूमिका तथा योगदान :

सुब्बा नाथु गुरुङ कास्की जिल्लाको पुरानो रिभान गाउा अर्थात् हालको रिभान गाउा विकास समिति वडा नं १ निवासी जिवा गुरुङका छोरा थिए भने सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ कास्की जिल्लाको सार्दीखोला गाउा विकास समिति वडा नं ९ अन्तर्गत पर्ने चौर गाउा निवासी धन्या गुरुङका छोरा थिए । बंशावली अनुसार कास्की रिभानका सुब्बा नाथु गुरुङ र कास्की चौरका सुब्बा प्रल्हाद गुरुङका जिजुबाजेहरु एउटै भएको देखिन आउादछ तसर्थ यी दुईबीच सहोदर दाजु-भाइको नाता सम्बन्ध नभए तापनि रिभान र चौरका डेह्रों पैंगिलामाहरुले सुब्बा नाथु गुरुङलाई दाजु र सुब्बा प्रल्हाद गुरुङलाई भाइका रुपमा लिइएको छ । यसका अतिरिक्त विभिन्न दस्तावेज अनुसार यी दुवैले

---

[१६] सुरेन्द्र के.सी., ***नेपालको कुटनैतिक इतिहास,*** काठमाडौं: पैरवी प्रकाशन, २०६१, पृष्ठ ६४ ।

[१७] ***ऐजन,*** पृष्ठ ६६-६७ ।

[१८] श्रेष्ठ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी न. ७, पृष्ठ ५६ ।

तत्कालीन सरकारबाट एउटै समयमा सुब्बाङ्गी प्राप्त गरेको, संयुक्त रुपमा चार कम्पनी फौजको नेतृत्वकासाथ किल्ला-कागडा विजयका लागि खटाइएको एवं नेपाल अंग्रेज युद्धका क्रममा सुदुर-पश्चिमका विभिन्न युद्धमोर्चामा संलग्न भएको पाइएकोले सुब्बा नाथु गुरुङ र सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ समकालिक व्यक्तित्वसमेत भएको पुष्टि हुन आउादछ ।[१९] विभिन्न दस्तावेजअनुसार नाथु गुरुङले वि.सं. १८४५ मा र प्रल्हाद गुरुङ वि.सं. १८५१ मा नेपाली सेनामा प्रवेश गरेको खुल्न आउादछ । नेपाली सेनामा प्रवेश गरेपछि आफ्नो कार्यले सरकारलाई खुसी पार्न सफल भएकाले दुवै जनाले वि.सं. १८६२ मा सरकारबाट सुब्बाङ्गी अर्थात सुब्बा पदवी प्राप्त गर्न सफल भएका देखिन्छन् ।[२०]

वि.सं. १८४५ मा नेपाल र तिब्बतबीच युद्ध हुन पुगेको थियो । त्यस समयमा कास्कीका केही गुरुङहरुले पश्चिमतर्फ पर्ने विभिन्न कोटको संरक्षण एवं सुरक्षा गर्ने एव सीमा पारी हुने विभिन्न गतिविधिहरु बुझी नेपाल सरकारसमक्ष जाहेर गर्नका लागि डिट्ठा, द्वारे जस्ता पद दिएर खटाइएको बुझिन्छ ।[२१] तर आधिकारिक दस्तावेजको अभावका कारण त्यस कार्यका लागि कसलाई खटाइएको थियो भन्ने कुरा स्पष्टसंग खुल्न सकेको छैन । तर वि.सं. १८४६ मा दुवै राष्ट्रबीच भएको सन्धिपश्चात् वि.सं. १८४७ मा कास्की रिभानका नाथु गुरुङले पुरानो रिभानमा र धने गुरुङले चौर भन्ने स्थानमा केही जग्गा विर्ता स्वरुप पाएको खुल्न आएको छ । उनीहरुले प्राप्त गरेको यस विर्तामा प्रयोजन नखुलाइएको भए तापनि नेपालले पश्चिमतर्फको कुमाउा, गढवाल विजय र तिब्बतसंगको सन्धिलगत्तै प्राप्त यस विर्ताबाट नेपालको पश्चिमतर्फका कोट एवं सीमा आदिको सम्भार र उत्तर तर्फको गतिविधि बुझ्ने कार्य सकुशल रुपमा गरेबापत सरकारबाट विर्ता प्राप्त गरेका हुन सक्दछन् भन्ने कुरा विद्वानहरुले व्यक्त गरेका छन् ।[२२]

बहादुर शाहको नायवीकालमा नेपाली फौजले काजी अमरसिंह थापाको नेतृत्वमा पश्चिमक्षेत्र विजयअभियानका क्रममा वि.सं. १८४७ मा कुमाउाको राजधानी अल्मोडा र वि.सं. १८४८ मा गढवालको राजधानी श्रीनगरसमेतलाई नेपालको अधीनमा पार्न सफल भएको थियो । यसै समयमा नेपाल र तिब्बतवीच दोश्रो युद्धको वातावरण श्रृजित हुन गएकोले नायव वहादुर शाहले नेपालको

---

[१९] कृष्णबहादुर गुरुङ, अन्तर्वार्ता मिति २०६५।५।९, अध्यक्ष, सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठान, कास्की, पोखरा ।

[२०] क्या. कुमालसिं गुरुङ, अन्तर्वार्ता मिति २०६५।९।९, अध्यक्ष, रिभान-चौर नाथु-प्रल्हाद डेह्रों पैगिंलामा परिवार समिति, कास्की, पोखरा ।

[२१] जगमान गुरुङ र अन्य (सं), ***रिभान-चौर डेह्रों पैगिलामाहरुको वंशवृक्ष,*** पोखराः रिभान-चौर नाथु-प्रल्हाद परिवार समिति, २०५४, पृष्ठ ३८ ।

[२२] ***ऐजन,*** पृष्ठ ३९ ।

भर्खर विस्तारित पश्चिमी सीमा क्षेत्रमा स्थिर शान्ति कायम राख्नका लागि गढवालका राजासाग सम्झौता गरी आफ्ना फौजहरुलाई फिर्ता बोलाउन आदेश दिनु परेको थियो ।[२३]

यसरी विगतमा गढवालले नेपालसाग गरेको सहमति कार्यान्वयन नगरेकोले वि.सं. १८६३ मा भीमसेन थापाले काजी अमरसिंह थापाको नेतृत्वमा पश्चिम क्षेत्र विजयका लागी नेपाली सेनालाई खटाई पठाइएकोमा नेपाली फौजले गढवालमाथी पुनः दोश्रो पटक समेत विजय प्राप्त गर्न सफल भयो ।[२४] यसरी गढवालको राजधानी श्रीनगरलाई पुनः नेपालको अधीनमा पार्न सफल भएपछि सतलज नदीभन्दा पारि रहेको कागडा राज्यलाई समेत नेपालको अधीनमा पार्ने नेपाली सेनाका कमाण्डर अमरसिंह थापाको इच्छा रहेको थियो । तसर्थ नेपाली फौजले अमरसिंह थापाको नेतृत्वमा भारतको हिमाञ्चल प्रदेश अन्तर्गत पर्ने कागडा जिल्लाको नगरकोट डाडाको शिखरमा बनेको यस कागडा किल्लालाई सन् १८०६ को शुरुवात अर्थात वि.सं. १८६३ देखी नै करिब ३ वर्षसम्म घेरामा पारी रहादा पनि किल्ला कब्जा गर्न नसकेकोले नेपाल सरकारले सन् १८०८ (वि.सं. १८६५) मा काजी नैनसिंह थापाको नेतृत्वमा थप सेना कागडा विजयका लागि पठाएको थियो । काजी नैनसिंह थापाको सन् १८०८ मा नै युद्धका क्रममा संसार चन्दका सेनाले हानेको गोली छातीमा लागेकाले मृत्यु हुन गयो । उनको मृत्युले नेपाल सरकार एवं नेपाली सेनाका पश्चिमक्षेत्र विजयअभियानका सैन्य कमाण्डर अमरसिंह थापा समेतलाई ठुलो चोट पर्न गयो । यो किल्ला उच्च पहाडको टुप्पोमा रहेकाले सामरिक एवं सुरक्षाको दृष्टिकोण समेतले अति नै महत्त्वपूर्ण रहेको थियो ।[२५] तसर्थ नेपाल सरकारले कागडा विजय गर्नका लागि पुनः सुब्बा नाथु गुरुङ (जसलाई भाषा वंशावलीमा रघुनाथ गुरुङ भनी उल्लेख गरेको छ) र सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको नेतृत्वमा थप नयाा चार कम्पनी फौजसहित कागडा पठाएको थियो । यस थप सहायताको निम्ति गएको सैनिक दफ्फामा सैनिक समेत जम्मा १५०० जवान गोर्खालीहरु रहेका थिए ।[२६]

नेपालको एकीकरणपश्चात राणा शासनको उदयपूर्व अर्थात वि.सं. १८२६ देखि १९०३ सम्मको शाहकालीन नेपालको ऐतिहासिक कालचरणमा सुब्बा पदलाई एक महत्त्वपूर्ण पदका रुपमा लिईन्थ्यो ।[२७] नेपालको उक्त शाहकालीन समयमा बिनायुद्ध नेपालको अधीनता स्वीकार गर्ने विभिन्न

---

[२३] दाहाल, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं. ९, पृष्ठ ३१० ।

[२४] सोमध्वज बिष्ट, ***साही सैनिक इतिहास,*** चौ.नारायणजङ्ग साह एण्ड नरेन्द्रमान सिंह बस्न्यात, २०२०, पृष्ठ ७१ ।

[२५] शाही नेपाली जंगी अड्डा, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं ५, पृष्ठ ३६९ ।

[२६] बिष्ट, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं २४, पृष्ठ ७५ ।

[२७] घनानाथ ओझा, ***कर्मचारी प्रशासन,*** काठमाडौं: पुस्तक संसार, २०३५ पृष्ठ ३ ।

राज्यका शासकहरुलाई सीमित अधिकारसहित सोही राज्यको प्रशासन चलाउन दिइन्थ्यो भने युद्धबाट विजय प्राप्त गरिने विभिन्न राज्य क्षेत्रको प्रशासन चलाउनका लागि केन्द्रबाट विशेषत: जिल्ला प्रशासकका रुपमा सुब्बालाई खटाई पठाउने गरिन्थ्यो । यसरी केन्द्रबाट टाढा-टाढाका जिल्लाको दैनिक प्रशासन सञ्चालन गर्न खटिने सुब्बाहरुले आफुलाई खटाइएको जिल्लाको शान्तिसुरक्षा कायम गर्ने, दैनिक प्रशासन सञ्चालन गर्ने कार्यका अतिरिक्त आवश्यक परेको खण्डमा आफ्नो जिल्लामा रहेका युवाशक्तिलाई सैन्य जवानका रुपमा भर्ती गर्ने एवं आवश्यक परेको खण्डमा नेपाली सैन्य सेवाका उच्च पदाधिकारी तथा कमाण्डरका रुपमा रहेका काजी एवं सरदारहरुको सहायक भएर विभिन्न युद्ध मोर्चाहरुमा समेत संलग्न भई राष्ट्रको निम्ति लड्नु पर्दथ्यो ।

कास्की जिल्लाको पुरानो रिभान र चौर गाउा निवासी नाथु गुरुङ र प्रल्हाद गुरुङले तत्कालीन नेपाल सरकारबाट वि.सं. १८६२ मा सैन्य सेवामा सुब्बाङ्गी अर्थात सुब्बा पद प्राप्त गरी नगरा निशान एवं चार कम्पनी नेपाली सेनाको नेतृत्वकासाथ नेपालको नव विस्तारित पश्चिमी सीमाक्षेत्रका रुपमा रहेको कागडा प्रान्तको शतरुडा क्षेत्रको दायाा भागमा अवस्थित सुखेत राज्यको शान्ति-सुरक्षा, अमन-चयन कायम गर्नका अतिरिक्त कागडा विजयका लागि प्रयासरत नेपाली सैन्य कमाण्डर अमरसिंह थापालाई उक्त अभियानमा समेत सहयोग गर्ने गरी खटाई पठाइएको पाइन्छ । त्यस समयमा सुब्बा नाथु र प्रल्हाद गुरुङको खान्की रु. ३,०००।- रहेको थियो ।[२८] साथै उनीहरुलाई आफ्नो कम्पनीको रैवन्दी अनुसारको खान्कीमा हुद्दा, सिपाही, लाजिमा आदिलाई भर्ना गर्ने र सुवेदार, जमदार एवं सिपाहीहरुलाई रैवन्दी अनुसारको खान्कीको जग्गा छुट्टाइदिने अख्तियार समेत दिइएको थियो । चार कम्पनी र आफ्नो खान्की पुगेर बााकी रहेको रकम सरकारी कार्यमा भत्ता, वकिल (दूत) खर्च, लडाइ आदिमा गोला-वारुद, वन्दुक आदिमा खर्च गरी बााकी भएको रकमबाट नाल बढाउने अख्तियार समेत दिइएको थियो ।[२९] उक्त समयमा सुब्बा पद प्राप्त गर्ने ठोस आधारहरु उल्लेख गरिएको नपाइएको भए तापनि निजहरुले आफुलाई सरकारले सुम्पेको जिम्मेवारी तथा कर्तब्य पुरा गरी कर्तव्यनिष्ठ तरिकाले सेनाको नेतृत्व प्रदान गरेको हुनाले नै यसैका आधारमा निजहरुले सुब्बा पद प्राप्त गरेका हुन सक्दछन् भनी अनुमान गरिएको पाईन्छ ।[३०] नेपाल सरकारले यसरी आफुहरुलाई नेपालको सुदुर पश्चिमी सीमाक्षेत्रको सुरक्षा एवं सीमाविस्तार अभियानमा तल्लीन नेपाली सैन्य कमाण्डर अमरसिंह थापाको सहयोगका लागि खटाई पठाएको अवस्थामा सुब्बा

---

[२८] गुरुङ र अन्य (सं), ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं २१, पृष्ठ ३९ ।

[२९] ***ऐजन,*** पृष्ठ ३९ ।

[३०] गुरुङ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं १९ ।

नाथु गुरुङ एवं सुब्बा प्रल्हाद गुरुङले पनि लामो समयसम्म आफ्ना कमाण्डरको अधीनमा रही विकट पहाडी भौगोलिक क्षेत्रमा रही शत्रुहरुसाग सशस्त्र युद्धमा संलग्न भएको कुरा स्पष्ट छ ।

सन् १८०९ मा कागडा विजयका लागि अमरसिंह थापाको नेतृत्वमा रहेको नेपाली फौजले संसार चन्द एवं पंजावको संयुक्त फौजसंग लड्नुपरेको थियो ।[घज्ञ] युद्धका क्रममा अधिकांश क्षेत्रमा आफ्नो हार एवं क्षति हुादै गएको देखी अमरसिंह थापाले २४ अगष्ट १८०९ मा संसार चन्दसंग सन्धि गरेका थिए । जुन सन्धिअनुसार नेपाली फौजले कागडा किल्लाबाट आफ्ना फौज हटाउनु पर्‍यो भने यसैसाथ कागडा विजय गर्ने नेपालको चाहना एवं लामो समयसम्मको प्रयास त्यसै रहन गयो ।[घद्द]

यसका अतिरिक्त नेपाली सेनाले आफ्नो राष्ट्रिय स्वाभिमान र सार्वभौमिकताको संरक्षणका लागि भारतमा आफ्नो प्रभाव विस्तार गरी औपनिवेशिक साम्राज्य खडा गर्न सफल अंग्रेज सरकारसाग सन् १८१४-१६ मा अर्को निर्णायक युद्ध लड्नु परेको थियो । सन् १८१४ देखी १६ सम्म नेपाल र अंग्रेज शक्तिबीच भएको यस युद्धमा विशेष गरी सुदूरपश्चिमका विभिन्न युद्ध मोर्चाहरुमा निर्णायक युद्धहरु भएका थिए । यसरी अंग्रेज शक्तिसंग नेपालको सुदुर पश्चिमी क्षेत्रका विभिन्न युद्धमोर्चा तथा किल्लाहरुमा भएको सशस्त्र तथा निर्णायक युद्धहरु मोर्चाहरुमा समेत तत्कालीन नेपाल सरकारको सुब्बा पदमा रही कार्यरत रहेका कास्की जिल्लाको पुरानो रिभान गाउा निवासी सुब्बा नाथु गुरुङ र प्रल्हाद गुरुङ समेत नेपाली सैन्य कमाण्डरहरुकासाथ संलग्न रही शत्रुहरुसाग डटेर नेपाल राष्ट्रको विस्तार अभियान एवं राष्ट्रिय अखण्डताको संरक्षणका लागि लडेका थिए ।

नेपाल-अंग्रेज युद्धका क्रममा मलाउ अर्थात राजगढको किल्लामा सन् १८१५ को अप्रिल १६ गतेका दिन भएको युद्धमा ७३ वर्षका वयोबृद्ध भक्ति थापाले वीरगति प्राप्त गर्न पुगेका थिए जुन नेपाल एवं नेपालीका निम्ति एक अविस्मरणीय घटनाका रुपमा रहिआएको छ ।[घघ] यसै युद्धमा नेपाली सेनाको सुब्बा पदमा रही उक्त युद्धको सुरुआत संगै विभिन्न युद्ध मोर्चामा संलग्न रहादै आएका सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ समेतले वीरगति प्राप्त गरेका थिए ।[घद्ध] यही मलाउ अर्थात् राजगढको युद्धमा उल्लिखित नेपाली वीर सपुत भक्ति थापा एवं अर्का वीर नेपाली आमाका सन्तान सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ सहित करिब १५० नेपाली सैन्य जवानहरुको उक्त युद्धका क्रममा मृत्यु हुन पुगेको

---

31 किल्ला-काँगडाको फोटो परिशिष्ट ३ 'घ' मा रहेका छ ।

३२ शाही नेपाली जंगी अड्डा, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं ५, पृष्ठ ३०८ ।

३३ ***ऐजन,*** पृष्ठ ४१५ ।

३४ गुरुङ र अन्य (सं), ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं २१, पृष्ठ ४३ ।

थियो ।[35] यसै गरी मलाउ अर्थात राजगढको सोही युद्धमा करिव ५०० नेपाली सैन्य जवानहरु समेत हताहत हुन पुगेका थिए ।[36]

राजगढको युद्धमा सुब्बा प्रल्हाद गुरुङले वीरगति प्राप्त गरेपछि उनका साहिला भाइ दलपति गुरुङले सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ तैनाथ रहेको कम्पनीको नगरा निशान लिई सरकारमा घटना जाहेर गर्दा तत्कालीन सरकारबाट वीर पुरुष सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको वीरताको कदर गर्दै उक्त नगरा निशान सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको सम्मानमा अर्पण गरी त्यसको पुजाको लागि गुठी र सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको मरवटवापत कास्की, लामाचौरमा दुईसाय चालीस मुरी खेत बक्सिस दिइएको थियो ।[37] वि.सं. १८९४ मा आइपुग्दा सुब्बा प्रल्हाद गुरुङलाई दिइएको मरवट विर्ता र नगरा निशानको गुठी विर्ता सरकारबाट जफत गरिएको हुदा उल्लिखित विर्ता पुनः प्राप्तिका लागि सुब्बा प्रल्हाद गुरुङका छोरा सुवेदार जयमङ्गल गुरुङले तत्कालीन श्री ३ तथा प्रधानमन्त्री जङ्गबहादुर राणासमक्ष सम्पूर्ण व्यहोरा खुलाई विन्ती जाहेर गरेकाले श्री ३ तथा प्रधानमन्त्री जङ्गबहादुर राणाले नगरा निशानको नित्य पुजा गर्नका लागि वि.सं. १९१९ पौष शुदी ३ रोज ४ को कास्कीको चौरमा एक सय मुरी खेत गुठी स्वरुप दिई सनद गरिदिएका थिए ।[38] अतः सुब्बा प्रल्हाद गुरुङलाई आफु कार्यरत रहेको फौजको नगरा निशान सहित मरवट विर्ता दिई सम्मान अर्पण गरेकाले राजगढको युद्धमा सुब्बा प्रल्हाद गुरुङले ठुलो वीरता प्रर्दशन गरेको स्पष्ट हुन आउाछ ।[39] उक्त नगरा निशान हालसम्म पनि उनका वंशज कास्की जिल्ला सार्दीखोला गा.वि.स. वडा नं ९ चौर निवासी श्री क्या. कुमालसिंह गुरुङको घरमा सुरक्षित रहेको छ । साथै उक्त नगर निशानको हालसम्म पनि बडा दशैंको नवमीका दिनमा र चैत्र दशैंको अष्टमीका दिन विहान नित्य पुजा गर्ने गरिन्छ ।[40] नगरा निशानको छुट्टै मन्दिर रहेको छैन तर यिनलाई घरको आाटीमा सुरक्षितसाथ राख्ने गरिन्छ । माथि उल्लेखित दिनहरुमाबाहेक अन्य दिनहरुमा यस नगरा निशानलाई चलाइदैन ।[41] सुब्बा नाथु गुरुङको मृत्यु कहिले हुन पुगेको थियो भन्ने सम्वन्धमा हालसम्म कुनै ठोस प्रमाण प्राप्त हुन नसकेकाले यो एक खोज एवं अनुसन्धानको विषय बनेको छ । तर रिभान चौर डेह्रों पैंगिलामा गुरुङका वंशज तथा पूर्वजहरुका अनुसार सुब्बा

---

३५ मलाउ अर्थात राजगढको फोटो परिशिष्ट ३ 'ग' मा रहेको छ ।

३६ शाही नेपाली जंगी अड्डा, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं. ५, पृष्ठ ४१५ ।

३७ गुरुङ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं. २, पृष्ठ १०६ ।

३८ वि.सं. १९१९ पौष शुदी ३ रोज ४ को ***सनद*** (विस्तृत विवरणका लागि परिशिष्ट १ 'क' मा हेर्नुहोला)।

३९ गुरुङ र अन्य (सं), ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं २१, पृष्ठ ४३-४४ ।

४० गुरुङ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं १९ ।

४१ ***ऐजन,***

नाथु गुरुङको मृत्यु वि.सं. १८७९ को पौष महिनाको अन्तिम शनिवार निजको घरमा नै भएको थियो भन्ने भनाइ रहेको छ ।[४२]

सुब्बा नाथु गुरुङले कास्कीको रिभानमा प्राप्त गरेका बिर्ता वि.सं. १८७९ को माघ महिनामा कालु गुरुङ र कृष्ण गुरुङ नाम गरेका दुई व्यक्तिलाई राज्यले आधा-आधा थामिदिएको पाइएकाले उक्त मिति भन्दा अगावै सुब्बा नाथु गुरुङको मृत्यु भइसकेको थियो भन्ने बुझिन्छ ।[४३] वि.सं. १८८१ मा नेपाल सरकारले सुब्बा नाथु गुरुङ र प्रल्हाद गुरुङलाई दिएको विर्ता रैकरमा परिणत गरेको थियो । वि.सं. १९२२ मा सुब्बा प्रल्हाद गुरुङकी छोरी पम्फा गुरुङसेनीले पुनः उक्त दुवै विर्ता सरकारबाट प्राप्त गरी चौरको विर्ता आफनो भाइ जयमङ्गल गुरुङलाई र रिभानको विर्ता सुब्बा नाथु गुरुङका नाति बलभद्र र धर्मसिंह गुरुङलाई दिई सनद गरिदिएको अभिलेखबाट खुल्न आउादछ ।[४४] वर्तमानमा सुब्बा नाथु गुरुङका वंशजहरु कास्कीको रिभान गाउा विकास समितिमा र सुब्बा प्रल्हाद गुरुङका बंशज सार्दीखोला गाउा विकास समितिको चौरमा बसोबास गरिरहेका छन् ।[४५]

तत्कालीन नेपालको शाहकालीन प्रशासनिक इतिहासलाई केलाएर हेर्ने हो भने त्यस समयमा सुब्बा पदलाई महत्त्वपूर्ण स्थान दिइन्थ्यो । सुब्बा पदमा नियुक्त हुने व्यक्तिले काजी तथा सरदारको सहायक भएर काम गर्नुपर्दथ्यो । यसबाट के प्रष्ट हुन आउाछ भने नेपालको पश्चिमी पहाडी क्षेत्रअन्तर्गत पर्ने कास्कीको पुरानो रिभान तथा चौर गाउाको एक सर्वसाधारण परिवारमा जन्म लिई नेपाल राष्ट्रको सैन्य सेवामा प्रवेश गरी तत्कालीन समय तथा अवस्थामा सुब्बाजस्तो महत्त्वपूर्ण दर्जा तथा पदवी प्राप्त गरी राष्ट्रको खातिर जीवन उत्सर्ग गर्न पछाडि नहट्ने सुब्बा नाथु गुरुङ तथा प्रल्हाद गुरुङले उक्त दर्जा प्राप्तिका लागि नेपालको सैन्य सेवामा अमूल्य योगदान तथा समर्पण गरेको पुष्टि हुन आउादछ ।

४.५ सुब्बा नाथु-प्रल्हाद गुरुङको वंशावली :

वंशावली कुनै वंश अर्थात् जातिका बारेमा वर्णन गरिने अनुसन्धानात्मक तथ्यहरुको सागालो हो । यसबाट कुनै जाति तथा सम्प्रदायको वंशज वा पूर्वजहरुका विविध पक्षका बारेमा जानकारी प्राप्त गर्न सकिन्छ । एउटा भरपर्दो, विश्वासिलो एवं पूर्ण वंशावलीको अध्ययन तथा मननबाट

---

४२ गुरुङ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं १९ ।

४३ गुरुङ र अन्य (सं), ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं २१, पृष्ठ ४३-४४ ।

४४ वि.सं. १९२२ पौष शुदी ३ रोज ४ को **सनद** (विस्तृत विवरणका लागि परिशिष्ट १ 'ख' मा हेर्नुहोला)।

४५ गुरुङ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं २, पृष्ठ १०७-१०८ ।

वर्तमानका पिंढीहरुले आफ्ना पूर्वजहरु को थिए ? उनीहरु कहााबाट आएका हुन् ? तिनीहरुले के कस्ता कार्यहरु गरेका थिए ? आदि जस्ता विविध पक्षका बारेमा ज्ञान हासिल गर्न सक्दछन् ।

तसर्थ यहाा नेपाल राज्यको राष्ट्रिय अखण्डता र सार्वभौमिकताको संरक्षणका लागि आफ्नो प्राण उत्सर्ग गर्नसमेत पछि नहटेका तत्कालीन कास्की जिल्लाको पुरानो रिभान गाउा निवासी सुब्बा नाथु गुरुङ र सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको पुस्तावली विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । जुन वंशावलीको अध्ययनपश्चात् सुब्बा नाथु गुरुङ र सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ जसले नेपालको एकीकरण एवं नेपाल राज्यको स्वतन्त्रताका लागि सन् १८१४-१६ मा अंगेजहरुसांग हुन गएको युद्धका क्रममा विभिन्न युद्धमोर्चामा रही वीरताकासाथ लडेका थिए, उनै वीर पुरुषहरुका पूर्वजहरु एवं सन्ततिहरु को-को थिए भनी जानकारी राख्ने इतिहासका जिज्ञासुहरु तथा उनका वर्तमानका पुस्ताहरुका लागि यो वंशावली एउटा महत्त्वपूर्ण श्रोत सामग्रीका रुपमा रहन सक्नेछ ।

नेपालका निर्माता योद्धा नाथु-प्रल्हाद विभूतिको पुस्तावली

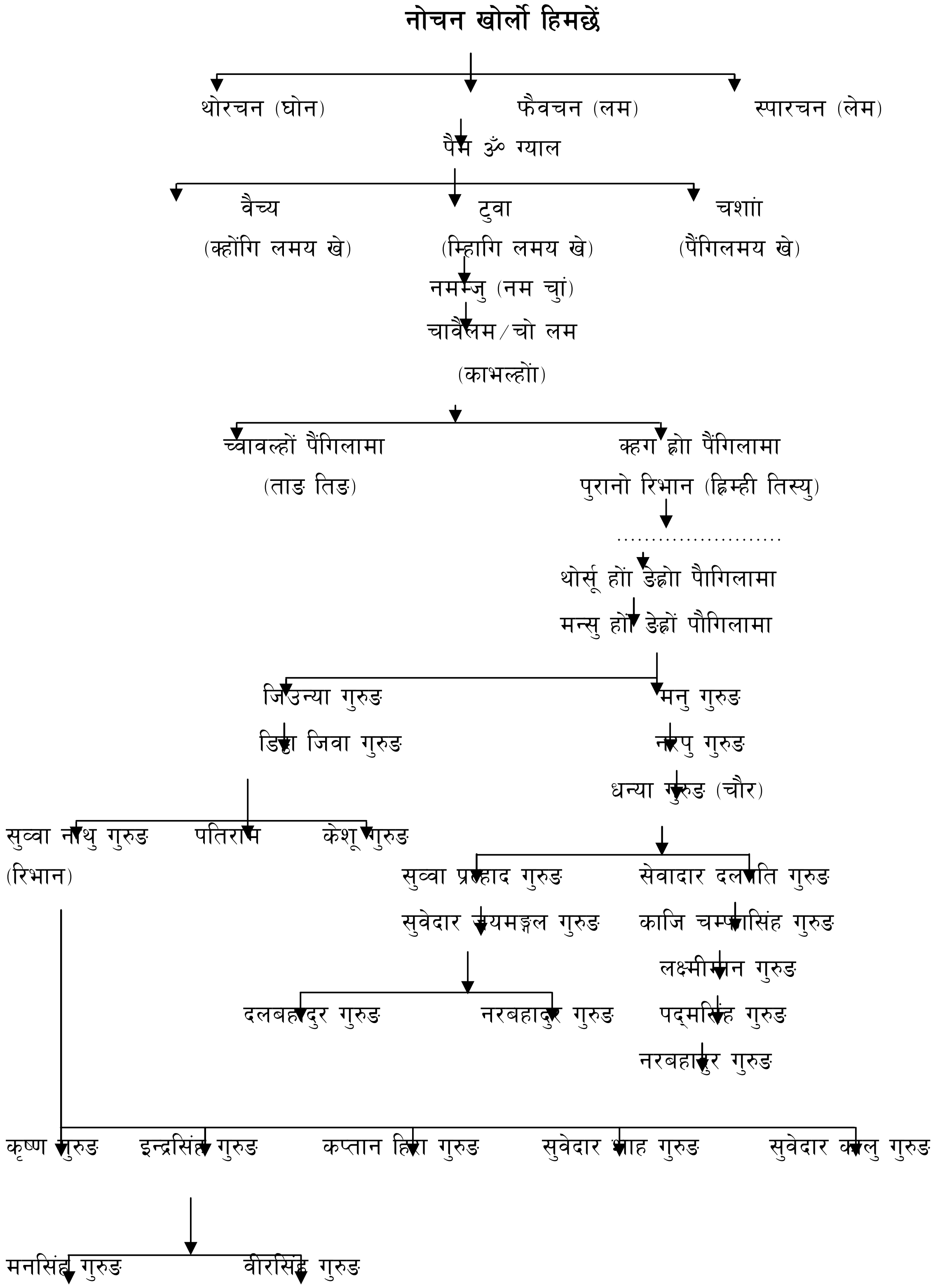

स्रोतः

- जगमान गुरुङ (सम्पादक), रिभानचौर डेह्वों पैंगिलामाहरुको वंशवृक्ष, पोखराः रिभान-चौर नाथु-प्रल्हाद परिवार समिति, २०५४, पृष्ठ ८९-१११ ।
- प्रा. डा. राजाराम सुवेदी, कास्की राज्यको इतिहास, काठमाडौंः विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६०, पृष्ठ ६५ ।

परिच्छेद - पाँच

सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठान

५.१ सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठान एक परिचय :

नेपालको एकीकरण, राज्यविस्तार अभियान एवं नेपाल अंग्रेज युद्धका क्रममा नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमिकता र राष्ट्रिय अखण्डता संरक्षण गर्ने क्रममा आफ्नो जीउ-ज्यान समेतलाई प्रवाह नगरी राष्ट्रका लागि जीवन उत्सर्ग गर्न तत्पर तत्कालीन कास्की जिल्लाको रिभान गाउा निवासी स्वर्गीय सुब्बा नाथु गुरुङ र कास्की जिल्ला चौर गाउा निवासी स्वर्गीय सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको स्मृतिमा कास्कीको रिभान र चौर निवासी ङेह्रों पैंगिलामा परिवारका सन्ततिहरुले वि.सं. २०५७ साल माघ १३ गतेका दिन आफ्ना वीर एवं साहसी पूर्वजहरुले पुऱ्याएको योगदान र भूमिकाको बारेमा थप खोज, अध्ययन, अनुसन्धान एवं मूल्याङ्कन गर्ने हेतुले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, कास्कीमा संस्था दर्ता ऐन २०३४ बमोजिम दर्ता गरिएको एक सामाजिक प्रतिष्ठान हो ।[१] तसर्थ यस सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठान एक अविछिन्न उत्तराधिकारवाला, स्वशासित सङ्गठित संस्थाका रुपमा रहने व्यक्त गरिएको छ ।

यस प्रतिष्ठानले आफ्ना वीर अग्रज तथा पूर्वज सुब्बा नाथु गुरुङ तथा सुब्बा प्रल्हाद गुरुङले नेपालको एकीकरण र राष्ट्रिय अखण्डताका लागि पुऱ्याएको गौरवमय तथा ऐतिहासिक योगदानको कदर गर्दै त्यसलाई जीवन्त राख्ने एवं नेपालको इतिहास तथा संस्कृतिमा ओझेल परेका विविध घटनाअवस्था तथा पक्षहरुमाथि अध्ययन, अनुसन्धान तथा अन्वेषण गरी सोबाट प्राप्त निष्कर्षलाई आम समुदायमाझ प्रस्तुत गर्ने गराउने मुख्य उद्धेश्य लिएको पाइन्छ । यसका अतिरिक्त आफ्ना वीर पूर्वजहरुको सम्झनामा स्मृति दिवस मनाउने र सोही अवसरमा नेपालको इतिहास, संस्कृति तथा समसामयिक विषयहरुमा केन्द्रित रही विविध सभा, गोष्ठी तथा सेमिनार आदिको आयोजना गर्ने, साथै यस्ता विषयहरुमा अनुसन्धनात्मक खोज, लेख, रचना, कृति आदि लेखी प्रकाशित गर्न प्रोत्साहित एवं पुरस्कृत गर्ने कार्यका अतिरिक्त इतिहास तथा संस्कृति विषय लिई उच्च शिक्षा हासिल गर्ने विद्यार्थीहरु मध्ये जेहेन्दार विद्यार्थीलाई छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने जस्ता उद्देश्य राखी सोही अनुसार वार्षिक कार्यक्रम तथा गतिविधिहरु सञ्चालन गर्ने कुरा सो संस्थाको विधानमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।[२]

---

[१] **कृष्णबहादुर गुरुङ**, अन्तर्वार्ता मिति २०६५।५।९, अध्यक्ष, सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठान, कास्की, पोखरा (संस्था दर्ताको प्रमाण-पत्र परिशिष्ट २ मा रहेको छ) ।

[२] ***सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठानको विधान,*** २०५७, पृष्ठ २ ।

सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठानले विशेषतः छात्रवृति प्रदान गर्ने, सुब्बा नाथु गुरुङ एवं सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको स्मृति दिवस मनाउने, गोष्ठीको आयोजना गर्ने एवं वार्षिक साधारण सभा सम्पन्न गर्ने जस्ता कार्यहरु स्थापना कालदेखि गर्दै आइरहेको छ ।[३] तसर्थ नेपाल अंग्रेज युद्धका क्रममा वि.सं. १८७२ बैशाख ६ गतेका दिन राजगढको युद्धमा वीरगति प्राप्त गर्ने स्व. सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको सम्झनामा प्रत्येक वर्षको वैशाख ६ गतेका दिन सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ स्मृति दिवस मनाउने गरिन्छ । यस अवसरमा यस देशको इतिहास, संस्कृति, परम्परालगायत सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक आदि जस्ता सम-सामायिक विषयहरुमा केन्द्रित रही विविध सभा, गोष्ठी, सेमिनार आदिको आयोजना तथा सञ्चालन हुने गर्दछ । त्यस्तै गरी प्रत्येक वर्षको पौष महिनाको अन्तिम शनिवारका दिन रिभान तथा चौरका पैंगिलामा परिवारका ऐतिहासिक धरोहर सुब्बा नाथु गुरुङको सम्झनामा सुब्बा नाथु गुरुङ स्मृति दिवश सम्पन्न गर्ने कार्य हुन्छ ।[४] उक्त दिन एक समारोहका बीच सुब्बा नाथु-प्रल्हाद पुरस्कार तथा छात्रवृत्ति वितरण गर्ने जस्ता कार्यक्रम सम्पन्न गरी मनाउादै आइरहेको पाइन्छ । यसका अतिरिक्त देश, काल र परिस्थितिअनुसार समाज तथा समुदायमा आइपर्ने विभिन्न बाधा, अड्चन, कठिनाइ एवं चुनौतीहरुको समाधानका लागि आवश्यक पहल गरी सङ्गठित समाज निर्माणका लागि समेत आवश्यक कार्य तथा गतिविधिहरु सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ ।

प्रतिष्ठानका विभिन्न गतिविधि तथा कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्नका लागि हाल पोखरा उपमहानगरपालिका वडा नं १६, दीपमा यसको कार्यालय राखिएको छ । तर भविश्यमा कास्की जिल्लाको हेम्जा गा.वि.स.वडा नं १ अन्तर्गत याम्दी भन्ने स्थानमा रिभान-चौर नाथु-प्रल्हाद डेह्रों पैंगिलामा परिवार समितिको आफ्नै स्वामित्वमा रहेको करिब डेढ रोपनी जग्गामा निर्मित दुई तले पक्की भवनमा यसको कार्यालय स्थानान्तरण गरी यसै भवनबाट नै प्रतिष्ठानका सम्पूर्ण कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने सोचाइ राखिएको बताइन्छ ।[५]

रिभान-चौर नाथु-प्रल्हाद डेह्रों पैंगिलामा परिवार पनि सुब्बा नाथु गुरुङ र सुब्बा प्रल्हाद गुरुङले नेपालको एकीकरण तथा नेपाल-अंग्रेजबीच भएको युद्धमा पुऱ्याएको विशिष्ट एवं वलिदानपूर्ण योगदानलाई जीवन्त राख्न, डेह्रों पैंगिलामा गुरुङहरुको कुलधर्म, संस्कार, संस्कृति एवं परम्परा आदिको संरक्षण, सम्बर्द्धन गर्दै डेह्रों पैंगिलामा गुरुङहरुको जन्मदेखि मृत्युसम्म गर्नुपर्ने विविध संस्कारहरुमा एक अर्कालाई हार्दिक रुपमा सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्य लिई सङ्गठित रुपमा वि.सं.

---

[३] **ववरसिंह गुरुङ**, अन्तर्वार्ता मिति २०६५।५।९, सचिव, सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठान, कास्की, पोखरा ।

[४] **गुरुङ**, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं १ ।

[५] ***ऐजन*** ।

२०६० सालमा संस्था दर्ता ऐन २०३४ बमोजिम जिल्ला प्रशासन कार्यालय, कास्कीमा दर्ता भएको एक सामाजिक संस्था हो । तर यसले असङ्गठित रुपमा भने वि.सं. २०५१ सालदेखि नै कार्य गर्दै आइरहेको थियो ।[ट] यस संस्थामा पनि रिभान र चौरका सम्पूर्ण डेह्रौं पैंगिलामा गुरुङहरु आवद्ध रहेका छन् । यिनीहरुले सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठानलाई प्रतिष्ठानको उद्देश्य मुताविकका गतिविधि तथा कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्नका लागि वार्षिक रुपमा आर्थिक सहयोग उपलब्ध समेत गराउने गर्दछन् ।[ठ]

यस प्रतिष्ठानमा मानार्थ, संस्थापक, आजीवन र साधारण गरी चार प्रकारका सदस्यता रहेका छन् । प्रजातान्त्रिक परिपाटीबमोजिम एक सदस्य एक भोटका आधारमा प्रतिष्ठानका संस्थापक र साधारण सदस्यहरुले वार्षिक साधारण सभाबाट ११ सदस्यीय कार्य समिति चयन हुने गर्दछन् ।[ड] यसरी छनौट भएका कार्य-समितिका पदाधिकारीहरु तथा सदस्यहरुको पदावधि ३ वर्षको हुने गर्दछ, जसले प्रतिष्ठानको लक्ष्य एवं उद्धेश्यमा केन्द्रित हादै वार्षिक साधारण सभाबाट अनुमोदन गरिएका निर्णय एवं निर्देशनहरुको कार्यान्वयन गर्ने गराउने कार्यका अतिरिक्त विधानले तोकेबमोजिमका अन्य कार्यहरु समेत सम्पन्न गर्ने गर्दछ ।[ढ]

५.२ प्रतिष्ठानबाट सञ्चालन गरिने कार्य तथा गतिविधिहरु :

नेपालको एकीकरण, एकीकरणपश्चात् थालनी गरिएको सीमाना विस्तार अभियानका क्रममा सुदुर पश्चिमी क्षेत्रअन्तर्गत सतलज नदीपारि कागडाको युद्ध एवं सन् १८१४-१६ मा सीमा विवादका कारण अंग्रेजसाग हुन गएको युद्धका क्रममा आफ्नो राष्ट्रको राष्ट्रिय स्वाभिमानलाई कायम बनाइराख्न एवं आफ्ना सैन्य कमाण्डर तथा सैन्य जवानको हौसला बढाइराख्नका लागि आफ्नो जीवन अर्पण गर्ने वीर, साहसी योद्धा सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ र सोही युद्धमोर्चामा खटिएका अर्का वीर योद्धा सुब्बा नाथु गुरुङको स्मरण गर्दै यस प्रतिष्ठानले प्रत्येक वर्ष सुब्बा नाथु गुरुङ र सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको स्मृति दिवस मनाउने, छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने, गोष्ठीको आयोजना गर्ने, वार्षिक साधारण सभा सम्पन्न गर्ने लगायतका कार्यहरु गर्दै आइरहेको छ ।

५.२.१ सुब्बा नाथु गुरुङ स्मृति दिवस :

---

६ *ऐजन*।

७ **क्या. कुमालसिं गुरुङ,** अन्तर्वार्ता मिति २०६५।५।९, उपाध्यक्ष, रिभान-चौर नाथु-प्रल्हाद डेह्रौं पैंगिलामा परिवार, कास्की, पोखरा ।

८ *विधान, पूर्ववत,* पादटिप्पणी नं २, पृष्ठ ४ ।

९ गुरुङ, *पूर्ववत,* पादटिप्पणी नं ३ ।

सुब्बा नाथु गुरुङको जन्म कास्की जिल्ला, रिभान गा.वि.स. वडा नं १ को पुरानो रिभान गाउामा भएको थियो । सुब्बा नाथु गुरुङ कास्कीको पुरानो रिभान निवासी जिवा गुरुङका छोरा थिए ।[१०] उनले नेपाल सरकारबाट वि.सं. १८४७ मा कास्की जिल्लाको पुरानो रिभानमा विर्ता प्राप्त गरेका थिए ।[११] यसबाट के बुझ्न सकिन्छ भने उनी वि.सं. १८४५ मा नेपाल र तिब्बतबीच भएको युद्धमा पनि संलग्न रहेको हुनु पर्दछ किनकि सो समयमा सरकारले युद्धमा खटिने एवं युद्धमा विजय प्राप्त गरी फर्कने वीर योद्धाहरुलाई प्रोत्साहनस्वरुप विर्ता जग्गा दिने प्रचलन रहेको थियो । साथै उनी वि.सं. १८४७-४८ सम्म भएको सुदुर पश्चिमीक्षेत्र अन्तर्गत कुमाउा र गढवाल राज्य विजयका लागि लडिएका युद्धहरुमा समेत संलग्न रहेका थिए । उक्त युद्धमा वीरताकासाथ आफ्ना शत्रुहरुसाग लडाईं लडी शत्रुहरुलाई परास्त गर्नमा ठूलो योगदान पुर्‍याएकाले सरकारले यस वीरताको कदर गर्दै सुब्बा नाथु गुरुङलाई पुरस्कारस्वरुप विर्ता जग्गासमेत उपलब्ध गराएको थियो ।[१२]

यसै क्रममा वि.सं. १८६२ मा उनले सरकारबाट सुब्बाङ्गी अर्थात सुब्बा भन्ने पदवी प्राप्त गरेका थिए । उनलाई चार कम्पनी फौजको नेतृत्व दिई सुब्बा प्रल्हाद गुरुङका साथ सुखेत राज्यमा खटाई पठाइएको थियो । सन् १८०८-९ मा किल्ला-काागडा कब्जा गर्नका लागि गरिएको अन्तिम एवं निर्णायक युद्ध एवं नेपाल-अंग्रेजबीच सन् १८१४-१६ सम्म भएको युद्धका क्रममा सुदुर पश्चिमी क्षेत्रका राजगढ, रामगढ, सुरजगढ लगायतका विभिन्न किल्ला तथा सीमाक्षेत्रमा रही उनले वीरताका साथ लडेका थिए । सुब्बा नाथु गुरुङसाग सम्बन्धित प्राप्त विभिन्न अभिलेखहरुबाट उनको मृत्युका सम्बन्धमा एकिन जानकारी प्राप्त हुन नसकेको भए तापनि वि.सं. १८७९ पौष महिनाको अन्तिम शनिबारका दिन घरमा नै उनको मृत्यु भएको थियो भन्ने पूर्वजहरुको भनाइ रहेको धारणा सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठानका वर्तमान अध्यक्ष श्री कृष्णबहादुर गुरुङ व्यक्त गर्नुहुन्छ ।

डेढ्सौं पैंगिलामा परिवारका ऐतिहासिक धरोहर तथा वीर योद्धाको स्मृतिमा कास्की जिल्लाको रिभान तथा चौर निवासी गुरुङहरुले प्रत्येक वर्षको पौष महिनाको अन्तिम शनिबारका दिन सुब्बा नाथु गुरुङ र उनले यस राष्ट्रको स्वतन्त्रता, सार्वभौमिकता र राष्ट्रिय अखण्डतालाई अक्षुण्ण राख्ने क्रममा पुर्‍याएको उल्लेखनीय योगदान तथा भूमिकाको कदर गर्दै एवं यसलाई चीरकालसम्मसमेत

---

१० गुरुङ, ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं १ ।

११ जगमान गुरुङ, ***नेपालको एकीकरणमा गुरुङहरुको योगदान,*** पोखराः श्री बौद्ध अर्घौ सदन, २०४१, पृष्ठ ४७ ।

१२ बर्नाड पिगनेड, ***द गुरुङ्स, अ हिमालयन पपुलेसन अफ नेपाल,*** काठमाडौंः रत्न पुस्तक भण्डार, इ. १९९३, पृष्ठ ४२५ ।

जीवन्त बनाइराख्नका लागि उनको सम्भनामा स्मृति दिवस मनाउने गरिन्छ ।[ज्ञघ] यस अवसरमा प्रतिष्ठानले एक समारोहको आयोजना गरी पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस, पोखरामा स्नातकोत्तर तह प्रथम वर्षमा इतिहास विषय लिई अध्ययनरत छात्र/छात्राहरुमध्ये सर्वोत्कृष्ट अङ्क लिई अध्ययनरत एक जना जेहेन्दार विद्यार्थीलाई नाथु-प्रल्हाद छात्रवृति प्रदान गर्ने गर्दछ । उक्त छात्रवृत्तिको रकम-राशि अक्षरुपी छ हजार एक रुपैयाा रहेको छ भने छात्रवृत्ति रकमका साथ प्रशंसा-पत्र समेत प्रदान गर्ने गरिन्छ ।[ज्ञढ] सोही अवसरमा रिभान-चौर नाथु-प्रल्हाद डेह्रों पैंगिलामा परिवार समितिले आफ्ना समस्त भाइखलक तथा चेलीबेटीहरुलाई भेला गराई नाचगानकासाथ भोज खुवाउने एवं आफ्ना भाइखलकका छोराछोरीहरु जसले एस.एल.सी. र प्रमाणपत्र तह वा सो भन्दा माथि उत्तीर्ण हुनेहरुलाई खत अर्थात् फूलमाला लगाएर बधाई ज्ञापन गर्ने गर्दछन् भने स्नातक वा सो भन्दा माथिको उच्च शिक्षा हासिल गर्नेहरुलाई खतकासाथ प्रशंसा-पत्रसमेत वितरण गरी प्रोत्साहन गर्ने कार्य गरिन्छ ।[ज्ञछ] यसका अतिरिक्त देश तथा विदेशका विभिन्न महत्त्वपूर्ण पेसा, व्यवसाय तथा सेवामा प्रवेश गर्ने व्यक्तिहरुलाई बधाई दिंदै उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्ने जस्ता कार्यहरु समेत सोही अवसरमा गरिादै आएको पाइन्छ ।

५.२.२ सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ स्मृति दिवस :

सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको जन्म कास्की जिल्लाको सार्दीखोला गा.वि.स. वडा नं ९ अन्तर्गत पर्ने चौर गाउामा भएको थियो । सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ चौर निवासी धन्या गुरुङका छोरा थिए ।[ज्ञट] वि.सं १८५१ मा प्रल्हाद गुरुङले आफ्ना पिताको मृत्युपछि पिता धन्या गुरुङले वि.सं. १८४७ मा कास्कीको चौरमा प्राप्त गरेको विर्तामा १५ मुरी खेत थप गरी सरकारबाट विर्ता प्राप्त गरेका थिए । ४

यसबाट के ज्ञात हुन आउादछ भने उनी उक्त मिति वि.सं. १८५१ भन्दा अगाडिदेखि नै नेपालको सैन्य सेवामा प्रवेश गरिसकेका थिए ।[ज्ञठ] साथै उनी वि.सं. १८४७-४८ सम्म भएको सुदूरपश्चिमी क्षेत्रअन्तर्गत कुमाउा र गढवाल राज्य विजयका लागि लडिएका युद्धहरुमासमेत संलग्न रहेका थिए । उक्त युद्धमा वीरतापूर्ण तथा साहसिकताकासाथ आफ्ना शत्रुहरुसाग सशस्त्र सङ्घर्ष

---

[१३] *विधान, पूर्ववत,* पादटिप्पणी नं २, पृष्ठ २ ।

[१४] गुरुङ, *पूर्ववत,* पादटिप्पणी नं १ ।

[१५] गुरुङ, *पूर्ववत,* पादटिप्पणी नं ७ ।

[१६] *ऐजन* ।

[१७] जगमान गुरुङ र अन्य (सं), रिभान-चौर नाथु-प्रल्हाद डेह्रों पैंगिलामाहरुको वंशवृक्ष, पोखराः रिभान-चौर नाथु-प्रल्हाद डेह्रों पैंगिलामा परिवार, समिति, २०५४, पृष्ठ ३९ ।

गरी शत्रुहरुलाई परास्त गर्नमा ठूलो योगदान पुऱ्याएकोले सरकारले यस वीरताको कदर गर्दै सुब्बा प्रल्हाद गुरुङलाई पुरुस्कार स्वरुपा विर्ता जग्गा समेत उपलब्ध गराएको पाइन्छ ।

वि.सं. १८६२ मा प्रल्हाद गुरुङलाई सरकारबाट सुब्बाङ्गी अर्थात सुब्बा भन्ने पदवी दिई चार कम्पनी फौजको नेतृत्वकासाथ सुब्बा नाथु गुरुङकासाथ सुखेत राज्यमा खटाई पठाइएको थियो । उनी किल्ला कांगडा कब्जा गर्नका लागि गरिएको अन्तिम एवं निर्णायक युद्धमा सहभागी भई आफ्नो वीरताको परिचय दिन सफल भइसकेका थिए । साथै नेपाल अंग्रेजबीच सन् १८१४-१६ (वि.सं. १८७१-७२) सम्म भएको युद्धमा समेत सहभागी भई सुदुर पश्चिमी क्षेत्रमा नेपालका कमाण्डर अमरसिंहसागै नेपाल राष्ट्रको राष्ट्रियता, स्वतन्त्रता र सार्वभौमिकताको संरक्षणका खातिर लड्ने क्रममा वि.सं. १८७२ बैशाख ६ गतेका दिन मलाउ अर्थात राजगढको युद्धमा अंग्रेज फौजसंग मुकाविला गर्ने क्रममा उनले वीरगति प्राप्त गरेका थिए । यस घटनाका सम्बन्धमा उनका साहिला भाईले तत्कालीन सरकार समक्ष बिन्ति गर्दा वीर पुरुष सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको वीरताको कदर गर्दै उनी कार्यरत रहेको कम्पनीको नगरा निशान उनकै सम्मानार्थ अर्पण गरी पूजाको व्यवस्थाका लागि आवश्यक गुठी पनि राखिदिएको पाइन्छ ।

तसर्थ प्रत्येक वर्ष बैशाख ६ गतेका दिन यिनै वीरयोद्धा सुब्बा प्रल्हाद गुरुङले यस राष्ट्रको राष्ट्रिय अखण्डतालाई अक्षुण्ण राख्ने योगदानमा महत्वपूर्ण भूमिका पुऱ्याएको कारण त्यसको कदर गर्दै एवं उक्त कार्यलाई चिरकालसम्म समेत जीवन्त राख्नका लागि उनको सम्झनामा स्मृति दिवस मनाउने गरिन्छ । प्रतिष्ठानले सोही अवसरमा एक समारोहका बीच नेपालको इतिहास, संस्कृति, सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक लगायत समसामयिक विषयमा केन्द्रित भई गोष्ठी तथा सभाको आयोजना गर्ने, विभिन्न लेख, रचना तथा कार्यपत्र प्रस्तुत गर्ने कार्य गरिन्छ ।[१८] जसले गर्दा गुरुङ समुदायमा देखिएका विविध समस्या तथा चुनौतीहरुलाई सहजरुपमा निराकरण गरी सङ्गठित समाज निर्माण गरी समाजलाई सुचारु रुपमा अगाडि बढाउन मद्दत गर्दछ । यसरी सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको देहावसान भएको दिनको अवसर पारेर उनको स्मृतिमा प्रस्तुत गरिने लेख, रचना एवं कार्यपत्रका लेखक तथा टिप्पणीकारहरुलाई सुब्बा नाथु गुरुङ स्मृति दिवसका दिन प्रतिष्ठानले सम्मान स्वरुप कदर तथा प्रशंसापत्र प्रदान गर्ने कार्य समेत गर्ने गर्दछ । सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको स्मृतिमा प्रत्येक वर्ष एक दिने राष्ट्रिय गोष्ठीको आयोजना गरिने गरिएको छ । सोही अनुसार सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ स्मृति दिवसका अवसरमा हालसम्म निम्नानुसारका विषयमा एक/एक दिने गोष्ठीको

---

१८ *विधान, पूर्ववत,* पादटिप्पणी नं २, पृष्ठ २ ।

आयोजना समेत गरिसकिएको छ।[१९] गोष्ठीका विषयहरु मौलिक राष्ट्रिय संस्कृतिमा गुरुङ संस्कृतिको भूमिका, गुरुङ संस्कृतिमा ल्होसार पर्व, सामाजिक परिवर्तनतर्फ पोखराको गुरुङ समुदाय, गुरुङ समुदायका समस्याहरु र युवा वर्गका चुनौतीः एक विवेचना, पोखरा उपत्यकामा पर्यावरणीय पर्यटनको विकास र सम्भावना, तमु समुदायको आर्थिक र शैक्षिक अवस्थाको अन्तरसम्वन्ध सम्वन्धी एक चर्चा, सर्वाङ्गिण/आधारभूत स्वास्थ्यः एक विवेचना आदि रहेका छन्।

---

१९ गुरुङ, *पूर्ववत,* पादटिप्पणी नं ३।

५.२.३ सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठानको साधारण सभा :

यस प्रतिष्ठानमा साधारण, संस्थापक, आजीवन र मानार्थ गरी चार प्रकारका सदस्यहरु रहेका छन् । साधारण सभामा केवल प्रतिष्ठानका साधारण सदस्य एवं संस्थापक सदस्यहरु मात्र रहने गर्दछन् ।

१६ वर्ष उमेर पुगेका आम नेपाली नागरिकहरुले रु. ५००।- तिरी प्रतिष्ठानको साधारण सदस्यता प्राप्त गर्न सक्ने व्यस्था रहेको छ । संस्थापक सदस्यताको हकमा केवल रिभान र चौर गाउा निवासी डेह्वों पैंगिलामा परिवारका सन्ततिहरुले मात्र प्राप्त गर्न सक्ने कानुनी प्रावधान रहेको छ । यसै गरी प्रतिष्ठानको विधान बमोजिम रु. १०,०००।- अर्थात अक्षरुपी दश हजार रुपैयाा तिरी जो कोहीले पनि आजीवन सदस्यता प्राप्त गर्न सक्दछन् भने प्रतिष्ठानलाई विशेष रुपमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउने महानुभावहरुलाई प्रतिष्ठानले मानार्थ सदस्यता दिने गर्दछ ।[२०]

प्रतिष्ठानको वार्षिक साधारण सभा वर्षको एक पटक बस्ने गर्दछ । तर यदि सो भन्दा अगावै नै साधारण सभा गर्नुपर्ने आवश्यकता आईपरेमा कार्य समितिले कम्तिमा १५ दिन अगावै देखि नै बैठक बस्ने दिन निर्धारण गरी आफ्ना सदस्यहरुलाई सो सम्बन्धमा सूचित गरी विशेष साधारण सभा बस्नका लागि आह्वान गर्न पनि सक्दछ ।[२१]

प्रतिष्ठानको साधारण सभाको बैठकबाट विशेष गरी आर्थिक एवं वार्षिक प्रतिवेदन पारित गरिने, आगामी कार्यकालका लागि नयाा कार्य समिति चयन गर्ने, प्रतिष्ठानको उद्देश्य अनुसारका नीति तथा कार्यक्रमहरु तर्जुमा गरी कार्यान्वयनका लागि कार्य समितिलाई निर्देशन दिने लगायतका कार्यहरु गर्ने गरिन्छ ।

---

२० गुरुङ, *पूर्ववत,* पादटिप्पणी नं १ ।

२१ *विधान, पूर्ववत,* पादटिप्पणी नं २, पृष्ठ ४ ।

५.३ सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठानको कोष :

यस प्रतिष्ठानको दैनिक प्रशासन सञ्चालन गर्न एवं प्रतिष्ठानबाट समय समयमा आयोजना गरिने विभिन्न कार्यक्रमहरु तथा छात्रवृत्ति वितरण गर्नका लागि प्रतिष्ठानले एउटा कोषको स्थापना गरिएको छ ।[२२] प्रतिष्ठानको उक्त कोषमा प्रतिष्ठानको सदस्यता एवं सदस्यता नवीकरण गरेवापत सदस्यहरुबाट प्राप्त हुन आउने शुल्क, रिभान-चौर नाथु-प्रल्हाद ङेह्रों पैंगिलामा परिवार समिति, पोखराबाट समय समयमा प्राप्त हुन आउने आर्थिक सहयोग, नेपाल सरकार, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय अन्तर्गत रहेको राष्ट्रिय प्रतिभा स्मारक कोष, विभिन्न संघ-संस्था एवं व्यक्तिबाट कुनै निश्चित कार्यक्रम सञ्चालन गर्न दिइने रकम, दान, दातव्य, उपहार, अनुदान, ऋण सहयोग स्वरुप प्राप्त हुन आउने रकम आदि विविध क्षेत्रबाट प्राप्त हुन आउने रकमबाट नै प्रतिष्ठानको कोष स्थापना गरिएको छ ।

यसरी प्रतिष्ठानको कोषमा जम्मा हुन आएको रकम प्रतिष्ठानको उद्धेश्य प्राप्तिका लागि वार्षिक साधारण सभाबाट स्वीकृत कार्यक्रममा कार्य समितिको निर्णयानुसार खर्च गर्ने गरिन्छ ।[२३] साथै प्रतिष्ठानले विविध श्रोत एवं क्षेत्रबाट प्राप्त गरेको आम्दानी रकम र विभिन्न शीर्षक तथा कार्यक्रममा गर्ने खर्च रकमको लेखा परीक्षण प्रत्येक वर्ष इजाजत प्राप्त लेखा परिक्षकबाट गराई सोको प्रतिवेदन सार्वजनिक गरी आर्थिक पारदर्शिता कायम राख्ने गरेको पनि पाइन्छ ।

५.४ सङ्गठित समाज निर्माणमा प्रतिष्ठानले खेलेको भूमिका :

समाज आफैमा एउटा संरचना हो । समाजभित्र व्यक्ति, परिवार, वर्ग, समुदायलगायत राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक, धार्मिक, साास्कृतिक आदि विविध पक्षहरु रहेका हुन्छन् । उल्लिखित सबै पक्षहरुको समष्टिगत संरचनाहरुको समायोजन नै समाज हो ।

यी विविध पक्षहरुको सामूहिक एवं सङ्गठित प्रकार्यताले नै एउटा समाजरुपी व्यवस्था सहज, सरल, सुचारु एवं सङ्गठित रुपमा सञ्चालित रहेको हुन्छ । समाजका उल्लिखित पक्षहरुमध्ये कुनै एक पक्षमा समस्या, कठिनाइ एवं बाधा अड्चन सिर्जित भई सहज एवं सुचारु रुपमा कार्य सम्पादन गर्न नसकेमा संरचनारुपी समाज सङ्गठित अवस्थामा रहिरहन सक्दैन । तसर्थ वर्तमानमा कास्की जिल्लाको रिभान र चौरबाट पोखरा सहरमा आई बसोबास गरेका गुरुङहरुले आफ्ना वीरयोद्धा अग्रजहरुको वीरताको यथोचित कदर गर्ने र आफ्नो गुरुङ समाज तथा समुदायलाई समेत

[२२] **टेकबहादुर गुरुङ,** अन्तर्वार्ता मिति २०६५।५।९, कोषाध्यक्ष, सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठान, कास्की, पोखरा ।

[२३] **गुरुङ,** ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं १ ।

भावनात्मक रुपमा एकत्रित एवं सङ्गठित बनाई राख्ने उद्देश्य लिई यस प्रतिष्ठानको स्थापना गरेका हुन् ।[द्ध]

यसरी आफ्नो समाजलाई सहज एवं सुचारु रुपमा अगाडि बढ्ने बढाउने क्रममा देशकाल, समय र परिस्थितिअनुसार बेलाबखत आईपर्ने विभिन्न चुनौती, बाधा-अड्चन, समस्या एवं जटिलता सिर्जित हुन पुगेको खण्डमा त्यस्ता समस्या एवं चुनौती आदिको पहिचान गरी सोको निराकरण गर्ने विधि तथा माध्यम आदिका बारेमा अध्ययन मनन् एवं खोज गरी एउटा निष्कर्ष निकाली सोहीबमोजिम गर्न गराउनका लागि प्रत्येक वर्ष सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको स्मृति दिवसका अवसरमा विभिन्न विधाका विद्वान, विशेषज्ञ तथा प्रबुद्ध वर्गलाई विभिन्न लेख, रचना तथा निर्दिष्ट विषयमा केन्द्रित हुने गरी राष्ट्रिय स्तरको गोष्ठीको आयोजना गरी उक्त कार्यक्रममा तयार पारिएका कार्यपत्रहरुमाथि बहस, छलफल, अन्तरक्रिया एवं विश्लेषण गरी ठोस निष्कर्ष निकाली समाजमा देखिएका तथा व्याप्त समस्या तथा जटिलताको निराकरणका लागि सोहीबमोजिमका रणनीति तथा भावी कार्यक्रमहरु तर्जुमा गरी आफ्नो समाज एवं समुदायलाई सुचारु एवं सङ्गठित रुपमा निरन्तर अगाडि बढाउने कार्य यस प्रतिष्ठानबाट हुने गरेको पाइन्छ ।[द्छ]

---

[२४] **गुरुङ,** ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं ३ ।

[२५] **गुरुङ,** ***पूर्ववत,*** पादटिप्पणी नं २२ ।

अध्याय - छ

निष्कर्ष

निष्कर्ष :

नेपालको सामाजिक संरचनालाई हेर्ने हो भने यस भित्र विविध जातीय संरचनाहरु रहेका छन् । यस्ता विविध जातीय संरचनाभित्र आ-आफ्नै किसिमका विविध संस्कारहरुले मूल्य मान्यताहरुलाई जीवन्त बनाई राखिरहेका छन् । यिनै विविध संस्कार, मूल्य र मान्यताले गर्दा नै प्रत्येक जातिको आफ्नो जातीय पहिचान रहिरहेको हुन्छ । यस्तै जातीय संरचना अन्तर्गत पर्ने गुरुङ जाति पनि एक हो ।

गुरुङ जातिलाई पनि चार जात र सोह्र जात गरी दुई जातीय समूहमा विभाजन गरिएको छ । जसअनुसार चार जात अन्तर्गत् घले, घोताने, लामा र लामिछाने पर्दछन् भने सोह्र जात अन्तर्गत पन्यू, केप्चे, घ्याब्रिङ, दोचे, प्रौचे, थिचै, खुलाल, तान्थै, लङ्गै, डोरे, क्रोचे, योचे, भयचे, कोके, कुप्चे, रोप्चे आदि गरी सोह्र थर पर्दछन् ।

गुरुङ जातिभित्र जीवनपर्यन्त र उप्रान्त विभिन्न संस्कारहरु सम्पन्न गर्ने गरिन्छ । यस्ता संस्कारहरुमा नाम राखी जुराउने, छैठी, न्वारन, पास्नी, क्षौर, विवाह, अन्त्येष्ठी क्रिया तथा अर्घु आदि रहेका छन् । गुरुङ जातिका उल्लेखित संस्कारहरु सञ्चालन गर्न लामा, घ्याप्री, झाक्री अर्थात पज्यू आदिको सहयोग लिने गर्दछन् । संस्कृतिका धनी गुरुङ जातिहरुले समग्र हिन्दू तथा बौद्ध धर्मावलम्वीहरुले मनाउने चाडपर्वका अतिरिक्त ल्होछार, बैशाख पूर्णिमा, श्रीपञ्चमी जस्ता आफ्ना विशिष्ट चाडपर्वसमेत मनाउने गर्दछन । यसका अतिरिक्त रोदी, सोरठी एवं घाटु आदि नाचगानहरु पनि गुरुङ संस्कृति भित्र पर्दछन् ।

गुरुङ जातिको मूल धर्म बोन अर्थात बोन्बो धर्म हो । यसका अतिरिक्त गुरुङहरुले हिन्दू एवं बौद्ध आदि धर्म पनि मान्ने गर्दछन् । परम्परादेखि नै गुरुङहरुको मुख्य पेशाका रुपमा कृषि तथा पशुपालन व्यवसाय रहेको छ । तर वर्तमानमा आएर यिनीहरु व्यापार तथा स्वदेश एवं विदेशका विभिन्न रोजगारीका क्षेत्रहरुमा अधिक मात्रामा संलग्न भएको देखिन्छ । हालका दिनहरुमा आएर गुरुङ जातिमा आधुनिकीकरण एवं सहरीकरणको प्रभाव तथा शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार एवं अन्य सहरी सुविधाहरु सहज रुपमा प्राप्त गर्ने सोंचाईले गर्दा आफ्नो पुर्ख्यौली बसोबास स्थलबाट बसाइसराइ गरी सहर तथा बजारमा बसोबास गर्नेहरुको सङ्ख्यामा पनि क्रमश वृद्धि हुदै गएको छ ।

नेपाल एक बहुजातीय, बहुभाषिक एवं बहुधार्मिक मानिसहरुको बसोबास रहेको देश हो । विक्रमको १९औं शताब्दीको सुरुआतसम्म आइपुग्दा यहाा करिव ५० भन्दा बढी स-साना राज्यहरुमा थिए । यसरी स-साना राज्यहरुमा विभक्त राज्यहरुलाई विजय गरी एकीकृत राष्ट्रको निर्माण गर्ने कार्यको थालनी गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाहले वि.सं. १८०० देखि प्रारम्भ गरेका थिए । उनको मृत्युपछि उनका उत्तराधिकारीहरुले पनि यस कार्यलाई निरन्तरता दिएका कारण रणबहादुर शाहको समयमा तत्कालीन नेपालका शक्तिशाली भारदारका रुपमा रहेका भीमसेन थापाको सक्रियतामा पाल्पालाई नेपालमा समाहित गरेपछि नेपालले विशाल नेपालको रुप लिन गएको थियो ।

गोरखा राज्यको विस्तृतीकरण अभियानका क्रममा नेपालका शासकहरुको ध्यान सीमाविस्तार गर्नेतर्फ पुगेको थियो । यसै क्रममा नेपाली सेनाले विभिन्न राज्यहरुसाग पटक-पटक अनेकौं युद्धहरु गरी शत्रुहरुलाई परास्त गर्दै वीरताको परिचय दिन सफल भएका थिए । यही क्रममा नेपाली फौजले काजी अमरसिंह थापाको नेतृत्वमा पश्चिम क्षेत्र विजयका क्रममा वि.सं. १८४७ मा कुमाउा र वि.सं. १८४८ मा गढवाल आदि जस्ता राज्यलाई युद्धमा हराई नेपालको अधीनमा पार्न सफल भएको थियो । यसका अतिरिक्त सतलज नदीभन्दा पारि रहेको काागडालाई समेत नेपालको अधीनमा पार्ने नेपाल एवं नेपाली सेनाका कमाण्डर अमरसिंह थापाको इच्छा रहेको थियो । वि.सं. १८४७-४८ सम्म नेपालको सुदुर पश्चिम क्षेत्रमा सीमा विस्तार गर्ने क्रममा नेपाली सेनाले कुमाउा र गढवाल राज्य विजयका लागि लडिएका युद्धहरुमा कास्की जिल्लाको पुरानो रिभान र चौर गाउाका नाथु गुरुङ र प्रल्हाद गुरुङ पनि संलग्न रहेका थिए । उक्त युद्धहरुमा उनीहरुले वीरता र साहसकासाथ आफ्ना शत्रुहरुसाग लडाई लडी शत्रुहरुलाई परास्त गर्नमा ठूलो योगदान पुऱ्याएकाले सरकारले उनीहरुको वीरताको कदर गर्दै पुरुस्कारस्वरुप विर्ता जग्गा उपलब्ध गराएको थियो । यसका अतिरिक्त वि.सं. १८६२ मा सरकारले नाथु गुरुङ र प्रल्हाद गुरुङलाई सुब्बाङ्गी अर्थात् सुब्बा पद दिएको पाइन्छ । उनीहरुलाई चार कम्पनी फौजको तैनाथीकासाथ पश्चिमतर्फको युद्ध अर्थात् किल्ला काागडाको युद्धमा खटाएको थियो । यसक्रममा उनीहरुले काागडा विजयका लागि प्रयासरत नेपाली सैन्य कमाण्डर अमरसिंह थापालाई उक्त अभियानमा सहयोग गर्ने गरी थप नेपाली फौजका रुपमा खटाई पठाइएको पाइन्छ । नेपाल सरकारले यसरी आफुहरुलाई नेपालको सुदुर पश्चिमी सीमाक्षेत्रको सुरक्षा एवं सीमाविस्तार अभियानमा तल्लीन नेपाली सैन्य कमाण्डर अमरसिंह थापाको सहयोगका लागि खटाइपठाएको अवस्थामा सुब्बा नाथु गुरुङ एवं सुब्बा प्रल्हाद गुरुङले पनि लामो

समयसम्म आफ्ना कमाण्डरको अधीनमा रही विकट पहाडी भौगोलिक क्षेत्रमा रही शत्रुहरुसाग सशस्त्र युद्धमा संलग्न भएको देखिन्छ ।

यसका अतिरिक्त नेपाली सेनाले आफ्नो राष्ट्रिय स्वाभिमान र सार्वभौमिकताको संरक्षणका लागि भारतमा आफ्नो प्रभाव विस्तार गरी औपनिवेशिक साम्राज्य खडा गर्न सफल अंग्रेज सरकारसाग सन् १८१४-१६ मा अर्को निर्णायक युद्ध लड्नु परेको थियो । सन् १८१४ देखी १६ सम्म नेपाल र अंग्रेज शक्तिबीच भएको यस युद्धमा विशेष गरी सुदुर पश्चिमका विभिन्न युद्ध मोर्चाहरुमा निर्णायक युद्धहरु भएका थिए । यसरी अंग्रेज शक्तिसंग नेपालको सुदुर पश्चिमी क्षेत्रका विभिन्न युद्धमोर्चा तथा किल्लाहरुमा भएको निर्णायक युद्धमोर्चाहरुमा समेत तत्कालीन नेपाल सरकारको सुब्बा पदमा रही कार्यरत रहेका कास्की जिल्लाको पुरानो रिभान गाउा निवासी सुब्बा नाथु गुरुङ र प्रल्हाद गुरुङ समेत नेपाली सैन्य कमाण्डरहरुकासाथ संलग्न रही शत्रुहरुसाग डटेर नेपाल राष्ट्रको राष्ट्रिय अखण्डता, सार्वभौमिकता र स्वतन्त्र अस्तित्वको संरक्षणका लागि लडेका थिए ।

नेपाल-अंग्रेज युद्धका क्रममा सन् १८१५ को अप्रिल १६ गतेका दिन मलाउा अर्थात राजगढको किल्लामा भएको युद्धमा ७३ वर्षका वयोवृद्ध भक्ति थापाले वीरता प्रर्दशन गर्दागर्दै वीरगति प्राप्त गर्न पुगेका थिए, जुन नेपाल एवं नेपालीका निम्ति एक अविश्मरणीय घटनाका रुपमा रहिआएको छ । यसै युद्धमा नेपाली सेनाको सुब्बा पदमा रही उक्त युद्धको सुरुआतसंगै विभिन्न युद्धमोर्चामा संलग्न रहादै आएका सुब्बा प्रल्हाद गुरुङसमेतले वीरगति प्राप्त गरेका थिए ।

यद्यपि नेपाल-अंग्रेज युद्धका क्रममा विभिन्न युद्धमोर्चाहरुमा भएको संघर्षमा नेपाली सेनाले अदम्य र अद्भूत साहस एवं हिम्मत देखाएको भए तापनि अंग्रेजको शक्तिशाली फौजका सामु नेपाली वीर एवं साहसी फौजको केही जोर चलेन । तसर्थ नेपालले अंग्रेजहरुको तर्फबाट प्रस्तुत गरिएको असमान एवं अपमानजनक सन्धिपत्रमा २ डिसेम्वर १८१५ मा हस्ताक्षर गरी उक्त हस्ताक्षरित सन्धिको पत्रलाई इ.सं १८१६ मार्च ४ गतेका दिन अंग्रेज प्रतिनिधिलाई बुझाएपछि करिव २ वर्षसम्म चलेको युद्धको अन्त्य हुन पुगेको थियो जुन सन्धिअनुसार नेपालले आफ्नो समतल एवं उर्वर भूमिका रुपमा रहेको सम्पूर्ण तराई एवं सामरिक दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण रहेका कुमाउा-गढवाल क्षेत्रसहित कुल भू-भागको करिव एक तिहाई भू-भाग अंग्रेजहरुलाई सुम्पनु पर्‍यो । नेपालको सिमाना पूर्वमा टिस्टा र पश्चिममा सतलज हादै काागडासम्म पुगेको विशाल नेपालको सिमाना नेपाल-अंग्रेज युद्धमा भएको पराजयसागै पूर्वमा मेची, पश्चिममा महाकाली, उत्तरमा हिमालय र दक्षिणमा समतल तराई खण्डसम्ममा मात्र सिमीत हुन पुगेको छ ।

नेपालको शाहकालीन प्रशासनिक इतिहासलाई केलाएर हेर्ने हो भने त्यस समयमा सुब्बा पदलाई महत्त्वपूर्ण पदका रुपमा लिने गरिन्थ्यो । सुब्बा पदमा नियुक्त हुने व्यक्तिले काजी तथा सरदारको सहायक भएर काम गर्नु पर्दथ्यो । यसबाट के प्रष्ट हुन आउाछ भने नेपालको पश्चिमी पहाडी क्षेत्रअन्तर्गत पर्ने कास्कीको पुरानो रिभान र चौर गाउाको एक सर्वसाधारण परिवारमा जन्म लिई नेपाल राष्ट्रको सैन्य सेवामा प्रवेश गरी तत्कालीन समयमा सुब्बा जस्तो महत्त्वपूर्ण दर्जा तथा पदवी प्राप्त गरी राष्ट्रको खातिर जीवन उत्सर्ग गर्न परे पनि पछाडि नहट्ने सुब्बा नाथु गुरुङ तथा प्रल्हाद गुरुङले उक्त दर्जा प्राप्तिका लागि एवं प्राप्तिपछि पनि नेपालको सैन्य सेवामा रही अमूल्य योगदान तथा समर्पण गरेको पुष्टि हुन आउादछ । यसको थप पुष्टिका रुपमा उनीहरुले विभिन्न समयमा सरकारबाट प्राप्त छाप अर्थात जागिर विर्ता एवं वि.सं. १८७२ बैशाख ६ गतेका दिन राजगढको युद्धमा सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ वीरगति भएपछि उनी खटिएको कम्पनीको नगरा निशानलाई सरकारले उनकै सम्मानमा अर्पण गरेकोबाट पनि प्रमाणित हुन आउादछ ।

यसरी नेपालको एकीकरण, राज्यविस्तार अभियान एवं नेपाल-अंग्रेज युद्धका क्रममा नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमिकता र राष्ट्रिय अखण्डताको संरक्षण गर्ने क्रममा विभिन्न युद्धमोर्चाहरुमा आफ्नो जीउ-ज्यानलाई अर्पण गर्न पनि सदा तत्पर रहने कास्की जिल्लाको रिभान र चौर गाउा निवासी स्वर्गीय सुब्बा नाथु गुरुङ र स्वर्गीय सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको स्मृतिमा कास्कीको रिभान र चौर निवासी डेह्रों पैंगिलामा परिवारका सन्ततिहरुले राष्ट्रिय विभूतिका रुपमा लिएका आफ्ना वीर एवं साहसी पूर्वजहरुले पुऱ्याएको योगदान र भूमिकाको कदर गर्दै यसलाई सदाका लागि जीवन्त राख्नका लागि यस बारेमा थप खोज, अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने हेतुले वि.सं २०५७ सालमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, कास्कीमा संस्था दर्ता ऐन २०३४ बमोजिम दर्ता गरेको संस्था नै सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठान हो ।

तसर्थ यस प्रतिष्ठानले आफ्ना वीर अग्रज तथा पूर्वज सुब्बा नाथु गुरुङ तथा सुब्बा प्रल्हाद गुरुङको सम्झनामा प्रत्येक वर्ष विविध कार्यक्रमकासाथ स्मृति दिवस मनाउने गर्दछ । यसैक्रममा प्रत्येक वर्षको बैशाख ६ गते सुब्बा प्रल्हाद गुरुङले वीरगति पाएको दिन पारेर उनको सम्झनामा सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ स्मृति दिवश मनाउनुका साथै सोही अवसरमा नेपालको इतिहास, संस्कृति तथा समसामयिक विषयहरुमा केन्द्रित रही राष्ट्रिय स्तरका सभा, गोष्ठी तथा सेमिनारको आयोजनासमेत गर्ने गरिन्छ । यसै गरी प्रत्येक वर्षको पौष महिनाको अन्तिम शनिवारका दिन सुब्बा नाथु गुरुङको सम्झनामा सुब्बा नाथु गुरुङ स्मृतिदिवस सम्पन्न गर्ने गर्दछन् । यस अवसरमा इतिहास तथा

संस्कृति विषयमा अनुसन्धनात्मक खोज, लेख, रचना, कृति आदि लेखी प्रकाशित गर्न प्रोत्साहित एवं पुरस्कृत गर्ने, इतिहास तथा संस्कृति विषय लिई उच्च शिक्षा हासिल गर्ने जेहेन्दार विद्यार्थीलाई नाथु-प्रल्हाद छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने जस्ता कार्यहरु पनि गर्ने गरिन्छ ।

यसबाट के प्रष्ट हुन आउाछ भने नेपालको पश्चिमी पहाडी क्षेत्रअन्तर्गत पर्ने कास्कीको पुरानो रिभान र चौर गाउाको सर्वसाधारण परिवारमा जन्म लिई नेपाल राष्ट्रको सैन्य सेवामा प्रेवश गरी तत्कालीन समयमा सुब्बाजस्तो महत्त्वपूर्ण दर्जा तथा पदवी प्राप्त गर्नुपूर्व एवं प्राप्तिपछिसमेत नेपालको सैन्यसेवामा रही नेपाल राष्ट्रको स्वतन्त्रता, सार्वभौमिकता र राष्ट्रिय अखण्डतालाई अक्षुण्ण राख्ने क्रममा नेपालका वीर सपुतका रुपमा मानिएका अमरसिंह थापा, बलभद्र कुावर, भक्ति थापा आदिले पुर्‍याएको योगदान सरह उनीहरुको मातहतमा रही विभिन्न युद्धमोर्चामा वीरता एवं साहसिकताकासाथ लडेका वीर एवं लडाकु योद्धा सुब्बा नाथु गुरुङ तथा प्रल्हाद गुरुङको योगदान तथा भूमिका पनि कम रहेको छैन ।

सन्दर्भ सामग्री

(क) मौलिक स्रोत

अन्तर्वार्ता लिइएका व्यक्तिहरुको नामावली (वि.सं. २०६५।५।९ र १० गते)

१. कृष्णबहादुर गुरुङ	अध्यक्ष, सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठान, कास्की, पोखरा ।
२. क्या. कुमालसिं गुरुङ	उपाध्यक्ष, रिभान-चौर नाथु-प्रल्हाद परिवार समिति, कास्की,पोखरा ।
३. गोविन्दबहादुर गुरुङ	रिभान गाउा विकास समिति, कास्की ।
४. टेकबहादुर गुरुङ	कोषाध्यक्ष, सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठान, कास्की, पोखरा ।
५. डिल बहादुर गुरुङ	रिभान गाउा विकास समिति, कास्की ।
६. दानबहादुर गुरुङ	रिभान गाउा विकास समिति, कास्की ।
७. ववरसिंह गुरुङ	सचिव, सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठान, कास्की, पोखरा ।
८. शेरबहादुर गुरुङ	रिभान गाउा विकास समिति, कास्की ।

प्रकाशित पुस्तकहरु :

नेपाली-खण्डः

उपाध्याय, श्रीरामप्रसाद, ***नेपालको प्राचिन तथा मध्यकालिक इतिहास,*** काठमाडौंः रत्न पुस्तक भण्डार, २०६१ ।

ओझा, घनानाथ, ***कर्मचारी प्रशासन,*** काठमाडौंः पुस्तक संसार, २०३५ ।

के.सी., सुरेन्द्र, ***नेपालको कुटनैतिक इतिहास,*** काठमाडौंः पैरवी प्रकाशन, २०६१ ।

गुरुङ, एम.एम., ***गुरुङ संस्कृति, लोकगीत र परम्परा, निर्माण संस्कृति बिशेषाङ्क,*** दक्षिण सिक्किमः ***निर्माण प्रकाशन,*** इ.सं. १९९९ ।

गुरुङ, जगमान, ***गुरुङ जाति तथा संस्कृति,*** पोखराः सेन्टर प्रेस, २०३४ ।

------------ ***नेपालको एकीकरणमा गुरुङहरुको भूमिका,*** पोखराः श्री बौद्ध अर्घौ सदन, २०४१ ।

------------ ***तमु संस्कृति एक समीक्षा, प्रत्युष वन्त एण्ड एट अल, छापामा जनजाति,*** काठमाडौंः एकता बुक्स, २०५८ ।

गुरुङ, जगमान र अन्य (सं), ***रिभान-चौर ङेह्रौं पैंगिलामाहरुको वंशबृक्ष,*** पोखराः रिभान-चौर नाथु-प्रल्लहाद परिवार समिति, २०५४ ।

गुरुङ, डिल्लीजङ, ***तमु जातिको लुकेको इतिहास,*** काठमाडौंः देवीजङ गुरुङ, २०५६ ।

गुरुङ, वृषमान र पानिसरा गुरुङ, ***गुरुङ जाति केही ऐतिहासिक परिचर्चा (भाग-२),*** मोरङः श्री तमु छोंज धि, प्रकाशन वर्ष उल्लेख नभएको ।

गुरुङ, हर्क र अन्य, ***नेपाल एटलस अफ इथ्निक एण्ड काष्ट ग्रुप्स,*** काठमाडौं: नेशनल फाउण्डेशन फर डेभलपमेण्ट अफ इन्जिनियस नेशनालिटिज, इ.सं.२००६ ।

दाहाल, पेशल, ***नेपालको इतिहास,*** काठमाडौं: एम. के. पब्लिर्शस एण्ड डिष्ट्रिब्यूर्टस, इं.सं.२००५ ।

पपुलेसन अफ नेपाल, काठमाडौं: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, इ.सं. २००१ ।

पाण्डेय, मधुसुदन, ***नेपालका जनजातिहरु,*** काठमाडौं: पैरवी प्रकाशन, २०६० ।

पिगनेड बर्नाड, ***द गुरुङस्, अ हिमालयन पपुलेसन अफ नेपाल,*** काठमाडौं: रत्न पुस्तक भण्डार, इ.सं. १९९३ ।

बिष्ट, डोरबहादुर, ***सबै जातको फुलबारी,*** काठमाडौं: साझा प्रकाशन, २०५५ ।

बिष्ट, सोमध्वज, **साही शैनिक इतिहास**, बाराणासी: चौ.नारायणजङ्ग साह एण्ड नरेन्द्रमान सिंह बस्न्यात, २०२० ।

बैद्य तुलसीराम र त्रिरत्न मानन्धर, **आधुनिक नेपालको प्रशासनिक इतिहास**, प्रकाशन स्थल उल्लेख नभएको: नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र, २०५३ ।

शर्मा, जनकलाल, ***हाम्रो समाज: एक अध्ययन,*** काठमाडौं: साझा प्रकाशन, २०५८ ।

शाही नेपाली जंगी अड्डा, ***नेपालको सैनिक इतिहास,*** काठमाडौं: शाही नेपाली जंगी अड्डा, कान्तिपथ, २०४९ ।

श्रेष्ठ, तेजप्रकाश, ***नेपाली लोक संस्कृति केही सम्पदा, केही परम्परा,*** काठमाडौं: साझा प्रकाशन, २०६० ।

श्रेष्ठ, बुद्धिनारायण, ***नेपालको सिमाना,*** काठमाडौं: युनाईटेड ग्राफिक प्रिन्टर्स प्रा.लि., २०५७ ।

--------------- ***राष्ट्रिय सुरक्षाको सन्दर्भमा सीमा व्यवस्थापन,*** काठमाडौं: भूमिचित्र कम्पनी प्रा.लि. २०५९ ।

सुवेदी, शिखरनाथ, ***गुरुङको बंशावली,*** बनारस: इ. १९५१ ।

सुवेदी, राजाराम, ***कास्की राज्यको इतिहास,*** काठमाडौं: बिद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६० ।

संग्रौंला, नारायणप्रसाद, ***आधुनिक नेपालको इतिहास,*** काठमाडौं: बिद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०५४ ।

स्टाटिस्टिकल इयर बुक अफ नेपाल, काठमाडौं: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, इ.सं.२००५ ।

क्षेत्री, दिलबहादुर र अन्य, ***ल्होसार पर्व: सङ्क्षिप्त अध्ययन,*** पोखरा: पार्वती क्षेत्री, शान्ति कार्की र मीना गुरुङ, २०५८ ।

अप्रकाशित कार्यपत्रः

कार्की, ज्ञान बहादुर, ***गुरुङ संस्कृतिमा ल्होसार पर्व***, अप्रकाशित कार्यपत्र, २०५९ ।

गुरुङ, दीर्घमान, ***गुरुङ समुदायको समस्या र युवा वर्गको चुनौती*** : एक विवेचना, अप्रकाशित कार्यपत्र, २०६१ ।

अप्रकाशित शोधपत्रः

गुरुङ, रेनुका, ***गुरुङ समुदायको सामाजिक, सास्कृतिक तथा आर्थिक अवस्था,*** त्रि.वि.वि.: अप्रकाशित समाजशास्त्र एम.ए.को शोधपत्र, २०५८ ।

श्रेष्ठ, हरिप्रसाद, ***ग्रोथ अफ अर्वन कल्चर इन पोखरा,*** त्रि.वि.वि.: अप्रकाशित शोधपत्र अफ पि.एच.डी., इ.सं. २०००, पृष्ठ ७५ ।

प्रोफाइल :

गा.वि.स. प्रोफाइल, पोखराः रिभान गाउा विकास समितिको कार्यालय, कास्की,२०५८ ।

गा.वि.स. प्रोफाइल, पोखराः सार्दीखोला गाउा विकास समितिको कार्यालय, कास्की,२०५८ ।

जिल्ला प्रोफाइल, पोखराः जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, कास्की, २०५८ ।

सनद र विधान :

विधान, सुब्बा नाथु-प्रल्हाद प्रतिष्ठान, पोखराः २०५७ ।

वि.सं. १९१९ पौष शुदी ३ गते रोज ४ को ***सनद पत्र ।***

वि.सं. १९२२ पौष शुदी ३ रोज ४ को ***सनद पत्र ।***

परिशिष्ट-१

(सनद)

(क) (वि.सं. १९१९ पौष शुदी ३ रोज ४ को सनद)

(ख) (वि.सं. १९२२ पौष शुदी ३ रोज ४ को सनद)

परिशिष्ट-२

(संस्था दर्ताको प्रमाण-पत्र)

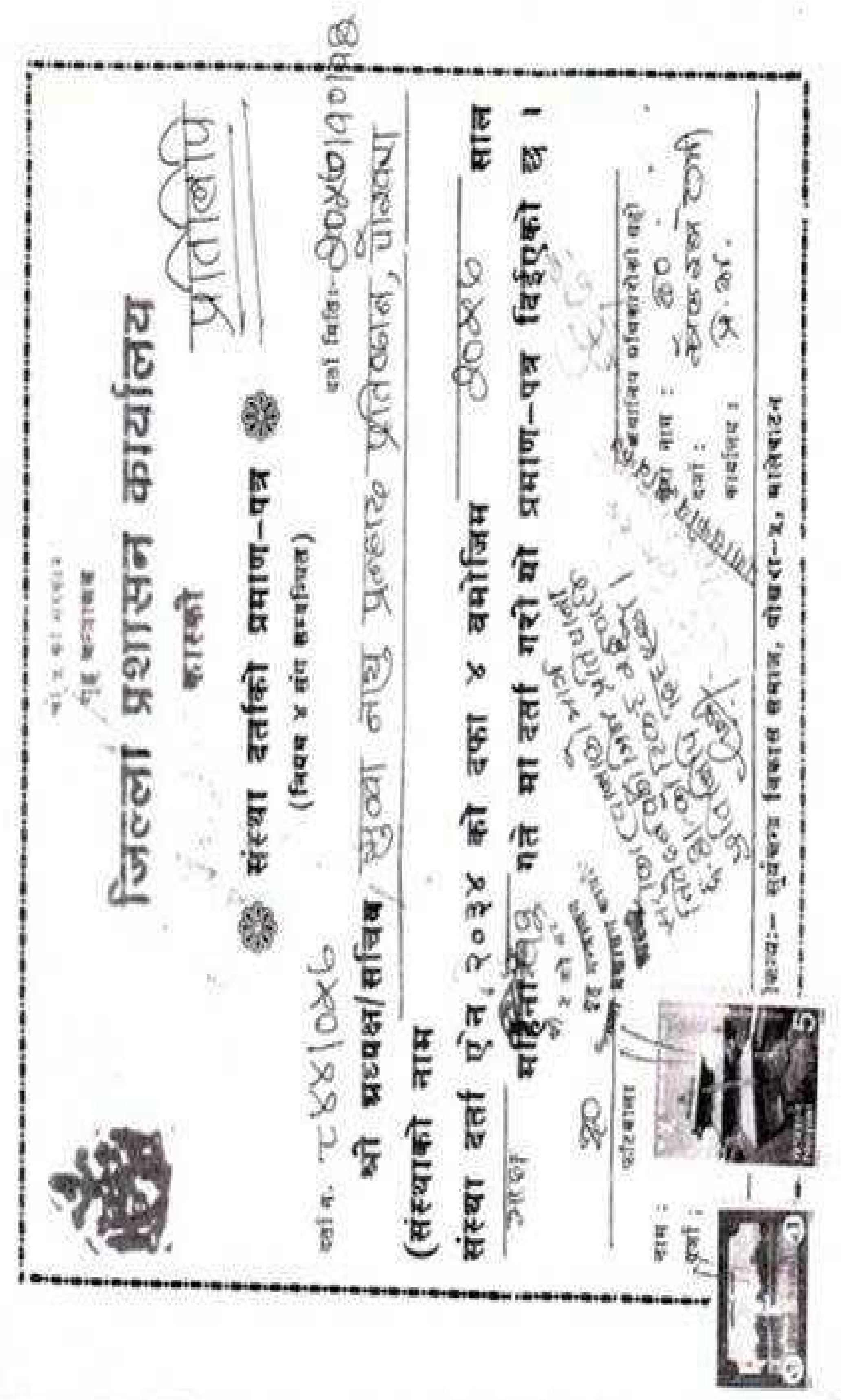

जिल्ला प्रशासन कार्यालय

कास्की

संस्था दर्ताको प्रमाण-पत्र

(नियम ४ संग सम्बन्धित)

दर्ता नं.

दर्ता मिति:-

श्री अध्यक्ष/सचिव

(संस्थाको नाम)

संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को दफा ४ बमोजिम ... साल ... गते मा दर्ता गरी यो प्रमाण-पत्र दिइएको छ ।

परिशिष्ट-३

(केही महत्त्वपूर्ण फोटाहरु)

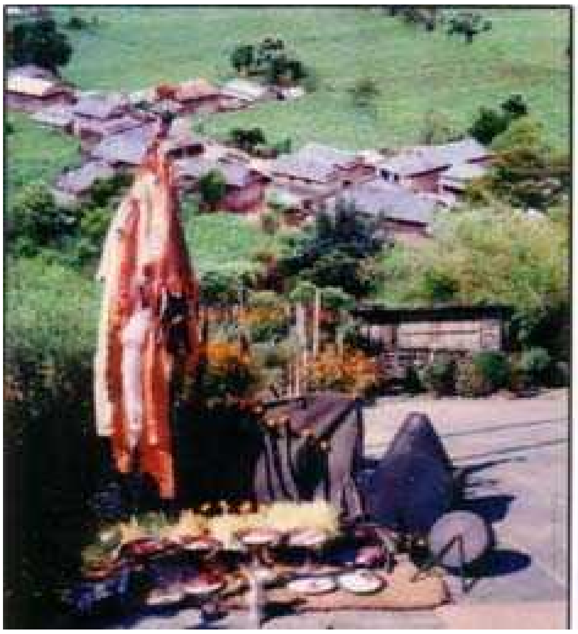

(क) नगरा निशान

(ख) सुब्बा नाथु गुरुङ सुब्बा प्रल्हाद गुरुङ

(ग) मलाउ/राजगढ गढ

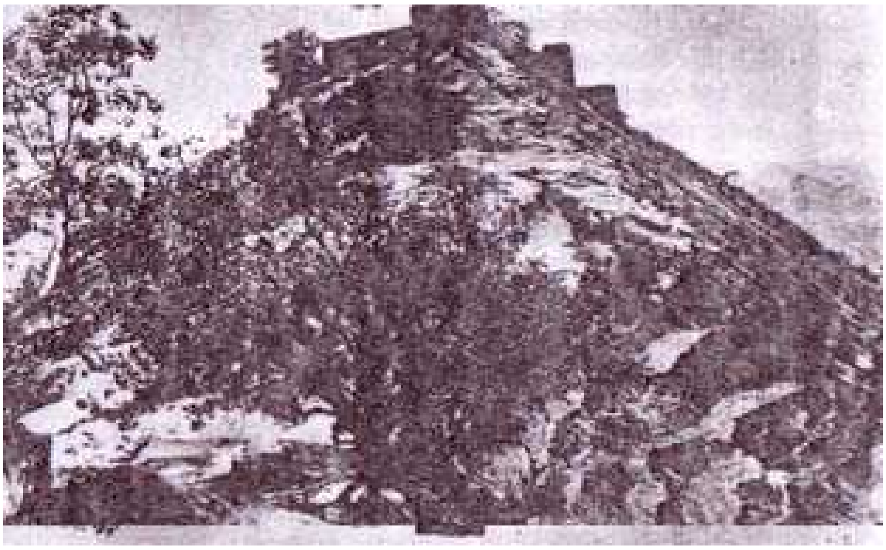

(घ) किल्ला काँगडा

परिशिष्ट-४

(नक्शाहरु)

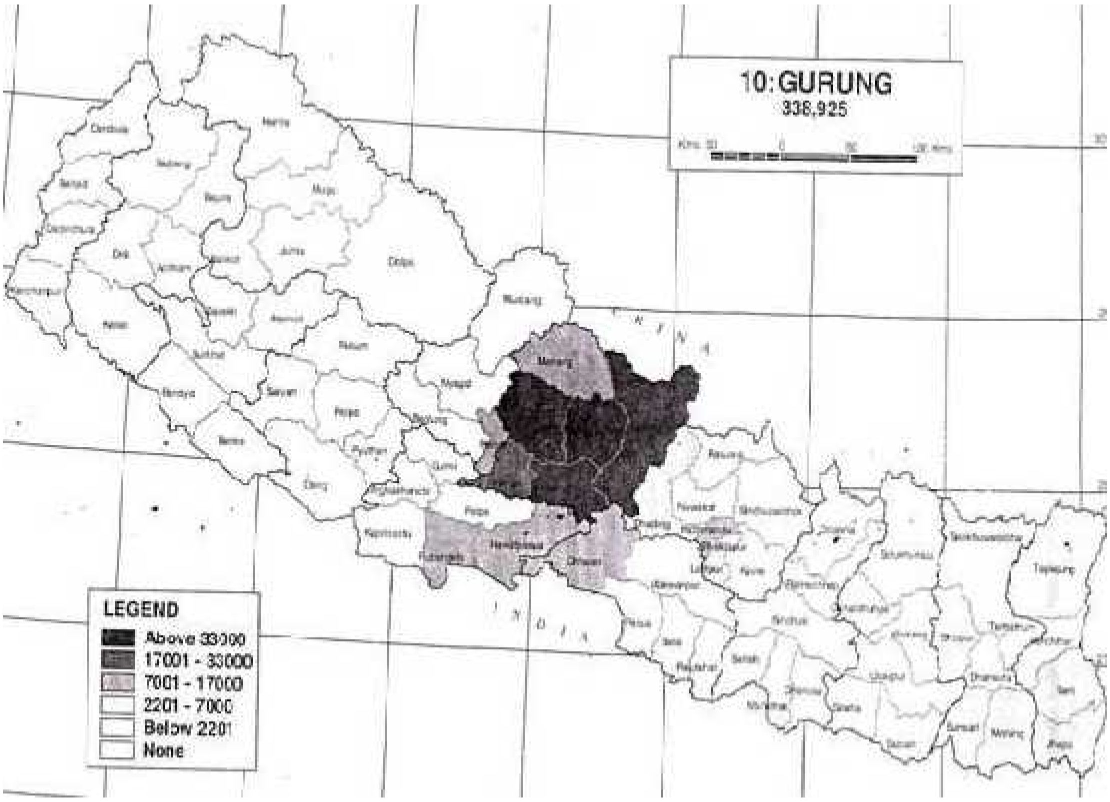

(क) <u>गुरुङ जाति बसोबाास बाहुल्य रहेका जिल्ला</u>

विशाल नेपाल
Map No-3